

РОМАНА
ГЕНИКЪ
БЕРЕЗОВСЬКОГО

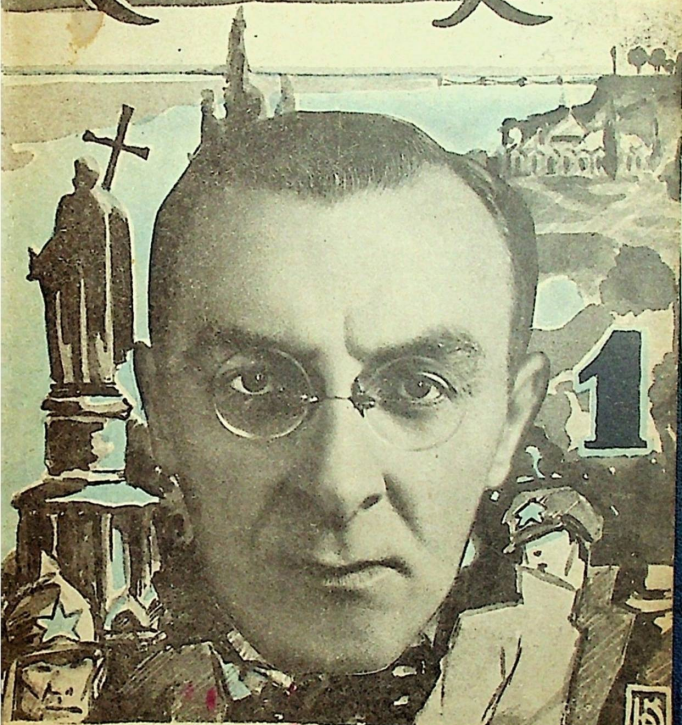

ФЕЛІП ІЗІНКО.

Квіти і Криві

давнича Кооператива «ЧЕРВОНАКАЛИНА»

ФЕДІР ДУДКО:
КВІТИ І КРОВ.

В ЗАГРАВІ
РОМАН
Ч. II. КВІТИ І КРОВ.

ФЕДІР ДУДКО.

КВІТИ і КРОВ

Фільми української боротьби 1919—1920 р.р.

Л Ъ В І В, 1 9 2 8.

Кооперативна накладня „ЧЕРВОНА КАЛИНА“

Наклад 3000.

Всі права застережені.

З друкарні Ставропігійського Інституту.

TULA-online.org

„Любов — це перше Боже слово, перша думка, що промайнула в мозку його. Коли сказав він: — Хай буде світло! — родилася любов. І все, що створив він, було прекрасне, й не хотілося вже нічого перетворювати. І стала любов першим джерелом світа й його царицею. Але усі шляхи її укриті квітами й кровю. Квітами й кровю“.

Енук Гамсун.

Лідочка спочатку довго плакала.

Та де ж — усе почалося так гарно, любо: побідно вступила Директорія до Київа (казали—Петлюра віде на білому коні, а воно — пхе! — : звичайнісеньким собі автом!), Василь писав бадьорі фейлетони в газеті, вони влаштували собі таке миле, затишне гніздечко коло Золотих Воріт—здавалося б, тільки жити й...

І враз от, маєш!

Прибіг, захекався:

— Лідочко, я відїжджаю... Евакуація... Щось там на фронті раптом... Але то пусте — скоро поправиться... Ти не турбуйся, тобі ніщо не загрожує... А ми швидко повернемо... Через тиждень, найдалі через два — будемо знову у Київі... Цілком певне, Лідочко — в штабі говорили...

Тільки й усього, що почула Лідочка.

Залишив похапцем гроші, дав спалити якісь папери й зник — швидко, в одну мить, як камфора. Навіть попрощатися як слід не попрощався, навіть у поспіху забув узяти наготовлену бритву, рушник і зубну щіточку...

Лідочка довго сиділа на одному місці й плакала. Потім, коли не стало вже сліз, підперла рукою голову й тяжко задумалась.

Німа тиша навколо. Нудно, з невблаганою точністю відсікаючи частки часу від вічності, ритмічно цокає на нічному столику будильник. І туга, чорна туга нестерпно давить своєю німотою й докучно дзвонить у бухах тонку однотонну пісню.

Ах, це неможливо врешті!

Лідочка раптом встає й тоскно озиряється по хаті.

Речі розкинені, все догори ногами. Як по погромі.

Якусь хвилину вона непорушно стоїть, щось обдумуючи. Потім раптом кидається до умивальника, швидко змочує припухлі повіки водою, рвучко одягається й виходить.

Куди? Ах, не однаково куди! Тільки б не дома.

В місті стояв трівожливий гук. Збентежено, у весь дух мчали вулицями авта. Вскач, дзвінко вибиваючи підковами по камінню, неслися верхівці. І звідусіль — з-за кожного рогу, з усіх кутків визирали ляк і тривога. І було надміру тоскно від усього цього, й боляче щеміло серце, неначе тримав хтось його у міцно стисненім кулаці, й Лідочці здавалося, що в другому кінці Києва вже большевики.

На розі Володимирської й Прорізної Лідочка на мить затрималася. Подивилася в один бік Володимирської, подивилася в другий, подумала й раптом швидко пішла по Прорізній. Вона вирішила куди йти — до Фесенків.

Сумно вмирав день. Високо над Києвом в морозній синяві неба докучно туркотів якийсь аероплян.

Фесенки були дома — хто тепер не дома! Дуже зраділи, що Лідочка прийшла, й страшенно

здивувалися, що Василь раптом відїхав. Куди, для чого? От, справді! Але Лідочка хай нічого собі з того не робить і заспокоїться. Большевики скоро займуть цілу Україну, порозганяють петлюрівців і Василь швидко поверне.

Що, що? „Под стєнку“? Та хто це сказав Лідочці? Большевики не такі вже зовсім і звірі, як про них розповідають — це раз. По-друге, коли вони на початках і розстрілюють, то це тільки на початках, під гарячу руку, як того разу було, за Муравйова. Далі вони лагіднішають і навіть заводять сяку-таку законність. А по-третє — за що ж властиво розстрілювати Василя? Тоді всіх, цілий Київ, цілу Малоросію вистріляти треба... Ні, ні— Лідочка хай усе це викине собі з голови й заспокоїться. А що до українців, то безперечно большевики їх розторощать, і то дуже скоро. І дуже добре зроблять. Бо хоч вони й большевики, й „товариський“ лад заводять, але на вістрях своїх багнетів несуть єдність і неподільність Росії. А то подумаєш — познаходилися якісь Грушевські й заморочили людям голови: сепаратизм, відокремлення, самостійність! Теж іще — чужоземці знайшлися!.. Носяться із Шевченком своїм, як із писаною торбою, а що по-за Шевченком тим, спитали б, мають? Ні мови, ні історії, ні культури — анічогісенько! Відокремлення—хе-хе... австрійцям то треба, австрійські грошики все те наробили. Ну, та—Богу дякувати—прийшов нарешті кінець цьому. Переловлять большевики усіх „самостійних“ шмаркачів-міністрів (міністри — ха-ха! Соплі з-під носа витерти не вміє —

теж міністр!), постягають штанчата й попереганяють шомполами розум у голову...

Як, як? Лідочка не може чути цього? Ну, гаразд — вони покинуть про це.. Але Лідочка хай залишить свої страхи. Вона у них переночує, заспокоїться, а завтра виднійше буде — як і що... Ну, згода?

Погодилися: Лідочка ночує, але щоб нічого поганого про Україну й українців не говорити. Був би Василь — він знав би, що відповісти. А вона.. І взагалі...

Потім пили чай. З конфітурами, з солодкими шеделівськими кренделями — зовсім, немов би й не сталося нічого особливого, немов тих осоружних большевиків і на світі цілком не було. Говорили, що дурницю зробив Василь, утікши й залишивши Лідочку, що це міг зробити тільки боягуз і „панікмахер“, якими є всі „самостійники“. Василь хай вибачить — вони це йому й у вічі просто скажуть...

Лідочці було неприємно чути про Василя, й вона навіть образилася на Віру, коли та:

— Нічого, нічого, Лідочко. А ти йому роги настав, щоб знав, як саму залишати.

Потім прийшов Борис Грігорєвіч Горовіц — краса київських адвокатів, як про нього говорили.

Лідочка трохи збентежилася. Не один раз вона чула від Віри Фесенкової, що подобається Горовіцеві: у Горовіца слабість до жінок з такими пухкими вустами, як у Лідочки.

Прийшов, галянтно привітався з дамами, сів і почав інформувати, що робиться в місті.

Українці покинули Київ. Тільки на головному двірці ще вантажиться до вагонів якась остання війська частина. І чому така спішність—спитати б? Большевики, кажуть, чорт-зна ще де... Ну, ну, — коли вони увесь час тікатимуть з таким поспіхом, не далі, як завтра, Одеса бачитиме в себе цілу Україну. Питання тільки — чи зуміє батько Грушевський перебити, як старозавітний Мойсей, жезлом чорноморські води й вивести свій самостійницький народ в пустиню Сагарську.

Ех, Віктор із Вірою, почувши це, так і лягали зі сміху! А Лідочку ножем штиркнуло в серце.

„— Подумаєш — самі ж українці, Фесенки, ну—такі вже справжні нащадки якогось там Феська, а теж сміються! Ну, хай вже цей — не диво: жид... І то не сміє, бо на українській землі сидить і українським хлібом годується... А то ж свої-таки, свої!“

Але визволила, спасибі, покоївка Галя, ця мила дівчинка Галя — Лідочка обовязково подарує їй синеньку брошку з жучком. Кажуть вони, що Україну інтелігенція вигадала! А от же проста дівчина, покоївка і... Почула, як глузував Горовіц, і гостро відрізала:

— Годі, пане... Годі! Тут серце від жалю крається, а вам сміятись хочеться. Чекайте-но, не знати, якого меду „товариші“ вам піднесуть!

Горовіц швидко повернувся до Галі.

— О, Україна заговорила!.. Ні, Галю—шлюс! Сховайте вже своє українство у скриню онукам на память.

— Смійтеся, смійтеся... Побачимо ще, хто останній сміятися буде!

І, круто повернувшись, вийшла.
Фесенки й Горовіц голосно засміялися.

Віктор:

— Ні, я цікавий, colleg'о, подивитися, як там тепер Дуня наша (Дуня — це їжня, Фесенків, кухарка) носа вгору задерла. А то зовсім уже була захоріла від цієї України. От українців не любить — страсть! Почує „мову“ й плюється. А з Галею — такі там баталії вічно...

Лідочка пильно дивилася на Віктора й її чорти брали:

— Як? І це розумний, відомий адвокат, яким цілий Київ на судах заслухується, такі нісенітниці верзе? От дійсно, як Василів батько говорить: розумний, аж дурний!..

Але врешті дали спокій українцям і заговорили про большевиків.

Горовіц відкинувся в кріслі й повернув голову до Віктора.

— Ні, colleg'о, все, що хочете, можна закидати большевикам, одного тільки відмовити їм трудно: здорового державного розуму. Гляньте-но, з якою впертістю й послідовністю вони виборюють єдність і невідимість Росії...

Лідочку аж підкинуло.

— Скажіть, як за Росію розпинаєтесь! Ви ж не руський.

Горовіц замовк і пильно глянув на Лідочку.

— Хто? Я?

— Та хто ж інший! Ви, ви—Борис Григорович Горовиць.

— Гм... Походження, знаєте, ролі не грає. Уся справа — у вихованні. А по вихованню—я цілковито руський. В Росії родився, в Росії виріс, в Росії...

— Та не в Росії, — швидко поправила його Лідочка,—а на Україні. В Росії вам, євреям, і жити наказано було. Ви вже забули за славетну „черту оседлості“?

— А що таке, хотів би я знати, Малоросія, чи, як по модному тепер — Україна, як не частина Росії?..

Лідочка високо піднесла вгору дужки своїх чорних лискучих брів.

— Ну, знаєте, коли ви в історії й в сучасній боротьбі могли не доглянути існування цілого народу, на плечах у якого сидите, то про що ж після цього говорити з вами?

Її раптом обійняло хвилювання.

— Але одного я не можу подарувати вам, Борисе Григоровичу: тої злобної втіхи, з якою ви так брутално топчете всі наші найсвятійші почування. Виховання—сказали ви. Ні, це не виховання. Це звичайнісенька, коли хочете знати, невихованість у відношенні до народу, на території якого ви сидите і з благ якого користуєте. Інша річ, коли говорив би це москаль — інакше він і думати не може. Та й москалі у відношенні до нас виявляють сяку-таку зовнішню пристойність. Взяти хоча б тих самих большевиків, яким ви хвилину перед тим признали стільки радії. Ідуть вони під знаком інтернаціоналу, якому, як відомо, всяка національна ідея стоїть на заваді, але гідности українського народу, хоча б і з чисто тактичних причин, вони не пони-

жують. А ви, з вашим вихованням? Так як ви смієте плювати в те, що є найсвятійше для нас!.. — крикнула Лідочка.

Горовіц здригнувся.

— Pardon, хто вам сказав, що я плюю?

— Дозвольте, не перебивайте. Дискутувати з вами, адвокатом, я не збираюся. Дайте мені договорити те, що я хотіла сказати, а там робіть собі які завгодно висновки...

— Ні, я категорично протестую проти закиду, що плюю на українців. Це неправда.

— Ну, коли вам не до смаку це слово, маєте цілий ряд інших: зневажаєте, глузуєте, ображаєте — вибирайте перше-ліпше собі до вподоби. Я говорю про вашу нельояльність, про ваш нетакт у відношенні до народу, якому ви, живучи на його землі, відмовляєте всяких прав на самостійне існування. Мало цього — відмовляєте в користь іншого народу, народа-окупанта, в пазурах у якого самі ж знаходитеся. Бо що б ви мені не казали про ваше національне виховання й вашу національну належність, а я вам говорю просто й ясно: ви є єврей, який р а с о в о, розумієте ви — расово, зв'язаний з жидівською нацією, де б вона не перебувала й якого б виховання собі не засвоїла. Пригадайте собі гарненько: провадився свого часу ганебний процес Бейліса, який витворили через свою зоологічну ненависть до жидівства представники того народу, до якого ви так старанно себе зачисляєте...

Горовіц зробив різкий рух.

— До чорносотенців, перепрошую вас, я себе не зачисляю.

— Але чорносотенні погляди що до українства гарненько собі засвоїли! — швидко додала Лідочка.

І спокійно продовжувала:

— ...Отже цей процес глибоко всіх нас обурював, але чия душа найбільше боліла тоді, як не ваша, жидівська душа. Коли десь там у Франції провадився голосний процес Дрейфуса, за яким уважно слідкував цілий світ, чиє серце найбільочійше щеміло тоді за його долю, як не жидівське серце, однаково, якого б виховання воно не було — польського, еспанського, американського чи російського. Відома ж річ — досить зачепити десь якогось одного жида в світі, як усі ви, без огляду на соціальний стан і політичні переконання, масово, однастайно, з цілою силою вашої расової однодушності стаєте в оборону його, хоча б і тисячу разів на ту оборону він не заслуговував.

Лідочка на мить зупинилася й провела кінчиком язика по своїх сухих губах.

— Чому ж ви, маючи все те в своїй національній вдачі, так безпардонно негуєте наші змагання і, по своїй звичці завжди тримати сторону сильнішого, накидуєте нам єдність з російською галуззю славянства, накидуєте її зверхність над нами, хоча та єдність і зверхність давно вже нам боком вилазить! Чи не є це непрошеним і до того ж свідомим втручанням у справи народу, від якого самі ви вимагаєте максимум обережності до себе? Пригадайте собі вашу хоробливу, до болізности доведену чутливість на всякий рух інших народів що до ваших жидівських справ. Я от певна, що ця чут-

ливість зробить і мене у ваших очах юдофобкою, якою я не є й ніколи не була, але мала б усі права стати, бачучи ваше відношення до нас.

Горюєць бридливо зщулив очі й облив Лідочку зневажливим поглядом.

— Від усього, що ви говорите, так і тхне юдофобством.

— Ну, що — я не говорила! Але мене цим не залякаєте, Борисе Григоровичу. У нас чомусь водиться так, що всякому вільно бути всім, чим він хоче: україножером, як от ви, вірменожером, польонофобом, ненавистником Москви, всім, чим завгодно — тільки, борюнь Боже, не юдофобом. Більшого смертного гріха, як цей, трудно собі навіть уявити, бо до цього навязується чомусь і страшне дикунство, і чоловікненависництво, і чорносотенство, і все найпоганійше, що тільки може бути на світі. А я от простим жіночим розумом своїм думаю, що як би поступово не була настроєна людина — їй вільно любити або не любити ту чи іншу націю, так само, як вільно любити чи ненавидіти окрему особу. Це зовсім не йде у розріз з принциповим поглядом на загально-людські права тої нації — я говорю тільки про особисті симпатії чи антипатії. Але ви знову перебили мені. Я тільки хотіла сказати вам, що коли ви дорожите так честю й гідністю своєї нації, то дозвольте й нам їх мати. Дозвольте нам повчитися цього у вас і — коли вже не шукати вашої прихильності до себе, то принаймні вимагати коректного, толерантного до нас відношення. Бачу — слова мої не по душі вам. Але скажіть — коли кому свята правда очей не колола?

Віктор мовчки дивився на Лідочку й думав:

„— Диви-но, диви, як розійшлася. Браво, Лідка, їй-богу — браво! Хоч і нісенітниця меле про те своє українство, але що до жидів — цілковиту, шельма, рацію має. Так їм, каналіям! Так!..“

І хоч слова Лідоччині торкалися мимохить і його — Віктор в розмову не встрявав.

— Не гризтися нам треба з вами, Борисе Григоровичу, й зневажати одно одного, — сказала Лідочка, — а спільно кувати своє щастя. Доля жидів тісно звязана з нашою долею — отже берімося ліпше до спільної праці.

І, схиливши голову, почала оглядати кінчики своїх пальців.

Віктор скористав з павзи й вирішив ліквідувати неприємність.

— Лідочко, та ж з тебе, бачу, цілий український Золотоуст! Їй-богу, правда! Я тільки дивуюся, як тобі в Центральній Раді місця не знайшлося. Але годі, панове. Покиньмо, до чорта, всі ці національні теми — про щось цікавіше поговоримо. Ви от, colleg'o, скажіть ліпше мені — більшовики ліквідують юрисконсульські інституції?..

Лідочка підвела голову й побачила напроти себе притулену до лутки дверей постать покоївки Галі. Видно було, що вона чула всю її розмову з Горовіцом.

Лідочка ледви помітно всміхнулася, встала й вийшла слідом за Вірою до сусіднього покою.

Потім вечеряли. Потім Віктор із Горовіцом загравав партію в шахи й Горовіц пішов додому.

— А добре ти його одшпарила паршивця, — звернувся до Лідочки Віктор, коли Горовіц вийшов. — Йй-богу, добре!.. Дякую. Ух, нація проклята! Ненавижу нахабних пархачів...

Лідочка бридливо скривилася.

— Чому ж проклята? Розумна, дисциплінована нація, у якої нам учитися треба, а не ненавидіти її й зневажати. Велика нація! Подумати тільки, що могло б звязувати її, розсипану по цілому світі, без спільної мови, без території, без привязання навіть до своєї стародавньої релігії. А отже...

— Ну, ну — годі! Все до цього місця було добре в тебе. Треба тобі було тут для чогось із модного соціалістичного букваря засьорбнути. Покинь!

Лідочці постелили в кабінеті у Віктора.

Коли всі розійшлися по покоях і Лідочка почала роздягатися, до неї тихенько увійшла Галя.

— Ах, і як же ви його відшкрябали, пані! Як макуха, сів відразу. Давно вже йому, іродові, ту науку прочитати треба було. Не було тільки кому.

Лідочці було приємно це. І тому, що вона любила Галя, і тому, що Галя була єдиною людиною в цілім домі, яка душею була близька їй.

Лідочка розпустила свою пишну косу й стала перед дзеркалом. Ззаду, спершись плечима об грубу, стояла мовчки Галя.

— Я от стою, пані, й думаю — де то наші тепер?

Лідочка глянула за вікно — на вулиці в світлі електрики стояв засипаний снігом великий каштан. І шугнула думками в снігову ніч по-за Києвом.

І уявився їй відхід українських полків серед темного поля, і уявився Василь серед них. І стало тужно на душі.

Коли Лідочка скинула блюзку й блиснула під електрикою лискуча білість її голих плечей, Галя сказала:

— Я дуже, дуже люблю вас, пані. Ви такі гарні, у вас такі кругленькі ручки з рожевими ямочками на ліктях. Дозвольте мені поцілувати вас у плече.

Лідочка засміялася й дозволила.

— Дитинка ви ще зовсім, Галю.

І поцілувала її в голову.

— Але йдіть спати — треба виспатися перед більшовиками.

Потім укрилася теплою ковдрою й, коли стало темно в покої, дивилася, як моргали ліхтарні за вікном. І пригадалося, як рік тому, коли прийшов Муравйов до Київа, вона так само, як тепер, на цьому самому місці ночувала у Фесенків. Але був тоді й Василь з нею.

Ах, Василь, Василь! Де то він тепер?

І з думками про Василя заснула.

Другого дня по обіді Лідочка вернула додому. Увійшла в хату, озирнулась і, безсило спустивши руки, стала на місці—райвах навколо. Але..

Рвучко розібралася й почала прибирати.

Тихо. Глухо навколо. Сльози раз-у раз підступають до горла. За що не візьметься, куди не повернеться — Василь перед очима. От його бритва на столі. От розгорнута книжка — як читав, так і залишилася на місці. От... Ах!

Хата не палена — йде пара з уст. Пустка — не хата.

Лідочка накидує на себе хустку й відчиняє дверці в печі.

— Брр, дюдя!

І швиденько йде до комірчини. Набирає дров, вертає до хати й раптом зупиняється з оберемком посеред покою.

— Ну, а коли справді заженуть їх до моря... Тоді ж як?

Німа тиша навколо.

— Ні, ні... Петлюра набере нове військо і... Правда ж, Василю?

Василь дивиться з портрету на Лідочку упевнено й спокійно.

— Ну, то-то ж!

Застугоніло в грубі. Весело й дрібно заляскали дверці.

Лідочка сідає коло груби й задумливо дивиться за вікно в сад.

Тихою поволокою суму затягнене сіре небо. Високо над дахами на сталевому тлі його крутяться й без упину кричать ворони. На сніг це.

— А коли місяць - два не буде Василя? Як тут сама я?

На стіні портрети -- Василів, матері Василевої, батька.

Лідочка довго дивиться на Василя, на матір, знову на Василя.

Яка разяча схожість! Вилита мати. Ну—вилита! І стає тихо на душі. І пригадується:

— Слухай, дочко... То ти ж, дочко...

Дочко! Так це ніжно, тепло в неї... І взагалі вся вона — сама ласка й ніжність. Справжня мати!

І ще пригадувалося: підливає було квіти й ніжно розмовляє з ними:

— А ти водички не хочеш? На, напийся!.. А ти ж, лінтюху, чому не ростеш мені? Га?

А батько — хоха. Вовкулак якийсь. Гляне було — й острах бере... Брр...

Колючі Ольденборгерові очі дивляться суворо на Лідочку з-під сивих, навислих, як стріха, суворих бісмарківських брів.

І чому він такий недобрый з нею? Каже Василь — зо всіма такий. Так, та не так — це тільки з нею чомусь... О, вона добре знає!

Але тиша гнобить, мучить. І очі повертаються знову в сад.

Ах, як любила вона його на весні, в літі, коли вікна розчинені були навстіж і сонна ніч непорушно лежала в чорній гушавині дерев і принишклих кущів. Тихо. Коли-не-коли беззвучно прокотиться зірка в небі й мазне по прозорій синяві довгим слизьким слідом. Прокричить іноді сова. А десь із Дніпра далеким оксамитовим басом пароплав:

— Гу-у-у...

Василь сидить коло стола й пише. Вона в ліжку. Засне, прокинеться, піднесе голову з подушки—усе сидить і пише.

— Василю, може лягав би вже?

— Спи, спи, Лідочко... Я зараз...

І знову скрипить пером.

І вже коли рожево пирскав ранок великою загравою дня й на ясному тлі неба починали ворухитися сонні верхи тополь — благородних кипарисів українських, Василь вставав, підходив до Лідочки, ніжно цілував у чоло їй, розібравшись, клався побіч.

Любовно воркували голуби над вікном — ввр, ввр..., пянкою свіжістю дихав сад, важким гуркотом гримали далеко на бруку перші колеса — ах!

Ні, вона не може сама! Вона йде до Вергунів. Маруся певно також сама — Юрко не міг залишатися при большевиках...

Лідочка швидко затуляє дверці в печі, господарським оком озирає хату, одягається й виходить. День лагідний, легко морозний. Пахне снігом. Хрускає тонка ожеледь під ногами.

В місті тихо. Ніяких большевиків нема. І все так само, як завжди — : совгають, ліниво поверта-

ючись, трамваї, крамниці відчинені, повно людей на пішоходах... І треба було так раптом утікати!

Одно тільки — нова міліція на постах: цивілі з червоними нарукавниками. Магістрат постарався. Ух, цей магістрат!

Лідочка хоче йти Рейтарською. Але заклацали ворони над золотими хрестами Софії — й вона повертає на Софійську площу, до собору. Сміється було Василь: інтелігентка, а бозю в хвостик, каже, цілує... Ні, вона не цілує бозю в хвостик, а так — приємно на хвилинку зайти в тисячалітні мури: урочиста тиша, святобожний спів, дитинство пригадується. І встає із гробу золота Візантія, і ворущаться ветхі тіні Володимирових онуків, і... Ну, — романтики трошки — хіба це шкодить кому?.. Взагалі!..

Богдан на своєму бронзовому коні якось круто хитнувся на бік — хоче зіскочити зі скелі. Загнався дуже. От — загнався сам і нас, бачиш, загнав куди? Ёх!..

В соборі тихо. Похмурі святі простяглися рядами по-під самісеньку баню. Померхле золото, грецькі написи, запах смири й ладану і мармурова труна Ярославова з пальмовими вітами й візантійськими хрестами. І спів — тиховійний спів старогрецький, і полчища Батиеві за Дніпром, і більшовики...

Потім знову вулиця й рясний сніг у повітрі. Білий, пухкий, пахучий сніг. Повно нечутного шелестіння навкруги, і біле миготіння в очах, і холодний пух на повіках, і свята урочистість в природі.

Якийсь добродій із піднесеним коміром увесь час іде побіч і, запобігливо всміхаючись, зазирає в очі. Чого йому?

Лідочка зупиняється. Зупиняється й добродій. Лідочка переходить на другий бік вулиці, переходить за нею на другий бік і добродій.

— Ви відстанете врешті?

— Пазвольте, мілая... Но я вель...

— Відчепіться!

Мужчина ніяково мурмоче щось, гупо всміхається й, часто озираючись, відходить геть.

— Нахаба!

Лідочка схвильована, збентежена, обурена.

От воно що значить самій, без Василя бути!

Немов те саме за Василя не могло статися?!

Немов „добродій“ із піднесеним коміром мусів був знати, що у неї взагалі якийсь Василь на світі є...

А сніг рябить у очах, мерехтить, тче білу керею, устелює саваном дахи, вулиці, старі вали Ярославова міста й висить білим туманом над Подолом, закривши серпанком Дніпро й широкі задніпрянські простори.

Ах, як вона любить зиму! І як її можна не любити! Білу, пу ку, величну.

Але от і дім, де — Маруся.

Лідочка заходить. Стріпується на сходах — вся біла, вся румяна, потім підноситься нагору й туго натягнуною на пальці рукавичкою натискає на гудзик дзвінка.

Двері відчинилися. Маруся виглянула і враз з несподіваним криком кинулася назад:

— Наталко! Сюди! Нашого полку прибуло... Та скорше ж бо, Наталко! Ще одна солом'яна вдова... Лідочка на мить затримується перед дверима — ах, ця вже Наталка!

Але...

Переступає поріг і зачинає за собою двері.

З сусіднього покою назустріч Лідочці вискакує Наталка Ернст. Зупиняється, маніжно схиляє голову на бік і, скромно склавши ручки, робить перед нею глибокий театральний реверанс.

— Ах, па сіге! Ми також, як бачите, без чоловіків... І також, як бачите, гірко за ними плачемо. Ah, ah!

Маруся голосно регочеться:

Наталка вже п'ять літ живе солом'яною вдовою. Її чоловік, 50-літній фабрикант Карло Ернст, ще з початком війни виїхав до Німеччини і от вже п'ять літ, як сидить там, пересилаючи Наталці гроші через шведський Червоний Хрест. А Наталка — Боже! — чого-чого тільки не перейшла за цих п'ять літ: огонь, і воду, і мідяні, як Василь казав, рури.

— Але роздягайся ж, Лідочко! Гостею будеш, — запрошує Маруся.

Лідочка розціпнула рукавички й почала стягати їх з пальців. І, повернувшись до Марусі:

— Розумієш, іду, а до мене якийсь нахаба причепився на вулиці.

Наталка зацікавлено:

— Ну, ну?

— Що „ну“! Взяла й прогнала його під три чорти.

— Ах, боже ти милий! Та хоч цікавий був?

Лідочка кинула рукавички на столик.

— Не придивлялася.

Наталка раптом змахує руками й хлистка вдає себе по крутих боках.

— Дивачка, їй-богу! І коли вже я врешті навчу вас, діти мої, обходитися як слід з людьми! Ну, що вам значило взяти його й привести сюди? От розтельбушили б ми втрюх тут його — аж піря сипалося б!

Наталка раптом підійшла до Марусі, рухом, підміченим у мужчин, обійняла її за стан і повалилася з нею на отаману.

Отамана угнулася під тягарем двох молодих жіночих тіл і жалібно застогнала пружинами.

Маруся пручається, визволяючись із цупких Наталчиних рук:

— Та що ти, Наталко! Я ж не мужчина тобі.

Наталчині очі засвічуються враз веселим блиском.

„Ах, мужчинку, мужчинку,
мужчинку мне подайте“... —

низьким голосом почала вона непристойний кафе-шантанний куплет. Потім випустила Марусю з рук і млясо всім тілом витягнулася на отамані.

Маруся заздрісним оком склизнула по її довгим струнким ногам і повернула голову до Лідочки:

— Диви-но, Лідочко, на неї — цілком шіснадцятилітнє дівча. Зовсім і не помітно по ній тяжкої п'ятилітньої практики.

Наталка зщулила свої великі темні очі.

— Як то „практики“, дозвольте вас запитати? Pardon, mesdames — чернечого життя, а не „практики“.

І враз швидко сіла.

— Ага, діти мої, оповім вам одну цікаву пікантерію...

І почала про одну із останніх своїх пригод з отцем печерської Лаври ієромонахом Полікарпом.

— І от, розумієте... Сідай, Марусю, покажу.

— Ах, дай вже ти мені спокій із своїми святими отцями. Розкажи ліпше Лідочці про ту твою історію з добровольчим полковником.

Наталка призириливо скривила тонкі, різко очерчені уста.

— З тим кіндермахером? Теж іще — є про що говорити!

І подивилася з-під густих повік на Лідочку.

— А потім—навіщо ж „детку“ псувати! „Детка“ свята ще... Правда-ж, детко, ви ще свята й ні одного мужчини, oprіч свого Василя, не знали? Що?... Ну, да як же-ж це можна! Ну, та де це, прошу вас, видано!.. Так, так, детко—гріх це. Великий гріх... Ну,

та тепер нічого не вдієш — доведеться. Гріха цього самого трошки скоштувати... А він солодкий, Лідочко, той гріх... Ох, і ще який солодкий — самі побачите! Я от візьму тепер вас під свою високу руку — знатиме Василь ваш, як від жінки втікати. Я не така егоїстка, як ви, Лідочко, ні! Розумієш, Марусю, говорила тоді Лідочці — : відступи мені свого Василя хоч на одну поношку. Не схотіла. От і маєте тепер: ані мені, ані собі.. Так воно завжди, детко, буває...

Хитрий, лукавий смішок блискав у безжурних Наталчиних очах.

Маруся:

— Я ще ліпшу комбінацію хогіла була запропонувати Лідочці: помінятися чоловіками на місяць. Та що ж — пропало!

Лідочка з жахом глянула на Марусю.

— „Звідки це в неї?.. При Юркові й писнути не посміла б... Наталчин вплив!..“

А Наталка так і сипала, так, не перестаючи, й викидала з себе різні пікантерії. І де тільки все те бралось в неї?

Лідочці було й лячно, й огидливо від усіх цих розмов, і вона певне давно б утікла, коли б не якийсь гостре зацікавлення тим невідомим і таємничим, що сферою обкутувало Наталчину істоту.

— Але чого ж це ти, Марусю, як та божа Вівдя сидиш і нічим гостей своїх не приймаєш? У мене вже кишки інтернаціонал грають.

— Зараз, зараз.

— Не „зараз“, а йди й роби, що треба. Добрі мені запросини! Розумієте, Лідочко, кличе до себе на паштет, приходиш, а вона вам і вухом не веде.

Маруся встала.

За нею підвелася на ноги й Наталка.

— Але Лідочка хай скине свій капелюшок. Так, так, детко! Він вам дуже до лиця, це ми бачимо, але ви все ж таки скидайте його. А то це похоже на візиту „проста пріятной дами“ — читали Гоголя? — до „дами пріятной ва всех атнашеніях“.

Лідочка благально глянула на Марусю.

Наталка помітила цей погляд і, показавши рядок дрібних, блискучих, білих, як огіркове насіння, зубів, засміялася.

— Дивиться, Марусю, на тебе й не знає, чи справді ти вже дама „пріятная ва всех атнашеніях“? Ми й вас такою хочемо зробити, детко.

Лідочку потягли до другого покою й посадили за стіл, на якому стояв паштет і розкоркована пляшка з вином (Лідочка потім довідалася, що те й друге принесла з собою Наталка).

— От посидите й випете солоденького вина з нами.

І доповна налила Лідочці велику чарку.

— Беріть у руку, цокнемося.

Лідочка ковтнула трохи й у неї затуманилося в голові.

А Наталка не запереставала:

— Пийте, пийте, Лідочко. Тепер ви наша.

І, моргнувши оком Марусі:

— Метою нашою є переводити в ХХ-тий вік усіх таких зелених, як ви. А в двадцятому віці,

Лідочко, навіть малі діти в тата-маму бавляться.
Так, так, моя дєтко!..

А потім:

— Ви от жахаєтєся й тікаєтє від мужчин, як дикє котєня від людєй. І зовсім дарємно. Котєняткє, зазнавши ласки, приручуєтєся до людєй і робитєся цілком свійським. Так і з вами, моя дєтко, будє...

Лідочкє кількє разів намагалєся вєтати й піти додому. Але її вперто затримували — й вона просиділа у Марусі до пізнього вєчєра.

І поповзли чередою дні — сірі, сумні, безрадісні, повні тривожливої тиші й напруженого чекання.

В місті — нікого: одна влада вийшла, друга не приходила. І нудно вмирав час, як на великому залізничному вузлі в дожданні.

Вдень, як удень: снувався рух, совгали трамваї, йшли безнастанні пересуди, чутки, балакаїна. Зате вечорами, коли, насупивши брови, тоскно густли снігові присмерки й у помутнілому небі здіймався воронячий крик, все наставляло вуха, прислухуючись: десь за Дніпром, в загадковій даліні, придушено, глухо били гармати.

Все притихало. Німіли шепоти, могли зітхання. І в серце закрадалося настирливе, надійно-тривожливе:

— Хто? Петлюра, комуна, Зелений з Трипілля?

Але з першими зорями, коли домові комітети замикали свої двори-фортеці й усе забивалося по кутах — мерли звуки. Викочувався блідий місяць у небі й у синяві ночі лежав його млосний відблиск на снігових покрівлях, на ледяних соплях, на сонних копулах церков, на холодних, розквітаних морозом шибах.

Лідочка підходила до вікна й з-за фіранки дивилася вгору на всміхнений місячний лик.

І ввижались їй безкраї, вкриті сніговою заду-мою простори, блискучі, укатані санны дороги на них, темні купи лісків обік доріг і обкутані за-метами й білим сном українські села — з байдужним гавканням псів, з вибиванням дзвону по годинах, з заснулою балаканиною про комуну, Петлюру, „сіці-лізацію“ й „митюжки“.

Там десь по хатах покотом на соломі мертвець-ким сном сплять козаки, задумливо жують у повіт-ках сіно потомлені коні, чорніють на узліссях хо-лодні гирла наставлених гармат, нишпорять по до-рогах таємничі постаті кінних стеж. І там Василь десь.

— Місяцю — князю! Дивишся з височини ти на цілий світ. Заглянь — зазирни до мого Василя у ві-конце — розповідж йому про мій сум-тугу...

І наверталося на пам'ять стародавнє, таке тепле й яскраве:

О, вітре — вітрило!
Чому, Господине, насильно вієши?
Чому мичеши хиновскія стрілки
На своєю не трудною крилицю на моя лади вої?

— Так завжди було, вік - вічно на пересякну-тій жіночою сльозою землі українській!

О, Дніпре — Славутицю!
Ти пробил єси каменні гори сквозі землю Поло-
вещкую.
Ти леліял єси на собі Святославлі посади до полку
Кобякова.

Возлелій, Господине, мою ладу ко мні,
А бих не слала к нему слез на море рано...

Тихо навколо.

Лідочка стоїть ще якийсь час і пильно роз-глядає на місячних плямах, де той „Кавель з Аве-

лем". Потім спускає фіранку, роздягається, натягає на себе мягку пухову ковдру й довго блукає далекими думками...

Так — дні за днями.

Але над вечір одного дня якось почувся опуклий тупіт кінноти на бруку міста. І вмить перебігла з уст до вуст трівожлива вістка навколо:

— Большевики прийшли.

Раптом немов увірвалося щось у Лідоччиних грудях і тяжко зсунулося на дно душі.

От тобі й через два тижні!

Принищкло все. Міцно позамикалися двері й брами — й заміло навкруги.

Нова влада прийшла.

І почалося:

— Всім, всім, всім...

Ах!

Шкіряні шведські комісарки. Засмальцьовані ватні штани й „гімнастюрки“. Перехрещені кулетні паси на грудях. І повинь, ціла повинь червоних стрічок, прапорів, п'ятирогих зірок...

Перевели годинник о кілька годин наперед. Чому? Для чого? „Большовицький час“! З вечора ніч зробили, досвіток перевернули на день. Реформа!

Маляри, хінчики, лагиші. І скрізь, на кожному кроці — гаркаві, метушливі брутети.

— Долой!.. Да здравствуєт!..

„Червоний Пролетар“, „Красная Звезда“, „Красное Знамя“ — галасливо, плякатно:

— Р-розгром контр-революційних банд!.. Буржуазний наємнік бандіт Петлюра удрал в панскую Польщу!.. Все сіли на барьбу с контр-р-ревалюціей!..

І покотилося навколо большевицьке „Яблучко“. Розпанахане, розхристане, як верба придорожна:

Дех, у вагоні я — Діректорія,

Пад вагоном мая територія...

У Лідочки серце краялося на части. А „Яблучко“ нахабно:

Ні Діректорії, ні території —

Вот так 'дажіли хахли-га... до історії!..

— От Фесенкам і Горовіцам радість! Тіштеся, тіштеся — не знати, на чому воно скінчиться ще!

Але прибігла одного дня якось до Лідочки Віра Фесенкова. Увійшла в хату — й так одразу, не роздягаючись, і повалилася в крісло:

Ах, не сила вже просто!.. Чи Лідочка знає, що вони зробили їм? Завели ото своє, може чула, „уплотнення квартир“ і впхали їм десяток червоноармійців до сальону. Сморід, бруд, напльовано, затоптано. Гнилі онучі на кріслах. Воші на портіерах. А сьогодні — чи чула коли щось подібне Лідочка — взяли сукині сини й той великий брунатний перський килим, що на цілу підлогу в сальоні у них, на десятеро покраями — коці собі поробили. Подумати тільки — коці з перського килиму! Ах!.. Бігала оце із скаргою до комісаріату. Вислухав її якийсь горбоносий чорт, а потім: — „А що-ж я, каже, товаришко, зробити можу? Пропало! Не ті, каже, товаришко, часи тепер... Революція!..“ Плюнула й пішла. „Товаришко“!.. Вандали, хами!.. Банда опришків... „Товаришко“!..

Лідочці й боляче, і зловтішно слухати: а що, дочекалися! Але глянула на Віру й стало шкода її.

Потім пішли труси й арешти — закипіла робота по чрезвычайках.

Лідочка увесь час — як на голках. Задзеренчить у передпокої дзвоник — і вся душа її, зібгавшись, у кінчик черевика ховається. Але позаарештовували силу людей навколо, а до неї навіть носа не показують. Чому? На закуську залишають?

Потім почалися лови на „буржуїв“. Оточать театр з усіх боків і — ну перевіряти. Нема посвідки

від бюро праці — „пажалуйте брiться“: мужчин — копати окопи за Києвом, а вистроєних пань і паночок — прати білизну або чистити картоплю на червоноармійські кухні. Воно-то нічого: ну, що ж — „слобода“, значить. Але обурювало всіх жінок те, що між „мобілізованими“ ані однісенької, хоча б на понюшку табаки, дочки Сіона: годовані буржуазні мамаші й розфуфирені доньки-телічки з пихою розізжалися в автах під опікою пролетарських комісарів до своїх пухових перин і гірко-солодкавих запахів міщанських золочених креденсів.

Що дивного — вмить спролетаризувався театр. Забігла якось до Лідочки Ліза Ружичек — ця мила, люба дівчинка, що служила в редакції, де писав Василь. Весела, рухлива, шумлива, балакуча — чиста тобі кулька живого срібла. Прибігла й розповідає:

Була вчора в опері. Йй що! Вона тепер на тому самому ундервуді в редакції „Червоного Прапора“ стукає — який чорт їй страшний! Ішла „Продана наречена“ Сметани — Лідочка-ж знає, як вона любить цю їхню національну чеську оперу! Але що за театр тепер — бачила б Лідочка!.. Ах! В антрактах „товариші“ лузали насіння й закидали лушпинням партер, а підчас другої дії хтось із червоноармійців узяв і для розваги стрілив у стелю. Приємність!

Ага, новина! — хай тільки Лідочка в секреті поки що тримає: всі чехи збираються виїхати звідси до Чехії. Ліза зараз біжить на чеські сходини. Їй особисто дуже не хочеться покидати Україну — : вона ж тут родилася, виросла, скінчила школу, виховалась. Україна — її батьківщина. Та що зробиш — батьки! Може б і Лідочка якось пришилася до них

— це можна буде зробити... Ні? Ну, вона ще поговорить про це з Лідочкою, а зараз біжить на сходи... Цікаво, як там...

Схопилась і побігла.

Тоскно.

Нічим не журиться тільки Наталка Ернст. Закрутилася з якимсь большевицьким комісаром і цілими днями гасає його автом по вулицях замурзаного, залузаного насінням, запаскудженого Київа. Що їй!

До нестями нудно від усього цього Лідочці. Тільки й її, що іноді побіжить до Софії (зукраїнізувалася церква!) послухати, як розмовляє мовою затишних хуторів із сивим Саваофом зневірена душа українська.

„Цілує бозю в хвостик“!.. Хм... Ні, це не „бозя“, Василю. Це — грізний безжалосливий Єгова, якому чужі натхненні співи великого поета-народа: в руках у нього старозавітні скрижалі, з яких капає на землю густа людська кров.

Страшний і грізний Бог Авраамів у сонмі своїх крилатих (Халдея!), озброєних вогневими мечами білих демонів. Любить він густі хмари диму кадильного, любить жертвенні дари золота й крові, але мрійливі, позбавлені гарячої пристрасти пісні синів Святославових (іду на ви!) ще більше зводять на-суплені брови на суворому чолі його. І куди ближчі, рідніші славянській душі Перун із Сварогом—свої, милі, любі боги, деревляне чоло яких однаково приязно всміхалося й від крові, й від бренькоту журливих струн Болянових, і від теплих співів веснянок, і від срібних бризків українського жайворонка..

Василю, де ти? Кому звірюся, з ким поділюся новими думками своїми?..

Потягнуло теплом з полудня, запахло весною. Вдень густо капало із стріх і весело цвірінкали горобці. А вечорами в задумливу синяву відчинених фрамуг лагідними хвилями вливалася м'ягка свіжість з надвору й було чути, як бадьоро покрикували на залізничім двірці паровики.

Лідочці трохи відлягло від серця: вона вже не думала з таким ляком про те, що у неї кінчається паливо.

Але весна скінчилася так само раптом, як і прийшла. Схопився лютий на ноги.

Замело. Закрутило. Затягнуло цілий світ білою курявою. Три дні шаліла буря—і тільки на четвертий з-поза кошлатих верхів наметених по-під вікнами кучугур відкрилися перед очима пишні снігові панорами.

В газетах сповіщалося, що наслідком заметілі потяги по всіх лініях стали.

Лідочка сидить у гаряче напаленій хаті й набиває папіроси. Вона тепер у спілці з старенькою редакторкою „Української Долі“ Ганною Панасівною: Лідочка набиває, а Ганна Панасівна стоїть на розі Хрещатика й Прорізної і продає. Треба ж якось перебиватися.

Дерева за вікнами по коліна в снігу. Білі, в пишних штивних саванах — зовсім, як ті сестри

із шпиталю. І повно від них білого відсвіту в хаті, і якась урочистість навколо — як на Різдво.

Раптом у передпокої різко продзеленчав дзвоник.

Лідочка стрепенулася. Схопилась на ноги і, струшуючи з себе окрушки тютюну по дорозі, швидко побігла до дверей. Увійшла до передпокою, зупинилась і запитала:

— Хто?

Незнайомий мужеський голос зі сходів:

— Свої.

— Хто, хто?

— Свої. Прошу відчинити.

Лідочка в нерішучості: відчиняти? Хоче перепитати ще раз, але раптом ступає до дверей і швидко повертає ключ. І, відчинивши, скрикує від несподіванки: Іполит Домонтович.

Стояв і з веселою усмішкою дивився на Лідочку.

— Що, не чекали?

Чепурно вистроєний, виструнений по військовому, румяний від морозу—усе такий же, як завжди, як рік тому, коли день-денно приходив по боях з Печерська й приносив страшні новини.

— Слушайте, нерозумний ви... Та це ж божевілля з вашого боку!..

І, простягнувши руку, цупко хапає його за рукав і швидко втягає до передпокою. Потім рвучко визирає на сходи й, зачинивши двері, повертає ключ — раз і другий.

— Як ви тут? Чого? Звідки?

І з жахом пильно озирає його з ніг до голови. Іполит спокійно стоїть і мовчки посміхається.

— Та ж вас — розумієте це ви — пізнають, схоплять і в одну мить розстріляють.

Іполит усе так само стоїть і мовчки посміхається.

— Чуєте це ви?

— Чую.

— Ну?

— Хто розстріляє?

Лідочка досадливо бє себе долонями по стегнах.

— Та що ви — з Марса на землю звалились сьогодні?

— Ви про большевиків? Не розстріляють. Але...

— Ну, що?

— Дозвольте мені роздягнутися у вас?

— Ах! Ну, звичайно ж!..

Іполит роздягається. А Лідочка стоїть у дверях і дивиться, як він знімає з себе нову, на тисячому хутрі бекешу. І пригадується їй, як вернув він тоді, останнього вечора з Царського Саду. Прийшов, кинув рушницю в кут і, струшуючи сніг з чобіт: — „Ну, finita... Большевики у Києві“. Як? Уже? І хоча вона з Василем з дня на день чекали того, ця вістка вразила їх, як грім з ясного неба. Нерушно стояли — німі, приголомшені, й мовчки дивилися, як роздягався Іполит. Раптом на шинелі в нього Лідочка запримітила кров. — „Ви що — ранені, Іполите?“ — скрикнула з тривогою. Іполит спокійно повернувся до неї. Ні, він не ранений. То обік нього большевицькою гранатою розпаношило живіт гайдамацькому сотникові. Ах, треба було бачити, як він гарно вмер! Упав навznak і так от широко, по козацьки розкинув руки. Шапка спала

йому з голови, й довгий оселедець гадюкою протягся на снігу... Жива картинка з „Тараса Бульби“...

— Ну, як же-ж ви тут? Маєте відомости від чоловіка? — питає Іполит, вішаючи на шараги бекешу.

„— Від чоловіка? Звідки він знає, що нема Василя?“

— А ви що — може звідти, Іполите? Може бачилися, говорили з Василем?.. Та кажіть же!

Іполит, не хапаючись, поволі повертається до Лідочки.

Ні, не бачився. І не звідти. Він і близько не був там. Але може порадувати Лідочку: її Василь тепер у Кам'янці з Директорією. Пише в петлорівській газеті й сипле на большевиків громи з блискавками...

— Та-ак?.. Що ви кажете!.. Ну, заходьте, сідайте. І розповідайте—все, за порядком... Скільки це — рік, як ви втікли від нас, Іполите? Памятаєте, як шурували тоді підлогу шинелею, щоб надати їй „товариського“ вигляду?

Іполит потер руки з холоду, сів і озирнувся по хаті.

— Ще б не памятати!.. Але у вас, бачу, все, як було, по старому. Ані якісеньких змін. Хіба що самі ви трохи..

— Змізерніла? Правда? — швидко питає Лідочка.

— Гм, не сказав би! Навпаки. Розквітли й...

— Тільки — без компліментів, прошу вас. Це не в моді тепер.

І швидко сідає до столу.

— Хочете папіросу? — запропонувала вона беручи з стола пуделко. — Я тепер, бачите, комерцією займаюся. Сижу от і цілими днями...

— Знаю, знаю.

Випростувалась і здивовано глянула на Іполита: звідки?

— Усе знаю. І що тепер з вами — знаю, і що колись було — памятаю.

Лідочка швидко відводить від нього очі. О, вона знає, на що натякав Іполит! Ах, це вийшло тоді так несподівано і так якось... гупо. Вона тепер не знати що дала б за те, щоб того ніколи-ніколи не було!..

І раптом різко, виразно встає в її пам'яті той, такий неприємний в її житті, такий... ах, вона навіть не знає, як назвати його — вечір.

...Небо супило брови. В тихих присмерках умирав день.

Вона стояла коло вікна й, відхиливши фіранку, слухала. З боку Печерська раз-у-раз глухо били гармати:

— Гуп-гуп!.. Гуп-гуп!..

І німіло серце від утіхи, коли думалося, що били свої. І гаряче обливалося кровю, коли здавалося, що стріляють в о н и.

Василь не вертав ще додому. В хаті стояла тиша.

Раптом іззаду за собою вона почула легкий рух. Здрігнулася й швидко озирнулася. І заніміла. Коло неї стояв Іполит. Мовчав і вперто дивився їй прямо в очі.

Якась іскра безвладним током перебігла в неї по тілі. Стояла німа й безсила. І, трівожливо втягаючи його погляд в себе, з солодким жахом чекала, коли лице його наблизиться до неї. Враз болісно здригнулась — його вуста дотикнулися її вуст. Вона напів розкрила їх і обдала його палким жаром дихання. І потонула у м'ясній знеможі.

Як довго тяглося те — не пригадує. Зате різко, виразно тямить момент, коли обірвався той безум — : пронизливо протеленчав у передпокої дзвоник.

Вони вмить відштовхнулись одно від одного й кинулися в сторони. Вона вбігла в спальню й упала лицем у подушки. І так пролежала до того часу, доки не почула на собі дотику Василевої руки...

Два дні горів сором на її лиці. Протягом цих двох днів вона ні разу не глянула Іполитові в очі. І тільки одразу якось забулося все те тоді, останнього вечора, коли Іполит прийшов додому з Царського Саду.

Василь так і до цього часу нічого не знає про це. Пощо? Щоб тільки...

Ах!

— А скажіть — дуже мене лаяли тоді, як я пішов від вас?

Лідочка швидко зиркнула на Іполита.

— Не виявили ніякої пропажі в себе?

— Пропажі?

Ізупинила в його очах довгий здивований погляд.

— Відходячи тоді, я щось украв у вас. Так і не помітили до цього часу?

— ? ?

Широким рухом Іполит відкинувся на спинку крісла й заклав руку до внутрішньої кишені. Вийняв записник, розгорнув його, подивився й, тримаючи у своїх руках, повернув до Лідочки.

Лідочка глянула й раптом випросталась: у записник була вклеєна її, Лідоччина, фотографія. І стид, і жіноча втіха, і ляк — разом опанували її.

— Як? Хто вам дозволив? І потім — пощо це вам?.. Дайте сюди.

І простягла руку.

Іполит, обминаючи її, обережно склав записник і старанно сховав його до кишені.

— Віддати? Ну, ні! Коли вже я до цього часу проносив це у своїй кишені, то хай воно буде при мені й надалі. Тим більше, що це у вас, бачу, цілком зайва й непомітна річ.

— Але у мене нема ніякісенької охоти папасти через вас до чеки.

— Не попадете.

— О, яка певна гарантія — подумаєш!

— А може й так. Бачите, Лідіє Михайлівно...

— Хе, та ви навіть не забули, як і звати мене! — щиро здивувалася Лідочка, не пригадуючи добре собі, як Іполита по батькові: Володимирович чи Кирилович?

Іполит перехилився цілим тілом через поручні крісла й близько зазирнув Лідочці в очі.

— Забути? Хм... Скорше забуду, як самого мене звати.

Лідочка затревожилася.

Ах, і пощо це все! Чого він хоче від неї?..

І, повернувши голову до вікна, стала дивитись, як на вершечок дерева, розгойдуючи гілля й струшуючи сніг додола, грузно сідали одна по одній ворони.

— Бачите, Лідіє Михайлівно, я відразу забув попередити вас про одну річ. Я тепер — більшовик і займаю високе становище в більшовицькому уряді.

Лідочка раптом здригнулася й швидко, одним рухом, немов боячись нападу на себе, повернулася цілим тілом до Іполита. І йому видно було, як на зблідлому Лідоччиному лиці застиг в одну мить вираз безмежного здивовання й жаху.

— Налякалися?

Лідочка сиділа недвижно.

— Не бійтеся. Від переміни поглядів чортячі роги на людині не виростають.

І раптом, знявшись на ноги, заходив по покою. І, ходячи, почав гаряче розповідати, як він зробився більшовиком.

— І от я став на роздоріжжі: з одного боку смерч, який, змітаючи на своєму шляху прогнилі рештки старого ладу, захоплював у свій вир усе, що мріяло про нове майбутнє, з другої — тендітний захисток картонового дімка, нашвидку склеєного з національного мрійництва й романтизму, без ґрунту під собою й без усякого опертя на щось реальне. З одного боку твердо закреслена лінія руху вперед, жез хилитань і компромісів, без ухилів убік і оглядання назад, з камяною вірою в переустрій життя на нових основах; з другого — хвиляста крива, що, беручи початок у вивітрених з народньої памяти й штучно відроджених історичних традиціях, кінчалася в непевности за завтрашній день ефемерного жовто-блакитного новотвору. Що більше тратила Директорія ґрунт під ногами, то більше я схилявся до большевизму. Але була ще одна причина, яка остаточно примусила мене перейти на його бік...

Іполит зупинився коло столу, на якому лежала купка зроблених Лідочкою папірос. Уважно подивився й обережно, двома пальцями взяв одну з них.

— Можна?

Лідочка сиділа, схиливши голову, й не бачила.

— Можна? — спитав він удруге.

Прокинулась, наче зі сну.

— Ах, папіросу? Та ж я давно запропонувала вам... Сірники на касетці.

Іполит закурив і, легко горблячи стан, як людина, що звикла думати, перейшовся по хаті.

— За Директорією, — почав він далі, — потяглася вся українська інтелігенція, і народ залишився під большевиками сам, без національного провладу й керівництва. Являлася загроза, що пробуджену з таким трудом у народі, молоду, неокріпшу ще національну свідомість поглине захоплення рухом соціальним. Треба було ту національну свідомість не тільки оберігати від розкладових впливів демагогічного псевдо-інтернаціоналізму. Треба було її як найдалі поширити й поглибити. Хтось мусів був тим зайнятися, а хто? Являлася необхідність витворити таку українську верству, яка, взявши в руки національний провід, висунула б назустріч большевицькій централізації влади домагання утворити на наших землях свій власний національний уряд. Коротко кажучи — большевизмові московському треба було протиставити большевизм український. Це було так само очевидно, як те, що коли на вас стріляють з гармат — ви також мусите мати гармати, а не вискочите проти них з батоном у руці. Коли на вас випускають панцирну ескадру, ви також мусите мати панцирні кораблі, а не рибальські душоубки. Історія, правда, знає випадки щасливих змагань з нерівними середниками боротьби. Взяла ж, наприклад, республіканська кавалерія під час французької революції в завзятій атаці фльоту, яка стояла, замерзши, в голяндських водах. Але

випадки в рахубу не йдуть — це тільки прегарні анекдоти, не більше. Отож, як бачите, й чисто тактичні міркування приводили до необхідности прийняти большевицький символ віри. Я й прийняв його. От так, Лідіє Михайловно, я став большевиком.

Іполит сів і подивився на Лідочку. Вона мовчала. Так само недвижно сиділа й, закутавшись у велику хустку, дивилася за вікно в сад.

— Ну, бачу, своєю сповіддю я цілковито зіпсував настрої. Але ви не лякайтеся. З большевизму зродили велике страховище о трьох головах і п'яти пащах, але зробили ті, кому він дійсно мусить бути страшний. А нам з вами, Лідіє Михайлівно, його бояться нема чого. Ну, що, скажіть ви мені, ви можете закинути цій великій ідеї вселюдського братерства, свободи і щастя?

І знову глянув на Лідочку. Вона мовчала.

— Колись і християнство, на початках його зародження, представляли таким точно страховищем. А от пройшов час і..

Лідочка раптом стрепенулась і швидко глянула на Іполита.

— Але ж християне нікого не замучували. Навпаки...

І зараз же злякалась своїх слів і ще тісніш закуталась у хустку.

Іполит запримітив це й тонко всміхнувся.

— Ви про чрезвичайки? А погляньте-но, що роблять з большевиками ті, хто воює проти них. Я сам на власні очі бачив, як повстанські отамани кастрували цілі відділи полонених большевиків. Робилося, правда, це ніби у відплату за большевицьку

жорстокість. Але чи виправдувалися хоч трохи цим страшні отаманські звірства? Що зробиш — боротьба! А там де боротьба, там і кров — без крові боротьби не буває. Чи може ви знову захочете вказати мені на Христа? Але ж не забувайте, Лідіє Михайлівно, що Христове вчення про благість і любов до ворогів далі самого Христа не пішло. Пригадайте собі християнський терор. Пригадайте Торквемаду, пап, середньовіччя... Зрештою не подумайте, що я обстаю за звірствами. Знаю, дуже добре знаю, що робиться по чрезвычайках. Ну — пересада. Ну, ошаліли люде й допускаються не то, що безпотрібно, а навіть на шкоду собі ж самим усяких надужить і диких мордів. Але треба й те зрозуміти, що це ажіотаж, хвиловий вибух пристрастей, який з часом мине й перейде, як жахливий тільки спогад, до історії. Що вдієш: де ніж, там і кров. В сварці волосся не шкодують.

Іполит придушив папіросу в попельниці й глянув знову на Лідочку.

— Думаю, коли б ми глибше вдивлялися, Лідіє Михайлівно, в істоту річей — ну, от хоча б і того самого большевизму, — багато з того, що нам видається диким і страшним, стало б звичайним і цілком зрозумілим. Нема нічого труднішого, як прищепити людству нове поняття чи нову форму життя — людина завжди була й є інертною і тупо-консервативною. Пригадайте собі, як примусом заводили садження бараболі в Європі. Петро-цар навіть перевішав чимамо людей, що опиралися цьому нововведенню. А спробуйте-но тепер заказати людям садити її!

Він задумався й по хвилині підніс голову.

— Не те біда, що є більшовизм на світі. Біда наша в тому, Лідіє Михайлівно, що не ми його вигадали. Але про це ми якось іншим разом. А тепер...

Іполит встав.

Лідочка швидко підвела на нього очі й в ту ж мить спустила їх додолу.

— Заглянув я сьогодні до вас, щоб де про що вас попередити. Вам певно відомо, що в місті йдуть тепер труси й так зване „уплотнення квартир“. Ні те, ні друге не є річчю дуже приємною. Отож де належиться я попередив, що помешкання ваше рекурію для себе.

Лідочка здригнулася.

— Не бійтесь, не бійтесь, тільки, — всміхнувся Іполит, — жити я тут не збираюся. Зробив це я виключно для того, щоб вас не турбували. Розумієте мене: за-для вашого спокою... Ну, а тепер я пішов. Дозвольте побажати вам усього кращого.

Лідочка встала й мовчки простягла йому безживну руку.

Він потиснув її й якийсь мент стояв, не рухаючись.

— Час-від-часу я заходитиму до вас — не проженете? До речі: з реквірованих приватних бібліотек ми складаємо тепер одну велику громадську бібліотеку. Для впорядкування її нам потрібні інтелігентні робітники. Чи не згодилася б ви прийняти посаду помішника бібліотекаря? Подумайте й дасте мені відповідь завтра.

І, не чекаючи, що скаже Лідочка, пішов одягтися.

Коли він був уже одягнений і збирався вийти хтось подзвонив до Лідочки. Іполит відчинив двері, На сходах стояла Маруся.

— То, значить, до завтра — сказав він Лідочці кивнув головою й швидко вийшов.

— Оце справді -- стала б я тим журитися дуже! — говорила Маруся. — Плюнь і користай з нагоди.

Але Лідочка ніяк не могла заспокоїтися.

— Як? Лємо воду на чужий млин і ще підводимо ідеологічне виправдання під свій вчинок? Та що ж це! Одні, як Фесенки, мостять Україну під царську Росію, другі, як Іполит — під большевиків. А хто ж, хто — хочу я запитати тебе — буде боронити її незалежність?

Маруся сиділа, розкинувшись на отомані, й курила папіроску. Довгі, з тугими литками ноги її були свobodно виставлені з-під короткої сукні й на круглих колінах її, як хребет добре вчищеного коня, масно блищали шовкові панчохи.

Лідочка склизнула очима по них, відвернулась і заговорила далі.

— Український большевицький уряд — каже він. Уявляю собі цей уряд. На віжках у московського інтернаціоналу? О, дуже далеко тим возом заїдеш! Ні, Марусю, все, що завгодно, можна закинути Петлюрі — і отаманію, і жовто-блакитництво, і романтизм, як Іполит каже, але одно його високо підносить над усіма іншими — вперте, фанатичне протання по неухильному шляху до незалежництва. Це й робить його національним героєм... „Картоновий дімок“ —

каже Іполит! Ну та, звичайно, коли всі потягнуть тією стежкою, що Іполит — у Петлюри й картоного дімка не зостанеться. Не лишився хіба свого часу з картоновим дімком Мазепа, якого всі зрадили в найрішучіший момент?.. А всі ті підлизні Скоропадські з Паліями — до чого вони допровадили Україну? До того самого допроваджують тепер Домонтовичі з Фесенками..

Маруся раптом вигнула шию й, упершись підборіддям у груди, глибоко зазирнула за великий викат своєї сукні. І була вона похожа в цей мент на кицьку, що збирається вилізати у себе на шії блоху.

— Та чого ти від свого Іполита хочеш? Сама ж кажеш, що... Ну, свій чоловік принаймні. Поглянь-но на інших наших—тічкою бігають тут, большевицькі штани піднюхують. Герої з-під темної звільди! Ідучи до тебе, зустріла на вулиці одного такого. Великий Юрків приятель був, разом у партії працювали. А самостійник був — і близько не підступай. Дивлюся — отака-о червона бинда на грудях, у шкурній комісарській куртці, з пятирогом на шапці. А роззявив рота — більший за самого Леніна комуніст. Шкурники проляті!.. Підлизні чортові!.. Ох, підла нація рабів і зрадників! Оце якось, за „товаришів“ уже, почала я розбирати Юркові книжки. Розгортаю Бопляна. Знаєш, такий француз був, що 250 літ тому написав свої спогади про Україну. Розгорнула — і впали мені в очі такі рядки: „Українські козаки, — каже він, — шалено хоробрі й люблять свободу по-над усе. Вони воліють ліпше вмерти, як жити у рабстві“. Чуєш, Лідочко: ліпше

смерть, як рабство! Це 250 літ тому. А теперішні наші „козаки“? В який хочеш хомут влізе, аби якимось при паскудному тому житті триматися. Без пана — ніяк!.. Не поляк, то кацап, не кацап, то інший дідько. Скинули поміщика — в большевицьке ярмо впряглися. Однаково, чий канчук по спині гулятиме! Покинь, кажу тобі, Лідочко — все одно не переробиш. Чхни на все й не псуєй крови. Робить тобі протекцію твій Іполит — і добре. Використовуй. О, чоґо б я хотіла, щоб у мене такий лицар знайшовся!..

І, заклавши руки за голову, млосоно потягнулася:

Потім понарозповідала Лідочці повно жахів про большевицький торор.

В третьому домі від неї—в тому, що з такими голими німфами на фасаді — влаштували вони свою „чеку“. Що крику, що зойків там уночі — ах!.. Мороз по-за шкурою ходить. Іваненки, щоб страхів тих не чути, у ванні сплять. Що вони у пекельній тій бойні людям роблять — усяку уяву переходить: випікають очі папіросами, здирають з пальців рукавиці, рвуть кліщами зуби, стромляють голки по-за нігті. А крови й обвареного людського волосся, кажуть — повні діжки в підвалах.

Лідочка непорушно сиділа й слухала з великими, повними жаху очима.

— А все те — жидівська робота. Жидки наказують, а ході з латишами виконують. Бавтєся, бавтєся, паршуки! Колись і на вас черга прийде. А найлютіша там одна якась молоденька жидівочка Соня. Не жінка, а чистий упир, кажуть. Увесь час

похожає з бравнінгом у руці і те тільки й знає, що кульку за кулькою стромляє в людське тіло.

По плечах у Лідочки перебігли холодні мурашки.

А оце вчора... — й Маруся заговорила стисеним шепотом, — в одному домі тут бачилася вона з повстанчими розвідниками отамана Ангела. От молодці — бачила б Лідочка! А яка шалена відвага! Чи може вона уявити собі, де вони промістили свій штаб? Коло самісенської чеки. Казали, Зелений з Ангелом наступ на Київ готують. Візьмемо, кажуть — ані однісенського комуніста живим з Києва не випустимо: усіх у Дніпрі, як щенят, витопимо... Кілька днів тому сам Ангел у Києві був... За сільського дядька перебраний ходив...

— Говори голосніше, — сказала Лідочка. — Ніхто не почує.

— Голубко моя! Тепер, за товаришів, гірці, як за царя було — кожна стіна вуха має... А ти дивися — візьми та й бовкни про це своєму комісарові. І себе, і всіх нас засиплеш. І не счуєшся, як в одну мить на цугундер до Соньки потягнуть...

— Марусю, що ти, справді! Маленька я?

— Маленька — не маленька, а от, не хочачи, візьмеш та й... Ти ж знаєш, що Наталка у них за розвідчиню працює, відомости повстанцям подає?..

Лідочка аж рота роззявила від здивовання.

— Що ти кажеш, Марусю! Наталка?

— Ота-о сама Наталка, щоб знала ти. Флірт-фліртом, а... То ти ж візьми, кажу, та й розкажи про все Іполитові..

— Марусю! Марусю!

Потім розповіла Лідочці історію про дивного бичка — по селах навкруги Київа й у самому місті на базарах про те тільки й мови тепер. Хай Лідочка послухає.

Ішов шляхом до Київа мужик на базар. Бачить — обік дороги в полі по-під вербою бичок стоїть. Повернув голову до дядька й пильно дивиться. Підходить дядько до бичка, а той:

— Добридень, дядьку! З святою середию бувай здоровий.

Як вкопаний, став мужик. Слова з перестрашу вимовити не вміє.

А бичок:

— Куди, дядьку, Бог несе?

Стоїть мужик посеред дороги, дивиться, роззявивши рота, на бичка. Але врешті прийшов до пам'яті.

— До Київа — каже. — На базар іду.

— Ага, добре! — говорить бичок. — Іди, іди. А як прийдеш до міста, зайди до церкви, свічку купи. Потім на базарі, — каже, — колач купиш, та з тим швиденько й вертайся назад. Я тут ждатиму на тебе. Тільки нікому — чуєш? — нічого не кажи.

Іде дорогою дядько й думає: що б то могло значити — бичок, а людською мовою говорить? Але нема що: не спроста, значить.

Прийшов до Київа, воскову свічку й колач купив і, нікому нічого не кажучи, вертає назад. Дивиться — стоїть бичок на тому самому місці під вербою, чекає на нього.

Підходить дядько до бичка, виймає з-за пазухи колач із свічкою.

— От, — каже, — маєш. Купив, як ти казав мені.

— Гаразд! — говорить бичок. — Візьми колач і настроми мені на лівий ріг.

Настромив мужик колач на рога.

— Тепер, — каже, — засвіти свічку й приліпи мені її до правого рогу.

Засвітив дядко свічку, до правого рогу приліпив.

— Дивися тепер вліво від мене, — каже бичок. — Що бачиш?

Дивиться дядько, а там ціле поле густо-густо копами збіжжя вкрите. Так густо, що ні пройти по ньому, ні проїхати.

— Оце наступнього літа, — каже бичок, — такий врожай у вас буде. Наїдяться люде хліба, повік ще на Україні земля так не родила. На два роки вистане їсти. А тепер — каже, — повернися вправо, на свічку поглянь.

Глянув селянин на свічку й аж похолов від страху: широчезне поле навколо — усе людським трупом укрите.

— А це, — каже бичок, — через рік після цього мор такий буде. Ото, як снопів тих на тому полі бачив ти, стільки народу з голоду поляже у вас. Різатиме брат брата за кусень хліба, убиватимуть матері дітей своїх, не маючи, що їсти — а все те через немудрість вашу. А тепер іди й розкажи людям про все, що бачив і що чув тут. Бувай здоров!

Загула земля навкруги, здійнявся вихор у повітрі Блиснуло — й не стало бичка...

Маруся раптом відвелась на ноги.

— Ну, я піду вже. Наталка на мене чекатиме. І, вже прощаючись, у передпокої:

— Ти от хоч про Василя свого знаєш принаймні де, він і що з ним.. А я...

— А справді, Марусю — так-таки ніяких вістей про Юрка?

— Звідки? Горобець на хвості принесе? Верне колись, коли не забіють. А забіють — не дурно значить хліб український жував.

Лідочка докірливо глянула на Марусю.

— Марусю, як можна так!

— Та що ж, Лідочко — треба простіше на речі дивитись. Сама ж кажеш — мусить хтось справу нашу боронити. Коли такі Василі з Юрками сидітимуть на печі, нам і миші вуха повідгризають. Мало хіба самогонщиків і борщодів по селах на печі боки вилежу! Людей, як того піску морського, а битися нема кому. Доведеться, бачу, скоро нам з тобою у бабську війну пускатися... Ну, бувай! Загляну колись іще до тебе, коли до чеки не попаду.

І пішла.

Робота в бібліотеці починається о 8-ій по біль-шевицькому часу – й Лідочка мусить виходити з дому ще затемна.

Усі в місті ще від часу Скоропадського забули давно, чим і як розпалюється примус — і Лідочка, щоб не палити вдома, забігає перед службою до „Української молочарні“ вишити у стареньких симпатичних Сосенків склянку жолудьової (правдива — в Індії) аяо житньої кави з масними вершками й пахучими гречаними пляцками.

Приємно вийти на вулицю в непривичний час, коли в ранніх сутінях народжується новий день. Бадьоро хрускає тонкий льодок під ногами й крижко ломиться звук в морозній тиші вулиць. І встає перед очима село — з раннім запахом печеного хліба й горілої соломи в морозному повітрі, з прозорою сутінню світанку, з маленькими цятками світла в вузеньких сільських вікнах. І настирливо галюцінують у вухах крики півнів. І так засоромлено, як зловлений на злочині старий волоцюга, дивиться блідий серп місяця з помутніла неба.

Лідочка думає в цей час про Василя, про далеку сільську аптичку з раннім світлом у кухні й раннім білим димком над комином і, ховаючи лице в м'який пух ковніра, перебігає вулицю за вулицею.

Де-не-де, будячи тишу поспішним стуком за-
каблуків, промайне на тротуарі самотня постать ро-
бітника, що вертає з нічної зміни. Іноді на дальній
вулиці ліниво прокладають на бруку копита пере-
їзжого візника. Тихо.

І такі загадкові в цю пору золочені верхи ки-
ївських копул під сивим пухом морозного досвітку.
І так бадьорить душу морозна свіжість і срібний
хрускіт тонкого льоду в безлюдді сонних міських
провулків.

Але поезія ранніх світанків і ломкого хрускоту
під ногами раптом пропала у Лідочки після того
випадку коло турецької пекарні. Ах, цей випадок!

Лідочка швидко переходила місто. На розі двох
безлюдних перевулків раптом назустріч їй із сон-
ного гробовища вулиць вирвалася рузгульна пiana
пісня. Співало двоє :

Я люблю теб'я за єтая,
Што ти тьотка Лізавета-я-я..
Д-ехх!..

Здрігнулася. В одну мить зупинилась і, стре-
пенувшись, швидко подалася назад. Але було за-
пізно — її помітили.

— Гей, Мітька!.. Наперьод — канарейку
паймалі...

Болісно й нудно зассало щось у Лідочки під
серцем. Холодний жах стукнув у ноги — й вона,
швидко втягнувши голову в плечі, побігла здовж
вулиці.

— Та чаво бегіш-га? Гей!.. Сматрі, пуглівая
какая!

І раптом з обох сторін побіля себе Лідочка побачила двох п'яних матросів.

— Не бойсь — не с'єдїм... Што, нікада матросаф не відала? Пасматрі. Настаящіє, брат — балтїцкава флота.

І один близько нахилився до неї й пахнув їй у лице огидним смородом цибулі й самогону.

Лідочка хитнулась на бік.

— А девчонка, брат, не вреднає... Чеснає слова!.. Гдє живьош, мамзель?

І хотїв обїйняти її за стан. Але Лідочка вертко вислизнула з рук і кинулася що духу в напрямі ринку.

— Вішь, прудкая какая!.. Стой!.. Мїтька, держі!

Один матрос забїг їй спереду, перехопив і обома руками брутально облапав її з нїг до голови.

— Ух, і матерїял же, далажу я тїбе... Во, брат!.. Та не пужайся ти — слиш? Людї сваї...

Сором і гостра образа кинулися їй у лице. Вирвалась і, тяжко дихаючи, тїсно приперлась плечима до муру.

— Як ви смїєте? Я — советська робїтниця.

— Што, што?... Савецкая?.. Ха-ха... Передком с камїсарамі работаєш? Нічаво — ми тоже, брат, савецкіє. Польная, значся, плїпорція. Ільом!

Лідочка стояла, не рухаючись.

— Ідьом, гаварю. А не хош — ми тїбе і тут толк дадїм. Проста, по салдатськи, брат. Навстояка. Не пробовала?

Жах холодним током перебіг по тїлі й тривожливо, швидко засїпав у мозку збентежену, спантеличену думку: Треба на щось рїшатися... Негайно...

Але на що? Кричати? Ах, тільки не це!.. Лідочці до огиди бридкий був усякий вуличний крик, і вона скорше б дала зарізати себе, ніж кликати когось на поміч — вона була інтелігентка. То що ж, що? Тікати? Але вони наздоженуть її і!..

На мить виразно встала в її уяві Наталка Ернст. Ну, що б вона робила в такому становищі?

Але рішатися на щось було треба: Лідочка почула, як в розцібнутий верх її футерка просунулася вже велика рука й боляче вбгала в жменю її груди.

— Делікатний, гаварю тібя, матеріял. Настающій, брат, кадецькій.

Лідочка тоскно озирнулася по сторонах. Нікого. Ну, що їй робити? Ах, Боже ти милий!

Раптом напроти, через вулицю, в турецькій пекарні Ферах-Заде з брязкотом відчинилася залізна брама й на вулицю вийшло кілька пекарів у білих фартухах, з червоними фезами на головах.

Матроси озирнулись.

Ясна надія блиснула в Лідоччиних очах. Вона раптом рванулася і з силою відштовхнула від себе матросів. Момент — і вона вже коло пекарів.

Крик, гърмидер. Якісь різкі вигуки за нею — Лідочці здавалося навіть, що завязалась бійка.

Вона вскочила в подвіря. Потім в якісь сіни. Потім вибігла на другий двір і протилежною брамою вискочила на якусь широку вулицю. Що було позаду неї — не бачила й не чула. Бігла, не озираючись, переполохано, дико, як зацькований гончаками заяць.

І вже потім, після всього, неувидно сидючи в бібліотеці з великими, застиглими, повними жаху

очима, почала пригадувати собі подробиці дикої зустрічі з матросами. І встала в Лідоччиній пам'яті друга пригода в її житті. В Одесі. І був там також матрос... Ах!

Лідочка пригадала її собі й здригнулася.

Вона вертала з гімназії. На головній, Дерибасовській вулиці серед маси людей п'яний матрос зайшов їй збоку й на очах у всіх вхопив її за найсоромніше місце. Згоряючи від стиду, з нестерпним почуттям страшного приниження й гострої пекучої образи, вона прибігла додому й, упавши у подушки, залилася сльозами. Боже, за що це їй!.. Чари життя, в які по дитячи вірила Лідочка, раптом розвіялися й на їх місце виплеснула назверх і розлилася перед нею огидним брудом життєва муть. І враз вона ясно зрозуміла, чому це сталося з нею. Винною всьому була проклята її краса. Усі в один голос дзвонили їй: Ах, Лідочко, яка ти гарна! Яка в тебе пишна коса! Ах, Лідочко, які в тебе чудові очі, груди, яка в тебе препишна будова тіла!.. І вона раптом зненавиділа свою красу й почула себе через неї глибоко нещасною. І з'явилася у неї заздрість до негарних жінок: ах, і чому вона не родилася такою? Щасливі! Вони не впадають мужчинам в очі, вони чують себе цілком спокійними й безпечними. І захотілося їй позбутися цієї краси. От якісь там дикі племена простромлюють собі ніздрі кістками, протягають обручі в губи, фарбують на червоне свої зуби й нігті. Чому вона собі цього не може зробити! Але як? Болітиме ж! А фізичного болю по-над усе боялася Лідочка. І з усього того вона зробила тільки те, що одного дня обтяла собі коси. Але яке ж було

її розчарування, коли, прийшовши до гімназії, раптом почула від товаришок, що їй так іще краще: — Анголятко! Баранчик! Пупсік! Душка!..

Лідочка пригадала собі цю історію, і їй так само, як і тоді, до болю стала огидна її краса. І вона вирішила, що їй треба позбутися. Треба стати бридкою й поганою. Цілий світ був не милий їй, і не хотілося жити серед людей, і всі мужчини видавалися їй підлими й мерзотними. І подносилося страшне обурення проти Василя за те, що покинув її. От взяв і так-таки саму покинув ось тут!..

Увесь день Лідочка почувала себе приниженою й нещасною. І тільки ввечері, сидячи дома в себе й розповідаючи про все Іполитові, почувала, як спав раптом тягар з душі й стало їй легко на серці.

— От і скажіть, Іполите, чи варто після цього жити на світі! — закінчила вона.

Іполит мовчки, зосереджено слухав її. Але коли вона сказала це, швидко схопився на ноги й голосно засміявся.

— Вам смішно? — ніяковіючи, сказала вона. — А у мене пазурами по серці шкрябає. Нічого, бачу, не лишається мені, як кинути службу.

Іполит раптом споважнів.

— Тільки не це! Тільки цього, прошу вас, не робіть, Лідіє Михайлівно...

І мовчки заходив по покою.

— Ну, а яку ж я певність маю, що завтра того самого не повториться? — спитала Лідочка.

Іполит ходив далі.

— Знаєте що! — раптом зупинився він напроти Лідочки. — Я дам вам свій револьвер.

Вона аж відсунулася в страху від нього.

— От дійсно! От сказали! Револьвер! Та, поперше, я зовсім стріляти не вмію. По-друге, я не маю права носити зброї. А, по-третє, коли б і вміла і мала право, ніколи в людину не вистрілю. Навіть коли б різали мене. Дійсно, придумали! Дайте мені спокій з вашим револьвером.

Але Іполит стояв напроти неї й у тон їй доводив:

— Дозвольте, дозвольте, Лідіє Михайлівно! По-перше, коли б ви вбили одного з тих гадів, або навіть обох їх, ви стріляли б не в людину, а в паршиву худобину — і тільки добре діло зробили б. По-друге, ми живемо в такий час, коли кожний із нас мусить володіти зброєю. А, по-третє, пропонуючи револьвер, річ очевидна, я постарався б роздобути вам і дозвіл. Отже знайте, що з завтрашнього дня ми починаємо з вами вчитись стріляти. Чуєте, Лідіє Михайлівно? Щодня будемо їздити до Голосіївського лісу і там вправлятимемо. А покіль що я посылатиму вам чоловіка, що буде провожати вас.

Лідочка замахала руками.

— Ну, от!.. Ну, дійсно!.. Іще що вигадайте!..

Іполит перебиває її:

— Лідіє Михайлівно, скінчено. Від завтра можете цілком спокійно виходити з дому: коло брами чекатиме на вас проважатий.

— Вже йдете, пані? Бідненька! От довелося й вам ранньої пори зазнати.

І з-під широкої вовняної хустки глянули на Лідочку ласкаві Дарчині очі.

— Що зробиш, Дарко — служба! А ви куди ж це з відром?

І уважно оглянула великий, прикритий хусткою, опукий Дарчин живіт.

— Та от плітувари попелом посипала. Будете йти, уважайте під ноги, щоб часом не упасти де. Така слизота скрізь, а вулиць, як за старого режіму, посипати нема кому — всі панами великими поробилися. Комуна, кажуть, господарів з помешкань викидати хоче й двірників туди посадовить — от і закопили губу. Чисто світ догори ногами перевернувся.

Лідочка дивиться на молоде Дарчине обличчя й шкода їй цієї гарної жінки: бідака — тепер в такому стані!.. Ах!..

— Ну, а як же чоловікові вашому? Ще й досі в лікарні?

Дарка здригається й боязко озирається по сторонах.

— В лікарні. Лежить. А я сама тут з двома дітьми... І ще в такому стані... Тяжко.

Лідочка говорить їй кілька ласкавих слів і відходить. На вулиці за брамою зупиняється й пильно озирається по сторонах. Нікого.

— „А де ж той обіцяний проважатий?“

Озирається ще раз і хоче вже йти, коли:

— Лідіє Михайлівно, це ви?

О!?

З другого тротуару назустріч їй — Іполит.

— „Та що він,—невже сам прийшов проважати?“

Іполит підходить, стає перед Лідочкою й весело дивиться на неї.

— Що з вами? Доброго ранку.

Лідочка мовчить.

— Не пізнаєте мене?

— Слухайте, Іполите, як це назвати?

— Що назвати? Кого назвати?

— Та от те, що ви тут.

— Ви боїтеся йти зі мною?

— Я не боюся. Але я не згодна на це. Чорт зна звідки приходити сюди й то тільки для того, щоб... Я не можу пристати на це.

— Питаю вас: ви боїтеся йти зі мною?

— Хіба я сказала це?

— Ну, то про що ж більше говорити! Ходімте. Якими вулицями ви йдете завжди?

Пішли.

Було дуже слизько, й Іполит, ідучи збоку, обережно підтримував Лідочку за лікоть.

— Чудовий ранок! — сказав він. — Я дуже люблю таку ранню пору. Вона нагадує мені село, а село я люблю по-над усе. І може як-раз тому іронія долі примушує мене завжди жити в місті...

Лідочка слухала Іполита й мовчала. Як дивно — йому так само, як і їй, міські ранки нагадують чомусь село!.. Як однаково вона думає з Іполитом!..

Потім Іполит питав її про бібліотеку, про те, чи задоволена вона з роботи, чи подобаються їй люде, з якими вона працює?

Лідочка відповідала й думала про Лізу Ружичек. Кілька разів уже Ліза говорила, що готова прийняти яку завгодно посаду, тільки б не служити в „Червоному Прапорі“, де зібралися самі хами й нахаби. От сказати про це Іполитові — й Ліза може завтра вже служила б разом з нею. Але... Ні, ні — це треба буде якось інакше... Не треба так обов'язувати себе перед Іполитом... І взагалі...

Лідочка раптом посковзнулася й, махнувши рукою в повітрі, повалилась набік. Іполит швидко підхопив її й, тримаючи за руку, перевів на неслизьке місце.

— „Милий він... — думала Лідочка. — Їй-богу!.. Зовсім не подібний до інших мужчин... Як товариш... Як брат...“

— Сьогодні по обіді я зайду до вас. Будете дома? Поїдемо до Голосіївського лісу вчитись стріляти.

Дивна річ: Іполит сказав це саме тоді, коли вони проходили повз місце, де вчора напали на неї матроси.

Лідочка з жахом оглянула його й показала Іполитові.

— Ось тут, на цьому місці, Іполите... Ось тут, я стояла, а вони...

Іполит уважно подивився, й Лідочці видалося, що рука його, якою він обережно підтримував її лікоть, легко здригнулася.

— А вчитись стріляти, Іполите, я все-таки не буду. Як собі хочете, а я тримаюся старих засад, що жінці мати справу із зброєю не личить. Коли мужчина, переступивши поріг цивілізації, до цього часу не навчився відноситись з повагою до жінки, то того не навчить його вже й револьвер.

— Дуже зле думаєте, Лідіє Михайлівно. Кілька сот літ тому це може й мало б свою рацію. Але тепер, в добу, коли жінка сама мусить боронити свої права!.. Вік лицарства, Лідіє Михайлівно, минув, і жінка не потребує опіки. А в тім — як знаєте.

Вони дійшли до „Української молочарні“, й Лідочка зупинилась.

— Дякую вам, Іполите. Відси й сама я вже дійду.

Іполит здивовано глянув на неї. Що це? Може він образив її чим?

— Чому ви кажете „відси“? Чим гірші вулиці, які ми перейшли з вами, від тих, якими маємо йти далі? Чи може ви хочете, щоб я залишив вас тут? — догадався Іполит.

— Так. Я снідаю в цій молочарні й не хочу даремно забирати часу у вас.

— Ах, от що!.. Ну, то про час мій прошу не турбуватися. А коли компанія моя не буде вам неприємна — я також зайшов би випити з вами склянку чаю.

Сосенки дуже зраділи Лідочці.

Що ж це таке, що її не було вчора?

І нишком, озираючись по сторонах:

А вони вже, признатися, почали непокоїтись за неї. В такий час — що дивного! Чоловік утік, жінка тут — прийшли й потягли до чрезвычайки. Мало хіба гостей їхніх позаарештовували за цей час? А двоє тих — Лідочка ж знає — вже давно на тому світі... За що, про що — один Бог святий відає... Особливо гірко тепер тим родинам, з яких подався хтось за Петлюрою: усіх арештовують, помешкання громлять, майно все націоналізують... Вчора тут цілий день вивозили підводами реквіровані меблі з помешкання лікаря-українця. Килими, люстра, фортеп'яні — геть чисто все вибрали. Ох, і часочки ж золотенькі!..

І тому, що Іполит був з Лідочкою й говорив по українськи, віднеслися й донього, як до свого — привітливо, тепло.

— Що вони можуть подумати про мене? — думала Лідочка. — В таку пору з молодим чоловіком!..

Але глянула на Іполита й заспокоїлася.

— Він такий милий... Про нього не можна думати зле...

Ніби Сосенки могли думати про нього, а не про неї.

Але Сосенки ні про кого з них нічого не думали. Вони думали тільки про те, як би найліпше й найсмачніше нагодувати гостей.

Вже почало дніти, як вони вийшли знову на вулицю. Місто проснулося. Почався рух. А коли підійшли до бібліотеки, був уже день.

— Я сьогодні увечері загляну до вас, — сказав Іполит, прощаючись. — Можна?

І, стиснувши Лідочці руку, швидко пішов.

— „Ні, ні, він дуже милий! — думала Лідочка, сидячи в бібліотеці, немов хтось заперечував їй. — Як брат... Зовсім, як брат...“

Весняне проміння рефлектором вривалося в покій і ласкавим усміхом тепло гралося на її плечі.

— „А з Лізою Ружичек треба якось інакше... Але вона конче зробить їй що несподіванку... Конче!..“

І з радісним настроєм гарячково взялася за роботу.

Час перебіг швидко, непомітно яюсь. Зовсім і не чулася, як почали вже розходитися з служби. Лідочка скоро одягається й виходить з бібліотеки.

Владно, широкою хвилею ішов вулицями гучний весняний шум. Швидкими потоками неслися талі води й сліпив очі мигтячий блискіт яскравих соняшних ракет. Дерева в скверах напухли й набубнявіли, і урочисто кракали на їхніх верхах веселі ворони. І дихало легкістю й свіжістю повітря. І було ясно, прозора й чисто на душі, як по сповіди за дитячих літ.

Легкою розмашистою ходою Лідочка перебігла кілька вулиць і раптом вийшла на Хрещатик.

Боги мої, як він змінився! Чи можна було пізнати тепер те велике шумливе муравлиско, в якому вдень і вночі беззмінно крутився колись кипучий людський вир? Повно й тепер тут руху, стояв і тепер тут тиск, але... Бідний, Хрещатику!

Лідочка йшла і з цікавістю озиралася по сторонах, довлячи очима сліди того знищення й руїни, які ніби відразу виступили назверх під яскравим світлом весняного сонця. Цілий ряд шиковних магазинів безслідно зник, як булька на воді. Що з ними? Де вони? Магазин Цінделя. Магазин Альшванга. Мага-

зин Київської Ювелірної Артїлі. Цїлий ряд інших магазинів з широкими вітринами й блискучими виставами, перед якими завжди товпилися юрби, розглядаючи новинки людської винахідливости й останні вибрики моди. Куди їх подїли? Розграбували, націоналізували, закрили? Якоюсь пустокою відганяло звідусїль, як в домі, з якого хвилину перед тим винесли на цвинтар мерця.

Лїдочка враз зупиняється. Величезний магазин жирардівської мануфактури перероблений на советську книгарню, в якї виставлені на продаж портрети Ленїна й дешевенькі теорїї комунїстичного корана. Проходить пару кроків і зупиняється знову: в чайному магазинї Сергїя Перлова — советська торгївля квітами. Кому, для кого потрібні ці квіти? Для бідного пролетарїату? Для обїдраних червоноармїїцїв? Кому з них спаде на думку причепурити свою засмальцовану куртку чи зашморгану, вошами обїдену шинелю червоною гвоздичкою або дорогою повною китайською рожею? А що найдивнїше — ані однїської галянтерїїної й мануфактурної фірми. Куди все те зникло? Погрому ж не було!

І раптом уперше кидається Лїдочцї в очі холодна суворість людських облич. Ані однїсенкої усмішки, ані одного веселого виразу. Похмура зосередженість, страдальницька скорботність, ляк, злобність, утома. А де ж смїх і безжурність? А де гучні вигуки й весела радість юнацтва? Це революція зїгнала їх з людських облич? О, ні! Лїдочка пригадує собї зриви божевїльного захвату, з якими широким святом проплили під лопотання червоних пра-

порів перші медові революційні дні. Чому ж це враз тепер? Большевики?..

На розі Хрещатика й Бесарабки коло аптики з советським криваво-червоним написом на чорному тлі — Ганна Панасівна. Бідна старенька усе так само стоїть і торгує. Тепер тільки не папіросами. Тепер перепродує книжки з чужих бібліотек.

Лідочка підходить і вітається. І, розпитуючи її про справи, перебирає з цікавості книжки. Які чудові видання! В яких гарних дорогих оправах! Таких не продають тепер по советських книгарнях. І всі з написами. Звідки вони? З розграбованих поміщицьких садиб, з розруйнованих буржуйських помешкань? Чи просто з приватних інтелігентських рук, яким тепер нема роботи й які збувають любовно придбане колись добро на кусень хліба й нужденний струпок часнику?

В Лідоччиних руках зовсім чистенький, чепурно оправлений у шкіру Грінченків словар. Що коштує? Пхе — та ж і не дорого зовсім! В бібліотеці у них давно вже шукають за цим словарем, а він ось тут лежить на очах у всіх і ніхто не потребує його. Завтра треба не забути сказати про це директорів бібліотеки. А може..

І Лідочка раптом вглядається в змучене, обвітрене, згрубіле обличчя Ганни Панасівни.

...А може б замість Лізи Ружичек притягти Ганну Панасівну до роботи в бібліотеці? Ні, правда-ж! Ліза як-не-як працює десь, а Ганна Панасівна стоїть цілими днями ось тут, на холоді, в негоду. Така освічена, високо-інтелігентна людина... О, вона сьогодні ж про це переговорить з Іполитом!..

І, попрощавшись, швидко відходить.

У вікнах домів тут і там, закурюючи фасади й чадячи їдким чорним димом в повітрі, стирчать кінці рудих бляшаних рур. Лідочка знає що це. Це революційний обиватель в домах, де перестало працювати центральне опалювання, перейшов до варварського способу опалювання залізними печами. Боже, яка руїна скрізь!..

Лідочці раптом заступає хтось дорогу.

— От вона, утікачка! Нарешті спіймав її.

Лідочка здригається й підносить голову. Віктор Фесенко.

— Чекай-но, чекай... Так скоро не відкараєшся від мене!

Здоровий, міцний — стоїть насупроти Лідочки й довго потискає їй руку. Аж проходжі звертають увагу.

— Чого не видно тебе? Де ховаєшся? Чому ніколи носа до нас не покажеш?.. А розцвіла як! А роздобріла!..

І ласим оком оглядає її елегантну кругленьку постать.

Лідочка обережно звільнює свою руку з його дупких пальців і блискає з-під свого капелюшка очима на нього.

Віктора хвилює це.

— Ну, що — вдовуєш? Чи може якого комісарика в полон взяла вже? Тепер у моді комісари.

Лідочка швидко перебігає по ньому тривожливим поглядом і відводить очі в сторону.

— Чи може старої моди ще тримаєшся? Тоді й такий простий смертельник, як я, за кавалера зійшов би? Що? Знаєш, таким от легеньким фліртом побавитись трошки... Легесеньким... Глянь-но, весна як за роботу взялася...

Лідочка дивиться на вулицю, по якій то з гучним бурчанням, то з срібним дзюркотом перебігають потоки води. Сонце крикливо сміялось в струмках — і було радісно й тепло на душі.

— Справді, може б ми побачилися де? Га, Лідочко? Ну, от сьогодні скажемо... Де б я міг зустрінутися з тобою?

Вона враз швидко підносить голову й зупиняє пильний погляд у його очак.

— Ти що? Здоровий сьогодні?

— Я? Цілковито. Може навіть більше, як треба, Лідочко. А що? Невже ти... гм... нездорова сьогодні? Тоді завтра, позавтра... Коли? Говори.

— Вікторе, хочеш, щоб Вірі про все розказала?

— Ну, вже й Вірі!.. При чому тут Віра?

— При тому, що з жінками приятелів таких розмов не ведуть.

Віктор трохи ніяковіє.

— Ну, так... Але тепер усе догори ногами перевернулося, Лідочко. Тільки в тебе ще, бачу, старі поняття..

— То от викинь усе це з голови, Вікторе, й ніколи більше до мене з новими поняттями не підходь. Чуєш? Наперед говорю тобі — нічого не вийде. Хочеш „спортом“ побавитися — шукай собі першу-ліпшу. А зі мною, кажу тобі, каші не звариш.

І потім уже, йдучи сама, думала з обуренням:

— І які, їй-богу, свині ці мужчини! От, солом'яна вдова — вже й вирішив, що „можна“... І ще приятелем, шкільним товаришем Василевим називається!

І перекинулася думками до Іполита.

— Іполит не такий. Іполит зовсім інший... Чи може... Ні, ні — він зовсім не подібний до всіх...

І криво всміхнулася.

— Легким фліртом, каже... Ані півсловом про Василя і — легким фліртом!.. От такі всі вони... А потім, пофліртувавши, зганблять і насміються в товаристві приятелів... Знаємо!.. Ах, і які, їй-богу, дурні всі жінки!. І які.. свині ці мужчини!..

— А вам тут дрова привезли! — повідомляє Дарка. — Дровітня ваша була замкнена, поскидали на подвірі. Ідїть, покажу — цілий куб привезли. Оце весь час хожу й доглядаю. Хто не йде, як кіт на те сало, ласим оком позирає.

Лідочка здивовано дивиться на Дарку.

Які дрова? Звідки? Вона нічого не знає ні про які дрова. Може це не для неї? Може яка помилка зайшла?

Та як не для неї! Та яка помилка! Дарка добре розпитала. Цілком виразно сказано — для громадянки Ольденбергерової.

Лідочка стоїть коло дров і нічого не розуміє. Звідки? От дійсно!. Може Іполит?..

— А не говорили звідки?

— Питала. З постачання, кажуть, прислали.

З постачання? Чудасія! Певне Іполитова робота... Ну, добре. Але як от тепер їх до дровітні втаскати? Такі грубелезні поліна!..

— Я вже й дроворуба вам знайшла, — каже Дарка. — Тільки за гроші не хоче — хто тепер на ті гроші ласий! За десяте поліно, казав, порубає. Один тут бідака з 14-го нумера. Коли пані згожуються — я зараз покличу.

Лідочка вдячно дивиться на Дарку. Яка вона мила, ця Дарка!

— Добре. Кличте, Дарко. Тільки самій мені навіщо ж стільки дров! Скажете, хай порубає й складе половину до моєї дровітні. А рештою поділитесь з ним. Чуєте? Ходімте, ключ вам дам.

Дарка не знає, як дякувати Лідочці.

З вікна сторожки, з-за вазонів з фуксіями дивляться на них дві кругленькі біляві дитячі головки.

— Визирають бахурі. Погулять на дворі хочеться, та нема як — геть чисто чоботи пошматували.

І погрозово киває на них пальцем.

Лідочка зупиняється й дивиться крізь вікно на дитячі обличчя, що одно по однім соромливо ховаються в сутінках хати.

— Я ніколи ще не була у вас, Дарко. Можна зайти?

Дарка ніяковіє.

— Коли такий непорядок у хаті. Не втримаєш чистоти за цими пацентами. Дуже прошу, пані — даруйте тільки за гармидер.

Лідочка заходить.

Чистенько. Прибрано скрізь. В клітці над вікном вертиться й голосно цвіркає веселий щиглик.

І чи тому, що співав птах, чи може чому іншому, запахло раптом селом і землею. І чулося від кожної дрібниці в цій маленькій хаті, що тут протікає своє, далеке від міських звичаїв і законів, особливе якесь життя. І було цікаво дотикнутися до нього, і якимсь далеким приємним спогадом відгукнулося воно в Лідоччиній душі.

Лідочка погладила рукою соромливі хлопчячі головки й сіла на підставлений Даркою стільчак.

— Чи не знають пані, що з нашими там чути? Може бачилися, говорили з ким?

Лідочка змовницьки дивиться на Дарку й чує якусь близькість до неї.

— Нічого, Дарко, не знаю. Газетам вірити не можна, а людей з того боку не бачила. Та вряд чи й є вони тут. Чула тільки, ніби уряд і всі наші у Кам'янці.

— Аж у Кам'янці?! — прошепотіла Дарка. — А не чути, коли назад будуть?

Лідочка розводить руками.

Дарка враз подивилася у вікно, виглянула в сіни й, підступивши до Лідочки, зашепотіла:

— Чому я питаю! Адже-ж і мій там, подався за своїми. З гайдамацьким курінем вийшов. Це я тільки так, аби очі відвести, кажу всім, що він у лікарні. А довідалися б, не попусти боже, анциболоти, де він — знала б я лікарню...

І знову визирнула у вікно й заговорила далі.

— Чи вірять пані — увесь час, як на жару сижу. Задзвонить хто, чи так який з чортополохів тих зайде на подвіря — серце так і тріпнеться з ляку. А вночі очей зліпити не можу — думаю все. Я й за паню бідну непокоюся, згадую увесь час. Усі ж у домі знають, де панін чоловік. Тільки що пожилці наші люде порядні, не викажуть. Одно тільки — панок той молодий, що до пані ходить, коли б біди не накликав. Дзвонить оце хтось, вихожу. Бачу - стоїть мужчина якийсь, всміхається до мене. „Скажіть, чи й досі Ольденбергери живуть тут?“ — питає. Див-

люся на нього — :Господочку, та це ж той самий офіцер, що торік жив у вас і раз-у-раз з рушницею на бої з більшовиками виходив. — „Бійтеся Бога, — кажу. — Або переберіться так, щоб вас пізнати ніхто не міг, або що інше робить з собою, а так не ходить. Як так можна! — кажу. — І себе і інших наражуєте на небезпеку!“ Подивився на мене, засміявся і пішов до вас. — „Нічого, — каже. — З облупленого пса другої шкури не здеруть!“ А потім, бачу, й у другий, і в третій раз — усе до вас ходить. Давно вже сказати вам про це збираюся. Покіль що воно нічого. А що, як часом підслідкує хто?..

Лідочка дивиться на Дарку — і близька вона Лідочці, і рідна їй. І хочеться обійняти її, як сестру і останнім поділитися з нею. І так приємно відчувати те боляче-близьке, інтимно-тривожливе, що тісно вязало їх.

— А я й не знала нічого, — каже Лідочка, думаючи про Дарчиного чоловіка Івана.

І пригадується Іван їй, той симпатичний, розумний, роботящий Іван, про якого не один раз вона говорила з Василем. І тому, що був він тепер там, де був Василь і були всі, до кого стреміла душа, милим і близьким стає він Лідочці.

— Ну, то будемо якимось разом біду пхати, Дарко.

І повертає голову до хлопчаків, що соромливо визирають з-за стола.

От, батько їх з тими, що десь там здобувають волю народів, а їм нема навіть в чому нос

на двір показати. І ніхто не бачить того, і нема кому потурбуватися тим.

І вирішує: за перші ж зароблені в бібліотеці гроші купує обом їм черевики.

А щиглик свистів. І чувся в його свисті запах піль, тиша яруг, шум лісків і сонний спокій річок. І бачилися широкі простори землі з великими масами люду, кольосальними масами люду, глухого й байдужного до покликів тої маленької жменьки, що грудьми стояла за його долю...

Лідочка встає.

— Не журімося, Дарко. Якось то воно буде. Я тепер часто, що-дня заходитиму до вас.

І міцно потискає Дарчину руку.

А про Іполита... Ні, вона ліпше нічого не скаже Дарці. Це тільки вкрай перестрашить бідну жінку, а зрозуміти його вона все одно ж не зрозуміє. Ні, ні, вона ліпше нічого не скаже їй!

І, ще раз погладивши білі головки, виходить.

Цілий день ллє дощ. Прямий весняний дощ. Не переставав лити в полудень, без кінця хлюпає й тепер, у вечірніх померках. Немов відкрив хтось шлюз у небесній греблі й підставив під нього велетенське решето.

Лідочка сидить, схиливши голову над книжкою, й читає. Іноді відірве очі від рядків, послухає, як шумить дощ за вікном, схилиться знову над книжкою й читає далі.

„...То що ж таке любов? Вітрець, що вирушить пелюстки рож. Ні, це жовтий блудний вогник у крові. Любов — це божевільно-палка музика, що примушує тремтіти навіть старечі серця. Вона, мов матіюля, що широко розкриває свою чашечку, коли надходить ніч. Вона, мов анемон, що стулюється від одного подиху і вмирає від одного дотику.

„Така любов.

„Вона може згубити людину, високо піднести її й може знову покласти на ній ганебне тавро. Вона може вподобати сьогодні мене, завтра тебе, а найближчої ночі його — така вона непостійна. Але може бути також міцна, як скеля, й негасимо горіти вогнем до самої смерти, бо — вона вічна. То що ж таке любов?..“

Лідочка підносить голову,
Любов!

І якесь дивне стурбовання викликають в ній ці дивні рядки. Що таке любов! Мов крильця мухи, легко дотикають вони туго натягненої струни. І бренть вона тихо і тужно, солодко й трівожливо. І завмирає сумним відголосом в тайниках молодої жіночої душі.

Бурчать ринви за вікном. Мокро плескає вода в переповненій бочці. І шумить бляха на покрівлях — мокрим безнастанним докучливим шумом.

Любов — це вітрець, що ворухить пелюстки рож! Пелюстки рож... Який інший образ міг родитися в уяві далекого скандинавського письменника під шум морського прибою й гомін зелених дерев, повний задуми й мрійної тиші норвежських заг! Це тільки там десь, на далекій півночі може повстати образ любови, ніжної, як анемон, і м'якої, як нічна матіоля. А тут, у дикому реві юрби, серед розплесканих мозків і розторощених людських кісток? Тут є любов? Тут кров і болото. Ненависть і несамоविта похоть...

„..О, любов — це літня зоряна нічка, напоєна запахами землі. Але чому вона примушує юнака вибирати потайні стежки, а старика здригатися від болю мук у його самотній келії? Ах, любов перетворює людське серце в сад, повний душистих орхідей. Безжурний сад гульби, в якому ростуть отруйні орхідеї!

„Хіба не вона примушує черця злодійськи влязти до замкнених садів і зазирати до вікон, за якими покоїться сон? Хіба вона не одурманює черниць і не забиває памороків молодій принцесі?

„Така любов“...

Лідочка відриває очі від книжки й прислухається. Сидить так кілька хвилин, потім прокидається від задуми й читає далі:

„Ні, ні, вона цілком інша, зовсім не подібна ні до чого на світі. Вона з'явилась на землі весняної ночі, коли юнак уздрів пару дівочих очей. Одну пару очей. Він глядів на них і впивався ними. Він цілував уста, й здавалося йому, що два джерела світла зустрілися у його серці — сонце зустрілося з зорею. Він упав у обійми й нічого більше не бачив і не чув...“

Лідочка знову підносить голову й прислухається. До чого вона прислухається?

І соромливий румянець гаряче розливається їй по обличчю.

Ах, іще що, справді! Це тільки пустотливий Марусі з Наталкою може прийти щось подібне до голови! „Ну, як твій Іполит?“ „Ну, що там з Іполитом твоїм чути?“... Моїм Іполитом!.. Смішно... Він дуже симпатичний — це правда. Він так гарно, по товариськи відноситься до неї. Але ж... Фі, вони побожеволіли цілком!..

Лідочка здригається. Що? Подзвонив хтось? Ні, ні, які дурниці справді... Вона мусить дочитати це...

„Любов — це перше боже слово, перша думка, що промайнула в мозку його. Коли сказав він: — Хай буде світло! — родилася любов. І все, що створив він, було прекрасне, й не хотілося вже нічого перетворювати. І стала любов першим джерелом світа й його царицею. Але усі шляхи її вкриті квітами й кровю. Квітами й кровю...“

Лідочка підносить голову й задумується. І раптом зривається на ноги — хтось подзвонив.

Іполит?

І серце стукає їй часто й повно.

Ну, що ж — хіба він не приходить що вечора до неї? Що ж тут такого! Але вона не чекала на нього. Ні, ні... Ані хвилиночки. В такий дощ? Смішно!..

В дверях передпокою Лідочка зупиняється й притискає серце рукою.

— Хто?

— Я.

— Ах, це ви, Іполите!

І, швидко підбігши, відчиняє двері.

Іполит входить і вносить з собою свіжий запах дощу й холодної мокрости.

— Ну, й погодка, знаєте... Ах!.. Змок, хоч викрути.

І стріпується, як окунутий у цебрі птах.

— Ви змерзли, Іполите. Роздягайтеся й ідіть скорше висушитися. Я зроблю вам чай.

— Ні, справді? Ліпше від вас нема на світі нікого, Лідіє Михайлівно. Признатися, йшов і мріяв про шклянку чаю. Півцарства дав би за гарячий ковток... Але я болота нанесу вам.

— Ну, теж іще... Дурниці які.. Роздягайтеся Іполит роздягається.

— Уявляю собі, як на селі тепер там, Лідіє Михайлівно.

Лідочка стоїть і дивиться на Іполита. Вона також уявляє собі в цей час село.

— А я сиділа й читала, Іполите.

— Так? Що ж ви читавте?

— А одну річ там... Скажіть, ви читали коли Гамсуна? Як він подобається вам?

Іполит старанно витирає ноги об мату й відповідає не відразу.

— Мало на світі гарних книжок є, Лідіє Михайлівно, але й тих усіх не перечитаєш. Кнута Гамсуна? Читав колись. Глибокий, тонко-тривожливий письменник. Властиво його книжки одні з тих ліпших, які існують на світі. Головне — кожне слово в нього обдумане й тонко відчуте. У нас так не пишуть. У нас більше так якось, навманя. Але чому ви про Кнута Гамсуна? Читаєте його?

Лідочка не відповідає. Круто повертається й, залишивши Іполита в передпокої, йде до хати. Швидко хапає книжку, біжить до другого покою й засуває її під подушку. Потім вертає й розпалює примус

Іполит входить. Ступає кілька кроків і міцно, по своїй звичці, потирає руки.

— Сідайте. Зараз чай буде, Іполите.

— Дякую. Завтра ще вам спирту й бензини пришлю. А що Дарка? Усе одержала на мій квіток?

Лідочка рвучко повертається до нього, радісна, щаслива, піднесена.

Ах, бачив би Іполит, що там за радість була! Аж плакала бідна жінка з утіхи. А ті двоє карапузів вже бігають по подвірі й граються в революцію: один — більшовик, другий українець. Піх-пах!... піх-пах!.. — кричать цілий день... Одно тільки..

І вона журно схиляє на бік голову.

— Що, Лідіє Михайлівно?

— Боюсь, щоб вони якось не довідалися про Івана. Ах, це було б...

— Хто „вони“? Якого Івана?

— Ну, хто! Більшовики ваші, про Дарчиного Івана.

— Більшовики? А отже я більшовик і..

— Ви! Ви — цілком інша справа, Іполите.

Іполит дивиться на її похилену, стрижену, всю, в золотих кучеряшках голову, на повні, червоні, такі червоні, немов вона хвилину перед тим пила вишневий сок, вуста, на ямочки — ці підлі ямочки

по краях уст, — і його пориває нестримане бажання кинути до неї й зігнати палким поцілунком з її лиця цю милу наївну дитячу зажуру.

— Чому ж інша, Лідіє Михайлівно?

— Тому, що коли б большевики були всі такі, як ви, не було б ніякої війни і...

Лідочка хоче сказати, що повернулися б усі додому, що повернувся б і її Василь до Києва. Але..

— І що, Лідіє Михайлівно?

Вона враз повертається плечима до нього.

— І нічого. Сідайте, я наливаю вам чай.

Вузька коротенька сукня, з якої немов виросла Лідочка, тісно облягає струнку будову її тіла. І стільки принадности, стільки жагучої спокуси в цій мило-наївній постаті молодого дівчати з міцно-розвиненими формами дорослої жінки, що в Іполита туманіє в голові й щось м'ясно розливається по тілі. Він швидко відвертається.

А Лідочка стоїть і болюче каяття стискає її серце. Що ж це — вона не в силах навіть вимовити Василеве ім'я при Іполіті?.. Дійсно!.. Він там десь, бо-знає де, а... Ні, ні — цього не мусить бути! Вона вже занадто дала собі волі...

І швидко підносить голову.

— Я говорю, Іполите, що коли б усі большевики були такі, як ви, — Василь давно був би тут.

Іполит, наче вколотий, швидко повертається до Лідочки.

--- Так? А ви...—хоче запитати щось у Лідочки і раптом замовкає.

— Що я?

— Ви... дуже стужилися за ним?

Лідочка, низько нагнувшись, ховає своє лице над склянками.

— За ким?

— Ну, за ким же!.. За Василем вашим.

— За моїм Василем?

От дійсно! У Марусі з Наталкою — мій Іполит, у Іполита — мій Василь... Божевілля якесь...

— А ви як думаєте?

— Ніяк не думаю. Питаю.

— Дивне запитання!

І, уникаючи його погляду, ставить перед Іполитом склянку міцного, — такий любив він, — темно-бурштинового чаю.

Іполит кидає цукор у склянку й починає швидко мішати ложечкою.

Павза.

Раптом він відкидається на спинку крісла.

— Хотите, я привезу його вам?

Лідочка здригається.

— Як то привезу? Звідки?

— Властиво не привезу, а приведу. Через фронт переведу.

Мовчання.

— Я не один раз переходив fronti, спробую зробити це ще раз. Для вас. Хотите?

Тиша. Чути, як за вікном з тонким дзюркотом збігає по ринвах вода.

— Чому це ви враз? Не розумію вас, Іполите.

— Нема чого розуміти. Хотите — і я зроблю.

— Немов це залежить від мого „хочу“ чи „не хочу“. Василь не річ і не дитина. Сидить там, а не тут — значить, має на те якісь причини.

— А ви не хотіли б усунути тих причин?

— Як це?

— Ну, як... Дуже просто.

Лідочка раптом випростовується й здивованими, широко відкритими очима дивиться на Іполита.

— Ви що ж — хочете використати мій вплив на Василя? Ну, цього вам не вдасться!..

Іполит враз рвучко відсувається від столу й якийсь час пильно, пронизливо дивиться на Лідочку.

— Лідіє Михайлівно!.. І ви могли щось подібне подумати про мене? Дякую. Дуже дякую вам. У всякому разі я не так ще осатанів, щоб зовсім не розбиратися в засобах.

Лідочка вмить паленіє й засоромлено спускає очі додолу.

— Я не хотіла образити вас, Іполите. Ви так неясно говорите... Але чого власне ви хочете від мене?

— Дорога Лідіє Михайлівно, нічого від вас я не хочу. Мені просто цікаво було де-що перевірити в вас. Нічого більше. І от випадково я побачив у вас ту витревалість і самопосвяту, з якими ви свої особисті інтереси підпорядковуєте інтересам загальним. На це не всі здатні, Лідіє Михайлівно. Є, наприклад, люде, у котрих, навпаки, деякі з особистих моментів стоять по-над усе, може навіть по-над власне їхнє життя. Вони, наприклад, були там, але з огляду на присутність тут одної тільки людини, перевернули догори ногами цілий свій світогляд, а може й ціле життя, й мимо своєї волі опинилися тут. Їм

треба, наприклад, і з обов'язків службових, і з інших причин, бути в даний момент в іншому місці, а вони, з огляду на одну тільки ту людину, продовжують перебувати тут. Є такі люде на світі, Лідіє Михайлівно. І ви може навіть знаєте їх...

Лідочка сиділа, низько схиливши голову над склянкою, й швидко, раз-за-разом переносила ложечкою до рота маленькі порції чаю.

— І може як-раз тому ви дуже, Лідіє Михайлівно, помилилися, коли сказали, що можна при даних умовах примирити моє тут перебування з Василевим.

Лідочка кинула ложечку в склянку й безсило простягла на колінах руки.

— Не говоріть мені цього, Іполите!

Іполит швидко подивився на неї й раптом встав. І, широко ступаючи, нервово заходив по покою.

Тихо. Чути, як в саду мокро хлюпає вода.

Але поспішна хода його щораз стає повільнішою і він нарешті зупиняється напроти Лідочки.

— Але дозвольте мені запитати вас, чому, говорячи про большевиків, ви чомусь відріжнили мене від усіх. Хіба...

— Тому, що ви — українець, — швидко сказала Лідочка.

Іполит високо підніс вгору брови й засміявся.

— Он як! Виходить, що українець не сміє бути большевиком? Цікаво. Це, знаєте, нагадує мені, як в недавні часи члени старої громади зустрічали новиків, коли вони вступали до українських клубів: „Слушайте-но, та як це так —: Українець — і без вусів!“

— Не смійтеся, Іполите. Українець може бути й більшовиком — чому ж би йому не бути їм! Більшовизм — політичне переконання, а політичні переконання можуть бути різні у людей. Це ж тільки більшовики ваші, проповідуючи на словах свободу, в дійсності примусово підганяють усіх під один ранжир. Людина може бути усім, чим вона хоче, Іполите. Але українець може бути тим усім тоді тільки, коли здобуде незалежність своїй батьківщині, збудує „свою хату“. А поки тої хати нема у нас, йти разом з людьми, що, маючи дах над головою, простягають його й сюди, над нами — цього українець не мусить робити. Інтернаціонал легко здійснити тоді тільки, коли не буде поневолених націй на світі. А покіль вони є...

— Так? А я думаю, що зовсім навпаки. Через інтернаціонал власне й можна вибороти права націй.

— О, дуже ви їх виборете у московських більшовиків! А якже — „держі карман шіре“! Московський інтернаціонал тої породи, Іполите, що всі нації, які він підбиває під свій чобіт, робить руськими. Ні, якими б солодкими фразами більшовики не прикрашували своїх гасел і програмів, а прийшли вони сюди з одною метою — знищити початки нашої державности: Не соціяльні мотиви пригнали їх до нас, пригнали їх сюди мотиви політичні. Погляньте-но, з яким звірством, в який жахливий спосіб вони розправляються з нашими людьми по чревичайках. Повірте мені — цього не спричинює різниця політичних поглядів. Це робить виключно ненависть кровна, ненависть расова, національна..

— Лідіє Михайлівно, дорога моя, але ж...

— Знаю, знаю, що ви хочете сказати, Іполите. Ви хочете довести мені, що в цій безвиглядній боротьбі для рятування справи треба боротися способом пристосування, а не способами одвертої опозиції. Але я вже не раз говорила вам, що не тільки не гожуся в принципі з вами, я не вірю і в конкретний успіх вашої справи. Але пробуйте — хто вам боронить! Принаймні маєте змогу хоч трошки полекшувати становище тих, що залишилися під окупанським постолом. Інша справа Іполите, коли б опанували ви владу у своїй власній державі. О, тоді невідомо, чи не була б і я з вами! Чи не був би з вами Дарчин Іван і всі інші Івани, що... Але, Іполите, чай ваш захолов зовсім. Я наллю вам свіжого.

— Ні, ні, не треба. Я випю цей.

І Іполит швидко підійшов до столу, сів і великими ковтками випив склянку до дна.

— Дарчин Іван, говорите ви? Але він все одно ж і тепер буде з нами, як тисячі всіх інших Іванів, що пішли за Петлюрою, бо врешті наша й їхня дороги сходяться. Іван бореться за честь нації, пониженої й скривдженої, за це боремося й ми. Іван знає, що Україна мусить бути і він встав на захист нашої національної ідеї. Але з моментом, коли побачить, що цієї ідеї ніхто не відбирає йому, він покине боротьбу й пристане до нас. Бо наша боротьба -- це: боротьба за честь — раз і боротьба за добробут — два. За честь він може битися й поруч з Василями, але за добробут — тільки проти них. Бо своїм ясним тверезим мужицьким розумом він врешті мусить збагнути колісь, що йому з ними не по дорозі. Хіба вже раз не

було того? Чому під Петлюрин стяг хмарами сунули маси, коли він ішов проти гетьмана? І чому вже по тижні після гетьмана вони раптом покинули Петлюру? Та тому, Лідіє Михайлівно, що ціль Петлюри й усіх Василів, що з ним, бачити Україну такою, якою вона була колись—ні трохи іншою. А дійсна потреба життя й часу — пхнути її до того стану, в якому вона повинна бути. Для чого-ж тоді й революція нам здалася!

— Я не хочу, щоб ви так говорили про Василя — каже Лідочка, оглядаючи свої пальці.

Іполит швидко глянув на неї.

— Я не говорю про Василя особисто. Я говорю про всіх Василів — про ту інтелігенщину, що бере провід у цій боротьбі. Я говорю про петлюрівську концепцію взагалі, Лідіє Михайлівно.

І нервово заходив по покою.

— От, начиталися поганеньких історій про Запоріжжя й реставрують тепер свою Неньку: чуприни, отамани, козаки. А того не хочуть, чи по духовій убогости своїй не можуть збагнути, що та прекрасна історична панорама, що зветься у них українською історією, була в дійсності нічим іншим, як віковим стогоном поневолених клясів, на поті й крові яких росте тепер буйна українська пшениця. В історичній перспективі стерлися з очей у цих романтиків і фантастів усі болі й зойки українського трудового люду. Перед ними лишилися тільки гаптовані каптани, інкрустовані шаблі з пістолями, гетьманські булави та гук боїв за волю. За яку волю — вони не дають собі труда розібратися навіть.

Іполит закурив папіросу і заходив далі.

— Але цікаво те, що обсервування на віддаль через свої жовто-блакитні окуляри вони перенесли з історії й на сучасність. Погляньте-но на їхніх соціалістів і на так звані трудові партії. Вони й на сучасну соціальну боротьбу споглядають на віддаль. А що таке віддаль — ми з вами знаємо, Лідіє Михайлівно. Особливо наша, українська віддаль. Дикий крик у степу вона перетворює в прийнятний спів, брудні яри й урвища зливає в принадну перспективу обр'я. Віддаль усе скращує, вона усе ушляхетнює. Що дивного, що злиденне животіння робітника, якого вони знають тільки здалека, з книжок чи переказів — видається їм можливим, а нужденне існування селянина — зносним і навіть привабливим на тлі декорації біленької хати й вишневого садка.

Лідочка поставила перед Іполитом склянку свіжого чаю.

— Випийте, Іполите, поки гарячий. Зігрійтеся трохи.

Іполит підходить до столу, кидає цукор у чай і, швидко замішуючи ложечкою, говорить далі:

— І от перед нами ціла їхня сантиментально-солодка творчість, яку вони виписують в книжках чи показують нам у своїх гопачно-шароварних театрах: галушки, сахариново-медові пісні, брязкіт шабель і щире кохання — однаково, чи буде там Мазепа з Дорошенком, чи Грицько із сердешною Оксаною. Подивисься й думаєш: Ну, й весело ж живеться, до бісового батька, цим проклятим хохлам!.. Ні, шановні панове, ви ближче пригляньтесь до дійсності! Ні, ви побудьте в трудовому житті, влізьте

в його шкуру, відчуйте його в історії й переживіть у сучасному, а не кажіть, як той льокай у московському анекдоті про гусячі лапки: „Сам не їдав, но віддав, як наш барін їдав“.

І, ковтнувши із склянки, заходив знову по покою.

— Вони от все думають, що їм вічно будуть махати крилами чудові вітрячки й кублитися в соломі сільських стріх моторні горобці. Зникни, не попусти Боже, усе це — їм, бідакам, і жити вже нема чого: пропала Україна! Ні, панове поети й добродії хороші! Вік чумацьких пісень, плисових керсеток, млинків і рипучих журавлів коло криниць — словом, усієї тієї поезії засмальцьованої форми й поточеної шашелем декорації, що скувала наш побут в невідомість і примітивізм, минув. Минув назавжди й мусить дати місце новій добі — добі життєвого поступу й культурного розвитку. Не поетичні млинки нам потрібні, а добробут селянина. Не плахти з керсетками й пацьорками на намисті, а міцна, могутня, культурна нація, що заняла б рівне місце в ряді великих передових народів.

Іполит раптом уважно подивився на Лідочку й швидко спитав:

— Про що це ви, Лідіє Михайлівно?
Лідочка стрепенулася.

— Я? Ні про що. Серіозно, Іполите.

Іполит пильно дивиться на неї.

— Говоріть далі, я слухаю вас. Кажу ж бо вам, що ні про що.

Іполит відвернувся й заходив знову.

— Я от часто прислухуюся до народніх пісень, які з таким пієтизмом виспіває наша інтелігенція, й дивуюся з її захоплення. Та хіба такої поезії музики мусить прагнути душа народа, що хоче вийти на шлях визволення й перемоги! Сила гніву, гук боротьби, міцні, могутні акорди мусять складати українську пісню, а не ці кволі, витворені віковим рабством народа мелодії безсилости й жури, які побожно, як якусь святиню, наша інтелігенція плекає для майбутніх поколінь. Ні, не таких пісень нам треба! Життя кипить, творить, переображується, вириває. Життя — чорторий, воно не стоїть на місці. І завдання інтелігенції, а на ній же лежать, до чортової матері, якісь завдання! — не присипляти й так заснулі сили народні, а розштурхувати їх і пхати на нову творчість. Не культивувати мертву поезію вітряків і рипучих журавлів, яка є застиглою, віджилою свій вік формою, не підтримувати забобонну віру народа в русалок, відьом, бога й чорта, як це роблять Василі, а повернути його до заходу й показати йому жнивварки з тракторами, дизель-мотори, турбіни, бетон...

І, раптом крутнувшись, зупинився напроти Лідочки. Вона сиділа якась сумна й прибита, простягнувши на столі безживчу руку. Подивився, швидко ступив до столу й раптом прикрив її руку своєю долонею.

Лідочка здригнулася. Мутно глянула на нього й потягла до себе руку. Але Іполит стиснув її своїми пальцями, швидко підніс догори й, перевернувши, гаряче поцілував у маленьку, з рожевим горбком на

великому пальці долоню. Потім відірвався й швидко раз-за-разом припав до неї ще і ще раз.

Лідочка встала й обережно звільнила руку.

— Не треба... Іполите.. Прошу вас...

Іполит стояв якийсь час, стримуючи в собі дикого несамовитого звіря. Потім зненацька стрепенувся, немов злякавшись чогось, глянув на годинник і заметушився.

— Ну, я піду вже... Пізно... Здається, й дощ перестав... На добра ніч, Лідіє Михайлівно.

Лідочка не затримувала його.

Прийшла весна.

Махнула крилом, змела останні сніги з узбічів яруг і, широко повиливавши річки з берегів, загомоніла тисячаголосим жаб'ячим рехкотанням по плавнях, ставках і залитих водою луках. Вдень тягнуло свіжістю водяних трав, пахом зеленої кори й ароматом молодого листя, а вечорами в млости місячної тиші лящали соловії, широко розлягалися котячі концерти й п'ярко гули в темних алеях стихнені сміхи, солодкі шепоти й безсилі, соромливі, повні жаги першого кохання дівочі протести. Крутився великий, могутній коловорот життя.

— Так, так... — говорив Іполит, ідучи поруч з Лідочкою й дивлячись собі під ноги на засмічену доріжку Володимирової кручі. — Революція знесе з лиця землі старі заязовані традиції й увіллє життя в нові русла. Огляньтеся хоча б тепер уже навколо себе. Така ж, здається, розбіжність думок, як і була раніш — а як не схожі ці думки на те, що було перед великим здвигом життя! Кожен задумався над істотою річей, кожен вглибився в себе і в те, що перебігає перед ним. Революція пронеслася у всіх над головами, й нема мозку, якого б не зсунула вона з тої мертвої точки, довкола якої вертілися перед тим думки його...

Лідочка раптом зупиняється коло поламаного деревляного бареру на краю кручі й, спершись колінами об поперечину, втоплює очі в далекий обрій, що ховався в сивих туманах за величезним, залитим водою простором широких задніпрянських лук.

Іполит заговкає. І, притулившись до бареру, занурює також свій погляд за Дніпро, де довгими пасмугами там і сям простягалися зелені незатоплені коси. Маленьке, високе сонце пирскало дитячим сміхом в безмежному океані блакиті й, щедро розбризкуючи ласки тепла по землі, падало у воду й розплескувалося в ньому сліпучим криком життя.

— От, малесеньке яке, — сказав Іполит, підносячи очі догори й сліпнучи від яскравого блиску сонця, — а не будь його — й холод скував би смертю все, що ми бачимо перед собою. Подумати тільки — як ми залежимо від цієї дурнички: повернеться лише трохи боком земля до цього паршучка — і ми вже мерзнемо й кутаємося в кожухи. А от стане вона щочкою до нього — і тепло нам, і радісно, і якась сила входить у тіло. Постойш отак кілька хвилин під його промінням, понюхаєш оцього свіжого повітря — і чуєш себе сильним і здоровим, як молодий бог. Так і здається: махнеш рукою — й зірка з неба в твоїм кулаці.

— Трохи більше значить ота капка в небі, як ваш Ленін, Іполите? Ні? — весело питає Лідочка, не відриваючись від обрію.

— О, і в усякому разі в багато разів більше, як ваш Петлюра, Лідіє Михайлівно!

Лідочка не відповідає. В голові її намотувався клубок думок про це далеке джерело життя, про

того великого Дажбога, якому тут-о, на цих місцях, в цьому самому Києві наші прапращури виспівували похвальні гимни, приносили жертви й поклонялися, як першій причині, що тримала в своїх руках усі нитки широкого багатобарвного життя, — за що носять тепер дурну, смішну й безглузду назву — „поган“. Буцім те, що повстало після того, блисло ясністю в розумах і зробило життя ліпшим, щасливішим і повнішим, як було. А як же! Дуже!...

— А от буде ж колись час, — заговорив Іполит, — коли всі ці зелені луки й усе те, що ми бачимо з вами, покриє крига й білі ведмеді гулятимуть тут.

— Як? Чому? — швидко повертає до нього голову Лідочка.

— Учені так кажуть, Лідіє Михайлівно. І треба вірити їм, бо на цих місцях були вже колись — і то по кілька разів — і полярні і тропікальні клімати. Земна вісь увесь час міняє свій напрям і прийде колись час, що полюс знову опиниться на цьому місці.

— Це може тоді, коли вже на мапі стоятиме нарешті „Українська Республіка“?

— Ну, „Україна“, маю надію, стоятиме на мапі раніш трохи.

І, угадавши Лідоччині думки, заспокоїв її:

— Але то таке далеке, Лідіє Михайлівно, що про нього не варто навіть і думати.

Але Лідочка була вже повна тривоги.

— Як? То, значить, загинуть і всі наші культурні придбання: усі ті книжки, що будуть написані, усі наші музеї — ну, словом, все, все під тою кригою?

І дитячий страх і цікавість чуються в її голосі.

— Треба думати, що так. І цей Володимирів пам'ятник, і Дніпро, і Богдан на мідяному коні — ну, все.

Лідочка засмучено втопила очі в далечінь і задумалась.

— Але кажу ж вам, Лідіє Михайлівно, що то таке далеке, що думати про це так само смішно, як, скажемо, про те, що от ми з вами скочимо зараз з цієї гори на сонце, — сказав, усміхаючись, Іполит.

Лідочка мовчала.

Обоє дивилися на білий пароплав, що, розпустивши пишну косу в повітрі й волочачи довгий хвіст по воді, підходив фарватером з боку Чернигова.

— А ви були коли-небудь у Межигирі, Лідіє Михайлівно? — спитав Іполит.

— Ні, ніколи.

І подивилася на далекі Межигірські кручі, що неясно маячили в сизих туманах на обрії.

— Може б ми колись поїхали туди з вами? Що? Гарно там, Лідіє Михайлівно. Так гарно, що й розказати про це не сила.

— Я знаю. Чула. Але коли, як? Служба ж! В неділю хіба?

— Про неділю власне я й думав. Півтори години їзди всього пароплавом. Рано виїдемо, а ввечері назад. На цілий день. Ну, то як же?

— Поїдемо, — згодилася Лідочка.

Замовкли.

Пароплав порівнявся з яхт-клубом на Трухановім острові й загудів мягким басом назустріч другому пароплаву, що плив угору по Дніпру. Останній випустив довгий струмок білої пари, й потім уже чути стало, як вилетів з нього подвійний звук сирени.

Обидва пароплави, як білі лебеді, зійшлися, проминули один одного й швидко розійшлися. І стало раптом сумно чогось на душі від руху пароплава кудись угору по Дніпрі назустріч загадковим обр'ям, за якими лежав якийсь таємничий Чорнобиль, якась Річиця, якісь інші міста із звучними й незвучними назвами, що тягли до себе своєю невідомістю, немов там, у тих Річицях і Чорнобилях, в загадковій далечині, за перламутровими обр'ями, був спокій для душі, якого вона ніяк не могла знайти собі тут.

Маленький моторовий катер, швидкий, як водяний павук, перерізував Дніпро впоперек, перевозячи людей на той бік, на Труханів острів, і було видно згори, як водою сильно відносило його в сторону Слобідки, звідки поважно чвалали один за одним два пароплави: маленький, слобідський, і великий, з масами люду на палубі, катеринославський. А там, ще лівіше, як пишні гірлянди на білих стовпах, простягся над водою ланцюговий міст, під який,

як тарган у шпару, швидко ховався пароплав, що плів униз по Дніпрі.

Лідочка глянула на низові пароплави й їй стало неприємно до болю: от — і більшовики в Києві, а все, як було, так і є —: а ніякісеньких змін.

І, повернувши голову до Іполита:

— А хіба нема вже Зеленого в Трипіллі, Іполите?

Іполит пильно подивився на неї.

— Чому це ви?

— Бачу, пароплави йдуть вниз по Дніпру. Їм же повз Трипілля йти?

— Ну, так. Але вони всі озброєні, Лідіє Михайлівно. І потім — хто знає, як далеко вони йдуть. Може до Китаєва тільки.

Замовкли.

Раптом з боку Купецького саду (тепер він називався Пролетарським) загреміли звуки військової оркестри. Грала Інтернаціонал.

— О, а це ж що? — і Лідочка раптом повернулася туди. — Парада якась, чи що?... Але чо-го ж ви, Іполите, шапки не скидаєте: „Боже царя“ грають.

І, зщуливши очі, залоскотала його лукавим поглядом.

Іполит швидко озирнувся навколо, поморщився й мовчки відвернувся.

— Образилися?

— Не образився, а, по-перше, таких річей на голос тепер не говорять, Лідіє Михайлівно. А по-друге — як мало все-таки, бачу, пошани у вас до

здобутків революції! Це ж гарний гимн з дуже гарними словами, які переклав на нашу мову ваш же петлюрівський поет. Не знайшов, значить, нічого протижовтоблакитного в них...

— Ну-ну, годі вже. Зачеми тільки вас... Ходімте.

Пішли.

Стрічні мужчини в помятих кепках і старих вимятих піджаках (ані одного чоловіка в порядному убранні!), даючи дорогу Лідочці, уважно оглядали її збоку, озирались й провозжали довгими, пильними, голодними поглядами. Іполит бачив це й, зіпівши зуби, вперто мовчав. А при виході на Хрещатик, коли вони проходили повз купку якихось (хіба вгадаєш тепер по одежі — хто?) молодих хлопців, один із них, верткий і зухвалий, нахабно оглянув Лідочку з ніг до голови й голосно сказав:

— Н-да, товар... Есть, таварищі, ва што, било би чем... — і голосно клацнув язиком. — Антік маре с кандібобером... Чесное слово... І даже лучше... Во, брат, лапландією тут занятяся!... Ех!...

Лідочка вчула й, пригнувши голову, густо почервоніла.

Іполит раптом стрепенувся. Швидко озирнувся до нахаби й люто закричав:

— Хочеш, чортова печінко, кульку проковтнути? Можна, мрязь ти паршива!

І, сунувши руку до кишені, вихопив револьвер.

Лідочка з жахом скрикнула й, затуливши пальцями вуха, побігла.

— Та куди ви? Заспокойтеся! — наздогнав її Іполит. І, тяжко дихаючи, процідив крізь зуби:

— Пси скажені!... А ви кажете черезчайок не треба. Венеціянських дожив на них, а не черезчайки!...

І замовк: з-за рогу вулиці показалася голова якоїсь великої людної маніфестації, що з громом музики, червоними знаменами й великими плякатами повертала в їхню сторону. Іполит зупинився й, виструнившись, узяв під дашок кашкета.

Дні значно побільшали, й стало вже цілком видно, коли Лідочка виходила з дому на роботу, але Іполит усе приходив проважати її. Вона вже не раз сварила його за це й Іполит обіцявся не приходити більше, але всякий раз, як тільки вийде ранком на вулицю — він уже був коло брами.

От і сьогодні. Зобачив її з другого хідника, підійшов і, весело всміхаючись, привітливо простягнув руки.

— Доброго дня, Лідіє Михайлівно. А ранок, ранок, який! Погляньте-но.

Лідочка незадоволено простягає йому руку.

— Ранок дуже гарний, Іполите, але ви знову прийшли сьогодні?

— Я знову прийшов сьогодні, Лідіє Михайлівно. А що? Вам неприємно це?

— Не в тому справа.

— А в чому ж?

Лідочка не відповідає. Повертається, схиляє голову й мовчки йде обіч нього.

Ох, як багато, коли б пішло на одвертість, вона могла б сказати йому на це! Вона сказала б Іполитові, з яким тремтінням у серці, з яким завмиранням і тривожливим хвилюванням завжди виходить на вулицю й починає пильно шукати його очима. І яка радість, яке безмірне щастя вливається їй у душу,

коли вона бачить його! Вона оповіла б йому, як сумно й тоскно в неї на серці, коли його нема коло неї. Всі думки її, всі чуття, ціла вона коло нього. Вона мислить, живе ним, вона чекає тільки хвилини, коли побачить його, почує його голос, побуде з ним. Ах, що вона переживає вечорами, коли, уклавшись в ліжку, довго не може стулити очей, увесь час думаючи про нього! А хіба рано не встає з ліжка з єдиною думкою про Іполита? Боже, вона розповіла б йому, якою радістю переповнюється, почувши його ім'я з Марусиних чи Наталчиних вуст, коли ті почнуть надокучати їй „її Іполитом“! Він знав би, як гаряче, по дівочьки, з цілим запалом і пристрасстю першого кохання вона любить його — любить його голос, його волосся, його сміх, усього його. . Як у думках вона називає його на ти... Як іноді з'являється в неї шалене бажання кинутися йому на груди й, притулившись, оповісти йому про все-все, не затаївши найменшої дрібнички... Ах, як багато ще він міг би почути від неї! Але — боже ти мій! — чи ж скаже вона, чи може сказати хоч що-небудь з цього усього? Ні, ні... А ніколи!..

— Але я ще раз мушу нагадати вам, що зовсім не за-для вас прихожу сюди, Лідіє Михайлівно. Я роблю це виключно для себе — повірте мені. Мушу ж — згодьтеся самі — хоч раз на день перейти й ковтнути трохи свіжого повітря. Ні?

Лідочка мовчить. О, вона знає, дуже добре знає, що в нього є також багато чого сказати їй. Може навіть більше, як у неї... Але.. Господи — які муки справді!

— То, значить, від завтра ми маємо три дні свят, Іполите? — говорить Лідочка.

— Ах, правда ж — Великдень завтра!

— Ви будете вільні, звичайно?

— Здається.

— Отже хочете чи не хочете, а будете святкувати ці дні разом зі мною. Чуєте, Іполите? Завтра приходьте розговлятися до мене. Дарка печо мені паски — буде чим розговорітися.

— В якому строї прикажете на візиту являтися? — пробує жартувати Іполит.

— В жакеті з червоним жабо і п'ятирогом в петлиці. Але, звичайно, можете й зовсім не приходити, коли боїтеся, що кавалок контр-революційної паски отруїть вас.

— Лідіє Михайлівно, хто вам сказав, що я не хочу прийти? Не тільки прийду, а навіть на цілі три дні напрошуюся до вас. Усі паски вам поїм — самі не раді будете. Але...

І на момент задумується.

— У мене інший плян виник, Лідіє Михайлівно. Давайте-но зовсім на пару днів виїдемо з Києва. Правда, Лідіє Михайлівно! Кудись на село. Над річку, у вільне поле, в ліс. Заберемо з собою паски й махнемо. Поїдемо до Межигіря! — раптом зрадів він своїй думці. — Там усе, що треба є — і ліс, і вода, й небо. Там кавалочок раю, Лідіє Михайлівно. Ні, справді — поїдете?

Вирішили: їдуть. Ранком Іполит приходиться до Лідочки, вони перекусять у неї трохи й потім пароплавом до Межигіря.

Підійшли до бібліотеки.

— То, значить, о девятій рано я у вас, Лідів Михайлівно, — каже Іполит, прощаючись.

Лідочка здивовано дивиться на нього: як, він не думає заглянути сьогодні ввечері до неї? Як завжди.

Але мовчки простягає руку й зникає у великих дверях бібліотечного будинку.

— Мила моя, ви що завтра робите? — зустрічає Лідочку Ганна Панасівна. — Приходьте до мене. Чуєте? Я там наготовила де-чого по старому звичаю — люблю зустрінути це свято по людськи. Прийдете, мила?

Лідочка дякує, дуже дякує, але — вона не може прийти: вона виїздить.

— Ні, справді? Куди?

— Іду на село тут... Недалеко від Києва...

— До знайомих?

Лідочка втоплює очі в землю.

Так. Вона має там знайомих одних.

І, червоніючи, сідає до свого бюрка.

— Шкода, шкода... Але, звичайна річ, їдьте, коли надумали. Я сама не знати що дала б за те, щоб кудись вискочити звідси. На один день хоча б. Та ба — не маю куди.

Робота в бібліотеці скінчилася раніш, як звичайно, й Лідочка, побажавши веселих свят усім, швидко виходить на вулицю.

Нервовий, передсвяточний, знайомий з дитячих літ настроїв обхопив її, коли вона опинилася в юрбі, що розбігалася у різним напрямках із святочним

закупном у руках. Так само, як в минулі роки, як пів віку, як вік тому, як тисячу літ назад. Що змінила революція в загальному ході життя? Анічогісенько. Хіба що мізерніш, скупіше виглядало все — тільки.

І раптом пригадався Лідочці Василь і минулорічні свята — і серце стиснув глухий холодний біль. Де він тепер? Що з ним? І з жахом почула в собі, що він став для неї тепер якимсь чужим і далеким...

— Лідочко! Лідочко! — чує вона позаду себе й швидко озирається.

Віра Фесенкова.

— Добре, що оце бачу тебе, — каже Віра. — Хотіла спеціально до тебе бігти. Завтра конче на цілий день приходь до нас. Чуєш, Лідочко? Переночуєш і другий день перебунеш з нами.

Піднесена, заклопотана. — Віра стояла напроти Лідочки й сіпала її за гудзик пальта.

— Не знаю, Віро. Скорше, що ні. Річ у тому, що я виїзжаю на пару днів. В одно село тут під Київом...

— З ким?

Лідочка здригається й блідне.

— Як то — з ким? Сама... До знайомих. Хочеться, знаєш, трохи провітритися... Дуже радо, Віро, прийшла б — сама знаєш, але...

— От бачиш, яка ти, Лідочко!.. А Віктор і подарунок там спеціальний наготовив для тебе.

— Подарунок?

— І ще який!

— Дякуй і поздорови від мене, але — що

зробиш: пообіцяла вже. А подарунок, скажеш Вікторові, на післясвят нехай залишить.

— Недобра ти!

Вони цілуються, бажають одна одній веселих свят, тиснуть руки й розходяться.

Лідочка забігає до советської цвіточної торговлі (раніш — чайна фірма Сергія Перлова) й купує собі кілька вазонків з гіяцинтами.

А дома Дарка:

— Були тут пані ті, що завсіди до пані приходять: велика ота й весела, гарненька, що дрібні зуби має — пані Наталка, здається, на імя. Просили дуже сказати, щоб пані небезпремінно завтра на цілий день до них прийшли. Дуже просили це переказати пані...

— Господи! Куди раніш? — думає Лідочка, і ясно, весело, і легко їй на душі.

— А потім панночка та, чешка пробігала два рази. Записку там для пані залишила. Також переказати просила, щоб завтра були пані у них. Мамця панноччина конче просила, щоб пані на свята прийшли.

— От дійсно! — думає Лідочка. — На всі боки“.

Маленькі біляві Петрик з Павлом тиснуться до материних стегон і з приязною соромливістю оглядають Лідочку.

— Паски й ковбаси я вже спекла для пані. Пишні паски повиходили! Може пані зайдуть, подивляться?

Лідочка заходить до сторожки. Густий теплий дух, повний запаху ванілю, імбирю й мушкетелю,

приємно вдаряє Лідочці в лице й апетитно лоскоче нух.

— От які красуні! — показує Дарка на паски, що лежали на простеленому рушнику, вивернувши смагли пухкі боки, як пишні жіночі тіла в сонячний день на золотих пісках труханівської пляжі. — А з сирною паскою не знаю вже, як буде. Тількино зачала сир у макітрі терти, як прийшов по-сильний від пана Іполита. „Просили, каже, передати пані Ольденбергерівій“. Дивлюся — а то сирна паска з кондитерської ще там не знаю щось у трьох пакетах. Ось — сховала від бахурів, щоб часом не подрали паперу. Прошу подивитися.

Лідочка дивиться на пакунки й дитяча радість підносить її.

— Ну, подумайте тільки, Дарко! От уже висварю завтра! За вуха драти буду...

І раптом ніяковіє під Дарчиним поглядом: ах, що вона подумати про неї може! От живе, мовляв, без чоловіка, й чужий мужчина дарунки їй шле... Але...

— Нічого. А сирну паску ви все - таки робіть, Дарко. Зробіте й зісте собі на здоровлячко з свг-їми козаками. Чуєте? Вони солоденьке люблять.

І ласкаво дивиться на круглі, обвіяні вже весняним повітрям, смагляві дитячі обличчя.

— Любиш, Петре, солодке? Га? А ти, Павлику?

Весняне сонце вривається снопами у вікна й грає веселими зайчиками на білій печі, на стінах, на різнокольорових великодніх крашанках, що горою стоять у поливяній мисці посеред столу.

— Так, так, Дарко. Вона у мене все одно зіпсується, бо завтра я їду рано... А гроші ще є у вас? Нате, візьміть на всякий випадок. Беріть, беріть.

І, захопивши з собою Іполитові пакунки, щаслива, задоволена, повна якоїсь весняної легкості й дитячої втіхи в душі виходить від Дарки.

— Як гарно! — скрикує Лідочка, виходячи на поклад пароплава й широко озираючись.

І чи тому, що тисячами блискіток розсипалося сонце на поверхні повних вод, чи тому, що гойдалися в них велетенські купи білих хмар, чи тому, що широко розлягаючись у повітрі над водою, голосно сміялися веселі переливи великодніх дзвонів — дитяча веселість радісною хвилею вривається в Лідоччину душу. І хочеться їй в приливі шаленого щастя захоплено заляскати в долоні, й хочеться весело, по дитячому викрикнути щось гучне й бадьоре в повітря, й хочеться кинутися до Іполита й, обхопивши його шию руками, швидко-швидко обкрутити довкола себе.

— Іполите, ви дуже милий!

І, сильно налягаючи Іполитові на руку, довірливо зупиняє погляд у його очах.

— Так? — питає він і все більше повертає до неї голову. — А ви, Лідочко — моє золотко, й я залушу вас у своїх обіймах.

— Фі, ви починаєте глупства говорити, Іполите! — і затуляє йому рота маленькою долонею.

Але чує дотик його губ на своїх пальцях, швидко відриває руку й одночасно висмикує другу з-під його ліктя.

— І потім ви не смієте мене так називати.
 Чуєте?

В очах у Іполита повно сміху.

— Чую.

— Ніколи. Інакше я не поїду з вами.

— Не буду.

В голубому небі швидко, наздоганяючи одна одну, з пронизливим писком носилися над Дніпром безжурні ластівки — і Лідочці видавалося все білим, мов ангельське крило, й радісно-святочним, як веселі переливи дзвонів: і чистий свіже-вимитий пароплав, і легкі, блискучі на сонці строї жінок на пристані, і срібні голуби в чистій блакиті над Трухановим островом. І таке урочисте, невидане ще, ясне якесь, як у святих на іконах, особливе лице у Іполита. Милый він!

І раптом вона здригається всім тілом: гуде пароплав.

— От ми й їдемо нарешті! — говорить Іполит.

— Ах, коли б це далеко-далеко кудись і назавжди, Лідіє Михайлівно! Кудись за ліси й доли, за моря й ріки... На самий Марс — тільки б удвох з вами.

— Я з України нікуди не хочу.

— Навіть від осоружних большевиків не поїхали б?

— Навіть так.

— А коли б сюди полюс наближався з холодними кригами й білими ведмедами?

— І тоді навіть.

— Хе, та з вас, бачу, велика патріотка!

— А це зле?

— А хіба я говорю це?

Чайка, чи якась інша біла птиця крутнулася в далекій блакити неба, блиснула срібним крилом і знову не стало видно її.

— Ми от живемо тут серед рідних нам чар природи, Іполите, серед наших людей і не помічаємо тої дивної краси, яку вони мають у собі. От просто не приглядаємося ближче до них, бо сьогодні бачимо те, що побачимо завтра, а завтра те, що позавтра — так ціле наше життя. А от спробуйте відірватися від цього рідного оточення, поїдьте до якоїсь прославленої заграниці — й ви побачите, як раптом неухвально потягне вас сюди. Тоді тільки, на віддаль ви почувете, як тісно зв'язані з рідним краєм і як не можете жити без нього. Я десь, в якійсь московській хрестоматії читала навіть, що це є характерною племінною нашою рисою. „Малоросіяне — написано було там, — очень привязани к своєї землі і очень скоро гинуть на чужбіне с таскі па родіне“.

— А ви були за границею? — питає Іполит.

— Я не була, Іполите. Але мені оповідали ті, що були. Є у мене, чи, ліпше сказати, був колись, бо тепер він з Директорією, один знайомий — Андрій Петренко на імя, полтавець родом. Прошу уявити собі величезного, здорового, симпатичного хлопчину, дитину вільного простору степів, українського сонця, безмежної блакити неба й зеленого моря ковилів. І от цей самий Андрій Петренко опиняється раптом у якійсь там далекій Венеції. Знаходить якихось земляків, і вони водять його по Венеції, показують місто. Повели до собору святого Марка, показали палату дожів, канали, море — ну, що ще там у тій Венеції є, — й питають нарешті:

— „Ну, що ж, пане Андрію, як вам Венеція?“. Стоїть він напроти них і чухається в потилиці.— Гарне, — каже, — дуже гарне місто — нема що. Одно тільки: нема де лягти, панове. — „Як то лягти?“ — сміються. — „Та так, — каже. — І сонце є, й море граз, а от травиці зеленої нема. Усе камінь та вода, вода та камінь, а травиці нема. Лягти нема де...“ От у цьому „нема де лягти“, Іполите — й уся наша українська вдача. Я цілком розумію цього Петренка...

— Ну, так! — усміхається Іполит. — І от завдяки цьому „нема де лягти“ — ми волами до цього часу їздимо. Заграниця й авта, й аеропляни, й чорта зна що повигадувала, а ми — волами. Заграниця живе авіятикою, електрикою, новими надбаннями науки й штуки, а ми на костоправах та пошептах спочиваємо. Бо — є де, бачте, розлягтися.

— Ні, ні, ви цього не розумієте, Іполите! Можна й у траві лежати, й дивитися, як шуліком аероплян над вами кружляє — одно не виключає другого. Ні, я розумію цього милого Петренка! Цілком розумію й поділяю його чуття... Або цей анекдот про Коцюбинського, що Горькій про нього розповідає — чути може? Іде якимось по острові Капрі Коцюбинський з Горьким і враз зупиняється: побачив під італійським сонцем наші рідні українські мальви. Знаєте мальви? Рожею їх інакше називають у нас, по-під кожною хатою у садках ростуть. Зупинився, зняв капелюха з голови й кланяється їм: „Доброго здоровля, каже, землячки? Як на чужині вам живеться?“ Що це таке, Іполите? Не туга за рідним

краєм? І от скажіть, як після цього інтернаціонал ваш виглядатиме?

— Але ж інтернаціонал, Лідіє Михайлівно, не один раз я вже поясняв вам — щось зовсім інше, як те, що ви уявляєте собі.

— Інше-інше, а от одну всесвітню мову хочуть завести.

— Йолопи цього хочуть, Лідіє Михайлівно. Інтернаціонал — це мирне співжиття народів, які, зберігаючи всі свої національні особливості, об'єднуються в спільній праці й спільних умовах духового й матеріального життя. От що таке інтернаціонал.

Вони раптом замовкли: набережною проходила гурма якихось гультьяйського вигляду осібняків у кепках, які під звуки сухітної гармонійки хлистка, по босяцьки, з різкими вигуками й свистом виспівували :

Вот і Пасха наступіла,
Всех немало удівіла.
І вскричали: — Іде ж маца?
Лапца-дрица, ха-ца-ца!..

Лідочка засміялася.

— Великодній інтернаціональний кант, Іполите! Іполит суворо подивився на гурму.

— Босячня!

— Ваш же пролетаріят! — тихо, на вухо йому сказала Лідочка.

— Але як ви не хочете до цього часу зрозуміти, Лідіє Михайлівно, що є свідомий трудовий революційний пролетаріят і є босячня, за якою давно шибениця тужить.

— Та я ж жартую, Іполите! Жартую!—і раптом пригадала собі: — Ага, я й забула зовсім! Дарка мені розповідала сьогодні. Ходила вона цієї ночі на заутреню й...

— А ви не ходили? — лукаво спитав Іполит.

— Ні. Боялася сама серед ночі йти.

— Дивно. Як же це ви так своїх катафальників покинули?

— Яких катафальників?

— Ну, автокефальників по вашому.. То що ваша Дарка?

— Чула, каже, від когось, що в Лаврі один монах після заутрені спустився в дальні печери, відчинив двері й гукнув: „Христос воскрес!“..

— І йому відповіли святі з гробів: „Воістину воскрес“?

— Так, — здивовано видивилася Лідочка на Іполита. — А ви звідки знаєте?

Іполит засміявся.

— Ні звідки. От просто догадався докінчити цю нехитру байку, Лідіє Михайлівно. Ну, й може ви не скажете після цього, що церква — це опіум для народа?

Лідочка пильно глянула на нього.

— Іполите, ви так це говорите мені, ніби я не знати яка релігійна фанатичка. Дуже в такому разі помиляєтеся. Я думаю тепер якраз над чимсь іншим — над відродженням старовинного культу наших предків.

Іполит швидко повернувся до неї.

— Поганського може?

Лідочка серйозно подивилась йому в очі.

— Але не тільки нічого поганого він не мав у собі, а навпаки: більшої естетики й раціональності трудно вимагати від нього.

— Так? — підвів брови вгору Іполит.

— Не смійтесь, Іполите. А з чисте національних поглядів — це просто необхідність наша. З якої речі, скажіть ви мені, мусимо ми триматися якоїсь позиченої, чужої, цілком не відповідної нашому духові й нашим національним традиціям віри, коли маємо власний, живий ще до цього часу в обрядових звичаях нашого народу старославянський культ... Але чому ми не їдемо? — раптом спитала вона.

— Я помилився: це був тільки другий гудок.

І повернув голову до берега, на якому розгортався гучний скандал. Якась перекупка із злим, перекошеним від люті лицем тикала дулі в сторону другої баби й на все горло кричала:

— Сучка! Паскуда! Шльондра всесвітня!

— Мовчи, шкуро барабанська! Сама шльондра!

Дивіться-но, як розрохкоталася льоха.

— Хто льоха? Я? Ах ти ж помийниця салдацька! Ах ти ж... На, поцілуй!

Баба враз повернулася й, низько нагнувшись, заголила зад. Вибух дружного сміху й веселих вигуків покрив цей перекупчин рух: публіці вподобалося.

Лідочка враз паленіє й швидко відвертається. Ах, вона крізь землю готова провалитися від стиду!

— Ходіте на той бік пароплава! — каже Іполит, підходячи. — Побутові картинки. Наш вік так вже й помре з цими бабами. Може онуки

наші тільки звільняться від цих запашних квітів нашого побуту...

А в другому кінці покладу сиділи на лавочці якісь „мастеровие“ й „резали“ під гармонію „Яблучко“:

Муж приїхав с вайни,
Гаваріт — кантужен.
А ана єму в атвет:
— Оченъ ти мнє нужен!

— Ах, боже ти мій, нікуди не втечеш від цієї набридлої пісні! — каже Лідочка.

А гармонійка пищала своє:

Он ей гаваріт:
— Ти мой сімпомпончік!
А ана єму в атвет:
— Не даві лімончік..

Голосно, з металевим ревом прогудів три рази гудок і з пристані забрали сходні. Пароплав захитався, дав конт-пару, відсунувся трохи від берега й раптом весело, дружно затьопав колесами по воді.

— Ні, ні — не говоріть мені цього, Іполите! Ви знаєте, що я більш, ніж добре, відношуся до вас і дуже високо ціню вашу увагу до мене, але...

І раптом, зупинившись на вершечку гори, захоплено скрикує:

— Але ж погляньте-но, яка краса, Іполите! Господи — дійсно рай!.. А яка тиша!

Справді — німа тиша навколо. Якась особлива, незвична після міського шуму, принишкла тиша. Немов природа творила тут щось, але прийшов чоловік і шумом своїх кроків і своїми голосами раптом сполохав її. Тільки в дальніх кущах тихо перепурхували птиці та в зеленому стеблинні молодій трави без упину комашилася велика, недоступна людському розумінню тайна життя. І хотілося впасти на землю й, притулившись серцем до її грудей, розпуститися в цій могутній мовчазній тайні.

— Сядемо, Лідіє Михайлівно.

Сіли.

Веселе сонце виплескувало свою радість в блискучому люстрі Дніпра — і голосний гимн йому виспівували ластівки, що хмарами носилися над водою й, чиркаючи грудьми, різали її спокійну дзеркальну гладь.

Мовчали.

— Іполите, Іполите! — раптом зашепотіла Лідочка, вказуючи пальцем на пухкий кротячий горбок, що несподівано заворушився й почав м'яко підноситися вгору.

— Працює bestія! — тихо сказав Іполит. — Хочете — палицею викину вам його із землі.

— Пощо? Заважає вам?

Горбок почорнів від свіжої спущеної землі й перестав підноситися. І раптом заворушилася збоку друга купина з давньою присохлою землею.

— Володіння свої обходить каналія.

І було якось дивно чути ці Іполитові пояснення: він говорив так, немов сам лазив до кротячих нор і був з тими кротами зовсім близько, за панібрата.

Лідочка дивилася на рухання горбка й думала:

„— От перед усім живим, як мати перед дітьми, розгортає свої пишні груди земля — й усе, до найдрібнішої клітинки, годується з її молочних материнських сосочок. Ніяк тільки не можуть помиритися за місце коло них гидкі ненажерливі люде!“

І відчувалася у всьому могутня велич природи, й такими мізерними в порівнанні з нею видавалися всі нужденні людські борикання.

Іполит лежав у задумі й, підперши голову рукою, дивився збоку на Лідочку.

Біла, чистенька, в свіжій, з незінятими ще складками блюзці — сиділа вона, якось особливо, по дитячи підгорнувши ноги під себе, й два круглі жіночі коліна м'якими овалами випиналися на туго обтягненім подолі її сукні. І було щось миле, ясне, урочисте в її скромній постаті, й Іполит дивився й ніяк не міг вирішити, в чому саме

була її милість: в особливій старанности, з якою вона ховала під цією блюзькою й сукнею своє гарне тіло, в цій білій, до забиття памороків чистій, блискучій, як перший сніг, і свіжій, як скроплена росою пелюстка садового нарциса, блюзці, в цьому високому мягкому комірчику з перлямутровими гудзиками на шиї, що підходив під кругле її підборіддя й мило, по жіночі підпірав наївну, звернену кудись в далечінь, в глибину замріяних обріїв головку. І так тягнуло його покласти свою голову на це коліно, і так до нестями хотілося, щоб ця маленька долоня лягла йому на волосся й залоскотала його мягкою, давно забутою ласкою, якої він не бачив давно-давно, ще з дитячих літ. І так підпірало серце нестримане бажання сказати їй все - все, перелити свою душу в її душу, перелити цілого себе в неї, і так щось уперто заважало зробити це. І було від цього надміру тоско на серці, і якесь холодне тремтіння стояло йому в грудях.

— Про що ви, Лідіє Михайлівно? — спитав нарешті.

Лідочка швидко відірвалась від обрії й йому видно було, як якась ясна думка світилася в неї в очах.

— Знаєте, Іполите, про що я думала оце?..

— Ні, Лідіє Михайлівно, не знаю.

Лідочка подивилася на нього поглядом, який говорив: — Слухай-но, жарти річ дуже добра, але вони не на місці в даному разі! — й заговорила:

— От колись, коли ще я вчилася історії в школі, здавалося мені, що все наше минуле таке давнє, таке незмірно далеке якесь. Усі ті Святослави

з Ігорями, Хмельницькі, Виговські, Дорошенки. Навіть Мазепа. Навіть гайдамаки. Історики якось так пишуть свої історії, що все уявляється нам чимсь страшенно, страшенно далеким. Вони якось віддають від нас минувшину, вкривають її сивими туманами. І ось раптом прийшло мені тепер до голови таке. Память кожного з нас сягає на досить далеку віддаль, на яких 50—60 літ назад. Правда ж, Іполите? Поділіть тисячу літ нашої історії через цю цифру 50 — і ви одержите маленьке число 20. Розумієте ви — всього двадцять поколінь і перед нами початки нашої історії: Володимирі, Ігорі, Святославі, Варяги, Аскольди, Батії з Печенігами... Двадцять поколінь — хіба це такий довгий час, Іполите?

Іполит, підперши голову обома руками, дивився ва Лідочку й здивовано слухав. Які ясні думки в цій ясній головці? І звідки це в неї?

А вона говорила далі:

— Як сильно могло змінитися життя за цих двадцять поколінь? Думаю, дуже мало. Як ті кроти, що рили землю за Володимирових часів, подібні до цих, що риють її на наших очах, як ті ластівки, що пищали тисячу літ тому над Дніпром подібні цілком до тих, що літають перед нами, так і люде. Ні? Мало що змінилося в їх психіці, побуті, мові, звичаях. Подумайте — двадцять поколінь всього! І от чомусь, коли я так думаю, я притягаю минувшину до себе. Мені стає зрозумілим все те, що було за Хмельницького. От так, немов тепер бачу цілу його добу перед собою. У мене перед очима козацькі

часи з Мазепами, Сірками, Самойловичами, Паліями. Немов он там, на подвірі того межигірського Спаса, я бачу колишніх людей — з чупринами, в рипучих сапянцях, із загнутими турецькими шаблями при боці. Навіть чую голоси їхньої мови — це ж усього яких чотири - п'ять поколінь від нас, Іполите! Думаючи так, я бачу на Дніпрі варяжські човни, чую плескіт їхніх весел, вслухаюся в їхні голоси. Якось не по книзі уявляється мені минувшина, а бачиться живою перед очима. Вам не здається цього, Іполите?

Іполит мовчав.

— Чи може вас ніякі інші думки не займають тепер, крім вашого комітерну?

Іполит підсунувся на ліктях ближче до неї.

— Мене, Лідіє Михайлівно, займає в цей момент одно: поцілувати те чоло, під яким рояться ці милі, гарні думки.

І ще ближче підсувається до неї.

— Вам усе глупства в голові, Іполите.

І, відкинувши руку назад спирається на неї цілим тілом. І раптом, з криком швидко висмикує її з трави.

— Що таке? Що з вами? Вкусило що? — занепокоєно підводиться Іполит.

Лідочка сильно тре руку й хукає на неї ротом.

— В кропиву попала.

— Бідненька ручка! — й Іполит, піймавши її, підносить до своїх уст. Сильно дує на неї і раптом пожадливо, як спраглий чоловік до кухля з водою, припадає до неї губами.

— Ну-ну... — скакує Лідочка на ноги. — Годі вже... Ходіте, Я їсти хочу. У людей Великдень,

а ми тут з вами з голоду помираємо. Вставайте, до монастиря ходіте.

Іполит загортає в руку кучму трави й хоче її вирвати з корінням. Але стає йому раптом шкода її, молодой, зеленої, й він поволі розчепирює затиснені пальці. Потім швидко зривається на ноги й стає поруч з Лідочкою.

І, мов тільки чекавши на те, відразу оживає все навкруги: захльоскав десь соловей, заворкувала задумливо горлиця, весело запітькала в траві перепеличка.

Лідочка якийсь час слухає соловія.

— А знаєте, Іполите, я чула, що на Сибірі соловіїв нема. Жаб і соловіїв. Як нудно мусить бути там! Правда? Я б ніколи там не жила. Я б умерла за Україною.

— „Та нема ліпше, та нема краще, як у нас, на Україні“, Лідіє Михайлівно?

— А що ж би ви думали! За кордонами, кажуть, кавуни наші на декаграми продають. Уявляєте собі — кавуни на декаграми? Ні, ні — не проміняла б я цілого світу на дрібку нашої землі.

Почали спускатися з гори. Просто перед ними в жолобині між двома горами серед зеленої гущавини лісу білів монастир. А в далекій сизині неясною купкою розкинутих церков і фабричних димарів виднівся Київ.

Лідочка, дрібно ступаючи, швидко сходить по узбіччю. Але враз хапається рукою за кущ і рвучко затримується коло великої купини старого муравлиська.

— Іполите, давайте-но скорше хустку вашу. Киньте й понюхайте.

Іполит слухняно виймає хустку, кидає її через хвилину, струсивши її, притулює до носа.

— Ну, не так то вже й пахне гарно! — каже він.

— Хіба?

І, понюхавши собі, морщить носа.

— Трохи загостро. Правда? Але ви не сердьтєся на мене, Іполите. Я вам у Дніпрі вашу хустинку виперу.

Вони вже були близько коло монастиря, коли враз із густого чагарника почувся різкий жіночий сміх і бринькання балабайки.

Ах, шарабан мой-американка,
А я дєвчонка та шарлатанка, --

заспівав хриплий жіночий голос. До нього прилучився мужеський — іржавий і нахабно-різкий.

Ой баліт грудь мне, баліт печонка,
Ах, я прапала савсьом дєвчонка...

— І тут босячня! — з досадою говорить Іполит. — Ніде від неї не сховаєшся. Ах, знаєте, наскільки люблю я чесного робітника, настільки ненавижу цю паскудну, гідку блювотину міста. Повернемо сюди, Лідіє Михайлівно — не хочу на очі цієї сволоти бачити.

Лідочка раптом повертає голову до нього й зупиняється.

— Ну, а пісні ці вам, Іполите? Більш до вподоби, як ті наші, українські, котрі ви недавно так гостро розкритикували?

Іполит різко повернувся до неї.

— Ах, і яка ж недобра ви, Лідіє Михайлівно! Та хіба я...

— Ну-ну-ну... — закрила йому рота рукою Лідочка. — Вже й пожартувати з ним не можна — теж добрий! А скажіть — чи є тут близько село яке, Іполите?

— Є. Зовсім близько. За оцим лісом.

— То от ми перекусимо трохи й підемо туди. Добре, Іполите? Стужилася за селом зовсім.

О, він сам це запропонувати хотів їй! Дивно, як збігаються їхні думки!

І, нахилившись, одшморгнув калачик з стеблини, розтер його в руці й, сильно нюхнувши, втягнув у себе міцний запах землі й гіркої зелененини.

— Або знаєте що? — зупинилася Лідочка на полянці коло джерела. — Пощо нам з вами йти до тої монастирської гостинниці? Чому ми не можемо сісти ось тут і пообідати на зеленій мураві? Що? Побіжить і принесить сюди наші клунки з харчами. Біжить — я зачекаю вас тут.

Десь близько в лісі, неначе дуючи в глиняну пушку, закувала зозуля.

Коло джерела було вохко. Пішли шукати іншого місця.

Справа й зліва, спереду і ззаду — по всьому лісі тьохкали соловії. І солодко завмирало серце від їх співів, і було журно на душі, бо вони виспівували любов.

Ішли мовчки.

В тихих заливах з недвижними весняними водами виблискували зелені відсвіти прибережних дерев, і хори жаб, криочись в їх затінку, голосним рехкотанням намагалися перекричати все на світі.

Де-далі ліс густішав, і зелена темінь стояла під його сплетеною листвою.

— А що, як зеленівці раптом вискочать із лісу й схоплять нас тут із вами, Іполите? — повернула до нього голову Лідочка.

— Ну, що ж — мене забють, а вас, як дорогий трофей, заберуть із собою.

Лідочка зупинилася. Боязко озирнулась і раптом швидко просунула свою маленьку руку йому під лікоть.

— Я не піду далі. Тут якісь нетрі, Іполите. Ходімте в поле кудись.

Він чув обік себе м'яке тепло її тіла, чув ту довірчиву близькість, з якою вона сильно налягала

йому на руку — й Іполитові раптом стало радісно й тепло на душі.

— Куди хочете, Лідіє Михайлівно. Скажіть — на край світу, й я без надуми піду туди разом із вами.

Вони повернули вбік від Дніпра й увійшли в густий чагарник. Іти поруч було тісно — й Лідочка, визволивши руку з-під Іполитового ліктя, пішла наперед.

Зелені куці, широко порозставлявши лапчаті віти, загорожували їм дорогу, й Лідочка раз-у-раз, елястично вигинаючись й м'ягко повихуючи боками, притримувала галузки рукою, щоб не хльоснути Іполита по лиці. І всякий раз, коли він наближався до неї, у нього мутніло в голові й хотілося раптом схопити її й вже більше не випускати з своїх рук. Пахло молодюю листвою й якимись ніжними випарами землі — й Іполитові здавалося, що цей теплий пах ішов від неї, від її гнучкого молодого тіла, й м'яке тремтіння солодкою тугою стояло йому в грудях, і чув він одночасно в своїм тілі й шалену силу, й знемогу.

Раптом оба вони, здригнувшись, закаменіли на місці. Щось з різким шумом метнулося в кущах, скочило на ноги й, гучно лопочучи листям, стрімголов подалося вглиб лісу.

Якусь хвилину стояли нерушно. Потім Іполит ступив наперед і ззаду, через плече зазирнув Лідочці в очі.

Були вони великі, й гострий жах світився в їх блискучих розширених зіницях.

— Що? Дуже налякалися, Лідіє Михайлівно? Чортів заяць, бодай з нього, проклятого, душа ви-скочила!

Очі її раптом замкнулися довгими повіками, й, схопивши Іполитову руку, вона швидко притулила її долонею до свого боку.

— Ох! Послухайте-но, як колотиться, Іполите. Іполит стояв і, тримаючи свою руку на її тілі, чув, як об його пальці, сильно стукаючи, билосся молоде Лідоччине серце.

Сильне й владне щось заповнило йому груди. Широким рухом він обійняв її за плечі й в момент, коли вона, боронячись, піднесла руки вгору, міцно схопив їх і, перехиливши її голову через свій лікоть, сильно й рвучко поцілував в її напіврозкритий рот. І раптом, почувши під губами ледве вловимий рух її вуст, дико спалахнув, рванув її й з шаленою силою притис усю до своїх грудей.

— Ви божевільний, Іполите! — вирвавшись і ніяковіючи за хвиливу слабість, заговорила вона.— Ф-фі!.. Я ніколи нікуди більше не їду з вами...

І, повернувшись, швидко пішла від нього.

— Та куди ви!.. Та ви ж назад ідете, до лісу! — наздоганяючи, сказав Іполит.

Лідочка йшла далі, не зупиняючись.

— Лідіє Михайлівно, та що ж це — ви вже й говорити не хочете зі мною?

Вона раптом зупинилася.

— Ви пообіцяли мені колись ніколи не давати волі чуттям. Забули вже? Як же після цього я можу вірити вам?

— Але ж я люблю вас... Палко, гаряче, цілою силою свого єства — зрозумійте це... І я прошу вас — не силуйте себе й не бороніть мені робити того, що нам підказують наші чуття...

Лідочка тихо рушила з місця.

— Але, крім чуття, є в нас і розум, Іполите. Самі ж ви не один раз говорили мені, що розум, особливо у мужчин, мусить переважати над чуттями. Будьте ж мужчиною!

— От розум і говорить, що у природних відношеннях мужчини до жінки, які люблять одно одного, мусить бути свобода чуття.

— Так. Коли вони обоє прагнуть цього.

— Як? — раптом став Іполит. — Обоє прагнуть?

— А як же інакше?

— Ах, от воно що! Тепер я розумію вас.

Лідочка швидко повернула до Іполита голову й м'якко глянула йому в очі.

— Нічого, Іполите, ви не розумієте.

— Та як так! Та...

— Та так, Іполите, що ми ліпше не будемо говорити про це. Розумієте мене? Свободу чуття й рухів можуть мати свободні люде...

— А ви що — не свободні?

— Я?

Іполит раптом дрібно, нервово засміявся.

— Ах так — я й забув зовсім!.. Ну, як же-ж — ви вінчани!.. „Но я другому атдана — і буду век ему верна“... Ха-ха... Несвобідна жінка...

— Іполите, говорю вам — покиньмо про це. Треба дістати свободу, щоб свободно розпоряджати собою. А ми не оба її маємо.

— Коли ж ви її дістанете? — спитав він рвучко.
Лідочка мовчала.

— Коли піймаєте свого Василя й розкажете йому про все?

— Хоча б і так!

— То де ж у чорта ваш Василь? Давайте його сюди! Зараз, у ту ж мить біжу шукати його й на руках принесу його вам.

— Не будьте хлопчиком, Іполите. Який же-ж ви! На все прийде свій час... Але куди ми йдемо? — раптом зупинилась вона коло рівчака, повного води.

— Ну, бачите — я ж казав вам! Ходімте сюди. І він відхилив вітку куща й пропустив Лідочку мимо себе з таким виглядом, немов відхилив портеру до сальону.

Якийсь час ішли мовчки.

— То ви вже не сердитесь на мене, Лідіє Михайлівно? — запитав він.

Лідочка засміялася.

— То дайте на примирення руку.

І, схопивши Лідоччину руку, став покривати її довгими чулими щасливими поцілунками.

— Але памятайте все-таки, Лідіє Михайлівно, що я ніколи нікому не віддам вас. Чули? Ніколи нікому!..

Чагарник нарешті скінчився й вони вийшли в поле.

— Яка ширина, Іполите! Боже — як я люблю розлогі лани! Що то значить степова натура.

— А он і село, Лідіє Михайлівно! — показав полит.

— Добре, але ми мусимо все-таки спочатку присісти десь і трохи перекусити. Ви голодний зовсім, Іполите, Ходімте до он тої верби над дорогою.

Пішли.

Верба була стара, розкарячена. Колись, видно, вдарила громовиця в неї й розщепила її. Але, зваливши вершок і прошивши вогнем вербу, не пронизала її серця: поверх старої стовбурини густими кучерями вилися молоді парости й весело зеленіли ніжним блискучим листям.

— От тут буде зовсім добре, Іполите. Сядемо. Іполит сів і підніс голову вгору.

Великими білими горами на м'якій блакиті неба (благородний прапор Сіона!) стояли лахматі купи хмар і тріпотіли крильцями на них веселі гомінкі жайворони.

— Беріть, Іполите! — запросила Лідочка, розкладаючи на великій, як скатертина, советській газеті крашанки, кавалки нарізаної паски, шинку, ковбаси. — Я певна, що у вас дома не то писанки, а яйця звичайного нема сьогодні.

Іполит засміявся.

— Нема.

— Ну от. Цікаво було б подивитися, як ви живете. Якось до цього часу на думку не приходило мені запитати вас, де й як ви живете.

— Так цікавитеся моєю особою.

— Не говоріть глупств, Іполите. Не знаю, бо самі ви ніколи не говорили про своє життя. Так само, як до цього часу не знаю, яке ви займаєте становище.

— І не питали ні в кого про це?

Лідочка подивилась на Іполита.

— Як? Ви така цяця, що про вас перший-ліпший міг би щось розказати?

— Перший-ліпший ні. Але все-таки багато людей знав мене.

— Хо, то ви, бачу, якась велика риба в советському ставку!

— Риба — може засильно трохи. Рибка.

— І маєте авто до розпорядимости? Всі ваші комісари автами тепер гасають.

— Навіть не одно.

— Так?

— Так.

— Чому ж ви не їздите ніколи?

— Як не їзжу? В службових справах — завжди. Але не гасаю, як ви кажете, по-за службою тому, що маю свій особистий на це погляд: службове авто мусить, я думаю, бути тільки для служби. Але можу коли-небудь виняток зробити для вас, коли вам захочеться переїхатись.

Лідочка подивилась на Іполита.

— Ні, не робіть. Не хочу.

І, запримітивши, що Іполит не бере того, що вважала за найсмачніше, взяла в руку й піднесла йому:

— Спробуйте цього, Іполите. Дуже смачне.

Іполит вдячливо глянув їй у очі.

— Лідіє Михайлівно, дайте мені грудку землі з ваших рук — і вона смакуватиме мені, як папушник.

Ласкавий вітрець широким подихом повіяв з поля й покотив довгі веселі хвилі в зеленіх житах. І, мов вітаючи дорогих гостей в своїй оселі, привітливо

зашепотіла верба, покручуючи блискучим молодим листям.

Дорогою йшов селянин. Порівнявся з ними, уважно подивився й ввічливо скинув шапку.

— Христос воскрес!

— Воістину воскрес! — обізвалась Лідочка.

І, запримітивши веселу усмішку на Іполитових устах, сказала тихо:

— Не в тому справа, Іполите. А в тому, що цілий край наш обедується сьогодні цим вітанням, як символом відродженого, оновленого життя. З давен-давна донесли до нас предки цей звичай, так само, як їсти яйце, до якого ви не хочете дотикнутися — чому ж нам відмовлятися від нього. Англійці — великий, культурний народ і може саме тому, що свято бережуть свої традиції.

На вершечок верби, перелітаючи поздовж дороги, сіла сорока й сухо заскрекотала, як сучковата гілка на точильні. Але раптом побачила людей під вербою, тихенько знялася й, випроставши довгий, як веретено, хвіст, полетіла далі.

— Іжте, Іполите. Чого ж ви пристали?

Іполит, покрутивши головою, подякував: шлюс, більше не може.

— Ну, тоді збираймо рештки й ходімте на село. Встали.

Лідочка підійшла до верби, погладила її рукою й зітхнула.

— Прощай! Чи доведеться ще коли зустрінутися?

На селі було привітно, затишно. Святочним настроєм віяло від чистеньких, свіже вибілених хат,

від статечної поваги людей, від заметених подвір'я і прибраних дбайливою рукою господ.

Лідочка дивилася на качок, що, перевалюючись з ноги на ногу, метушливо шукали чогось у траві, на круглій мордці білого кота, що хижо визирала з-за кушів, на милих коров, що задумливо мукали в загородах (звук, як у дудці з гарбузиння) — і їй наvertsалися сльози на очі: таке все було рідне, близьке їй, так усе це зворушувало душу й воскресило давні спогади.

На одному подвір'ї Лідочка бачить курей, що пили воду, підносячи голови догори — й їй захотілося також пити.

— Христос воскрес, бабусю. Можна води напиться?

Бабця ласкаво відповідає на вітання й, оглядаючи Лідочку, поштиво підводиться з призьби.

— Матінко моя мила — а чому ж би не можна! Прощу панночку чи паню ближче до хати.

Матінко! Боже — таке це тепле в милої бабці, як прикладений до болючого місця цілющий плястир.

Лідочка увіходить в сіни.

— А я, — прощу не погніватися, — думала спершу, що жиди які. Повно тепер тут у нас вештається їх.

Лідочка припадає губами до корця з холодною водою й ласкавими очима дивиться на милу бабусю.

— Доброго здоров'я пивши. А то чоловік ваш будуть?

Лідочка дякує добрій бабці за воду й ставить корець на ослоні.

— Ні, не чоловік.

І, невідомо чого, зачервонілася.

— Це — брат мій.

І ще більше зашарілась: брат, а на *ви* з нею! Для чого було брехати? Треба скорше йти, щоб не потрапитися на брехні цій любій бабусі.

— Та воно різне пішло тепер: брата від чоловіка не розпізнаєш... А подібний дуже — тепер тільки бачу, — каже добра бабуся.

— Правда? — питає Лідочка й, побажавши щастя й доброго здоров'я, швидко виходить.

Шепоче качур коло дверей. Високо піднісши голову догори, голосно співає великий півень.

— Коли б часом дощу не було. Щось півні розспівалися! — каже бабуся, випровожаяючи Лідочку.

Іполит стоїть коло воріт і гладить рукою по голові чорного з рудими очима пса.

Лідочка дивиться на цю ідилію й так приємно стає на душі їй. І хочеться піднести руку догори й погладити нею Іполитову голову — милий він!

На сонце набігає раптом хмарка й щось глухо буркоче далеко в стороні — гур...р...

— Що це, Іполите?

— Перший грім, Лідіє Михайлівно.

Перший грім — милий, божественний грім! І хочеться впасти на землю й цілувати її, святу, своїми устами.

..Гур-р... Гр-р-р...

Іполит швидко бере її під руку, й вони простають назад до монастиря.

Ще не дійшли до ліса, як упали перші важкі краплі дощу.

Перед ними стояв темний, нахмурений ліс, а над їхніми головами, клублячись і швидко простягаючи наперед довгі лахматі лапи, сунула велика громова хмара.

— Лідіє Михайлівно, руку! — скрикнув Іполит.

Лідочка швидко простягає йому руку — й вони кинулися бігти.

Вже добігали до узлісся, як раптом моргнуло в хмарах. І раптом, сухо розколюючи небо, хряснув у грім.

Лідочка здригнулася.

Іполит сильно стис її маленькі хрусткі пальці — й вони вскочили в ліс.

Опукло, кругло лопотіло вже листя на деревах і бризкало під віттям дрібним пахучим водяним пороком.

— Швидче, швидче, Лідіє Михайлівно! Он туди-о, під дуб!

Блиснуло знову. І знову з сухим хряскотом розкололася хмара.

І раптом широко, мягко, по всьому лісі зашумів дощ.

— Беріть за ріжки й розгортайте! — кричала Лідочка, розпускаючи хустку. — Хапайте швидче за он той кінець, Іполите!

Хустка розгорнена. Дошч лле.

— Накривайтесь!

— Накривайтесья ви!

— Ах, Боже святий! Та лізьте ви швидче під хустку, Іполите! Ну!

Іполит раптом накидає на себе плед і, простягнувши наперед руки, хапає Лідочку за стан. Пригортає її до себе, випростує руки й швидко розпинає над нею буду.

— Ближче, ближче до мене... Поверніться... От так!

— Я вас, здається, дуже притисла до дерева, Іполите... На вас не тече? Насуньте більше собі на плечі...

— Стійте й не руштесь, Лідіє Михайлівно. Чуєте? Мені дуже добре.

— Неправда.

— Чудово. Ну, як у Бога за пазухою.

По стовбурі дерева стікала вода й холодними струмками забігала йому за комір, але Іполит стояв і не рухався. Боги мої, така близькість! Та він цілий день, увесь вік свій стояв би так, з простягненими наперед руками, аби чути дотики її тіла, лоскотання шовкового волосся, наївно-жіночий запах пледа, блюзки, всього її милого дорогого ества! Ллеш, дощичку? Лий собі на здоровячко далі, милий, хороший, солодкий, дорогий!

— А що, як ударить у наше дерево, Іполите?

— Не бійтесь, не вдарить.

— Звідки ви знаєте?

— Знаю.

— Ну, а як ударить?

— Нічого. Вас не забє.

— А вас?

— А мене... Як йому забажається.

— Я так не хочу.

— А як же?

— Ет, говори з вами! Ви дуже багато хочете знати.

В місцях, де Іполит тримав хустку, вода просякала на руки й тонкими гадючками стікала за рукава. Було трохи холодно й трохи неприємно. Але звертати увагу на такі дурниці?! Пхе!..

— Іполите, вам дощ за рукава лє.

-- Лідіє Михайлівно, ви будете тихо стояти?

Спалахує блискавка. Гримить грім. Ціла хустка вже змокла й дощ пробиває крізь неї дрібненький водяний пил, але що значить для Іполита цей пил, коли перед ним, тісно пригорнувшись плечима до його грудей, стоїть люба, золота Лідочка!

Дощ залопотів гучно-гучно—й якомсь раптом відразу стих. І стало чути, як капало з дерев і як близько десь з дзвінким дзюркотом бурчав за кущами потік.

Що, кінець вже всьому?

Лідочка підносить рукою краєчок намоклої хустки й раптом вискакує з-під буди.

— Іполите, Іполите! Гляньте-но!.. — радісно, захоплено, по дитячи кричить вона. — Та вилазьте вже! Край!

Іполит швидко скидає з себе хустку й бачить напроти себе, на чорній хмарі над лісом велику яскраву дугу веселки.

— Яка краса! Боже мій, яка краса, Іполите!

Сонце обливає промінням дерева, кущі, пирскає золотом по обмитих, ніжно-зелених килимах трави й весело сміється в блискучих, райдужних, брилянтових краплях.

— Але ж, Боже ти милий — ви увесь мокрий, Іполите!

— Я? Хіба? Ага, трохи змок, Лідіє Михайлівно.

— Трохи? Ха-ха. Добре мені трохи, Іполите! Ви зовсім, як той мокрий когут виглядаєте тепер. Ходіте. Скорше. Нам треба висушитись.

Але Іполит стоїть і захоплено дивиться на її милу елегантну фігурку з облиплою на боках і круглих струнких ногах сукнею.

— Чуєте ви? Чого так пильно видивились на мене?

Іполит мовчить.

— Ну?

Він тоскно зітхає — й вони йдуть лісом до монастиря.

Весело, радісно щебечуть птахи. Мягко воркоче далекий грім. І пахне чимсь свіжим, молодим, легким, ніжно-зеленим звідусіль. Пахне весною.

Шумні голоси, сміхи й різкі жіночі викрики на ганку гостинниці раптом стихли, коли Лідочка з Іполитом вийшли з лісу на монастирську дорогу.

— Київська шушваль! — незадоволено буркнув Іполит, оглядаючи здалека підозрілу міську компанію, що, повернувши голови, пильно вдивлялася в них.

Веселий Лідоччин настрій раптом шугнув кудись назад, до лісу, й на зміну йому виринуло в її душі якесь неясне почуття тривоги.

Ні на кого не дивлячись, але чуючи на собі гострі погляди кількох пар цікавих очей, Лідочка ступає на ганок і швидко проходить між кількома широко, нахабно, навмисне, як їй здалося, розставленими ліктями якихось типів у полосатих кепках з глибоко засуненими в кишені штанів руками.

— М-да, мадамочка, йолки зельонія!.. Чістої води корольок!

Лідочка більше чуттям, ніж вухами чує, що сказано щось на її адресу — й огидливо здригається всією своєю істотою.

Увійшли в номер.

— Я не хочу тут залишатися, Іполите... Ні одної хвилини... Я боюся цих босяків... Коли йде перший пароплав на Київ?

— Що, що? Пароплав? Годі, Лідіє Михайлівно! Що нам до якихось там босяків? Але ви змерзли, бачу, зовсім. Я зараз піду самовар замовлю.

І Іполит швидко вийшов.

Двері раптом тихенько відчинилися й якийсь підозрілий тип зазирнув до покою.

Лідочка швидко повернулась до нього.

— Чого вам?

Тип нахабно постояв якийсь час і з гидкою усмішкою на вустах, не поспішаючи, тихо причинив двері.

Лідочка занепокоєна. Лідочка стурбована. Лідочка обурена до глибини душі. Вона швидко підбігає до дверей, щоб замкнути їх, й розгублено зупиняється: ключа в дверях не було.

Прийшов Іполит.

— Іполите, якісь типи заглядають до нашого покою.

— Та тут повна гостинниця київських блатів з „дамами“.

— Ну, от! Ну, бачите! А я що говорила вам?

— Нічого не бачу, Лідіє Михайлівно. Хай іще два рази стільки буде їх тут — що нас те обходить?

— Та вони ключ нам украли, Іполите!

— Ключ? — і Іполит повертається до дверей.

— На якого дідька їм ключ наш?

— Не знаю, на якого, але...

Принесли самовар.

Поки монашка, залишивши двері відчиненими, ставила його на столі, Лідочка бачила, як двоє блатів стали напроти дверей на коритарі й почали пильно розглядати її.

Монашка вийшла.

— Чаю я не буду пити, Іполите. Зараз я перебираюся й ми їдемо.

Іполит швидко повернувся до Лідочки.

— Та що ви! Та залиште ви, Лідіє Михайлівно! Ну, в інше місце перейдемо... Обіцяла мені монашка перевести нас до другої, „чистої“ гостинниці. Але їхати? Це чистий абсурд, Лідіє Михайлівно...

— Ну, добре. Але я мушу перебратися зараз. Я змерзла.

— Ах, ну звичайно ж! Перебирайтеся. Я вийду.

— Ні, ні, не виходьте, Іполите. Я боюся.

— Кого? Чого?

— Я боюся. Зостаньтеся. Поверніться до вікна й не дивіться сюди — я розберуся.

— Прошу, я не дивлюся, — й він швидко відвернувся. — Але що до Київва, то це ви залиште, Лідіє Михайлівно. Чому? З якої речі, справді? Смішно! Ви роздягаєтесь?

— Стійте, стійте, не повертайтеся сюди... Я зараз...

Лідочка швидко скидає з себе блюзку, сукню, сорочку й починає витирати рушником тіло.

Двері раптом нечутно відчинилися й до покою просунулася чиясь голова.

— Іполите, та що ж це справді! — обурено скрикує Лідочка, прикриваючись рушником і хапаючи мокру сорочку з стільця.

— Що там?

— Та озирніться ж! Скорше!

Іполит швидко озирається. І перше, ніж побачити голову в дверях, на мить затримує очі на ро-

жевій блідости Лідочкиного тіла, яке, як мармурова стаття клясичної богині, соромливо блищало за розпростертими пеленами сорочки.

— Ну, це вже переходить всякі границі, Іполите. Викиньте його.

Голова швидко сховалася й двері прикрились. І коли Іполит з лютістю звіря вискочив на коритар, там уже нікого не було.

— Іполите, Іполите! — перелякано закликала Лідочка.

Іполит озирнувся.

— Не дивіться на мене й заходьте скорше до покою.

Він відвернувся й нерішуче став на порозі.

— Та заходьте ж скорше! Ну? І я прошу вас — не зачинайте нічого.

— Як? — скрикнув Іполит. — Подарувати їм це?

— Ну, прошу вас. Та зайдіть же... І двері, Іполите!

Іполит нерішуче зайшов до хати й причинив двері.

— Залиште їх в покої. Ви самі, а їх ціла пачка тут, Іполите.. Прощу вас... Я от уберуся й ми ліпше зовсім підемо звідси. Добре?

— Ні, не добре. Я цілу гостинницю догори ногами переверну, а нахабу знайти мушу.

— Іполите, не зачинайте, прошу вас. Ну, дуже прошу. Зробіть це для мене.

— Але я не можу попустити таких річей, Лідіє Михайлівно. Я мушу провчити їх...

— Не хочете для мене зробити цього, Іполите?

Іполит здвигнув плечима й мовчки відійшов до вікна. Кулаки його були стиснені. Праве плече раз-у-раз посіпувалось.

Похапливо, швидко Лідочка почала натягати на себе одну річ за другою й трівожливо прислухувалася, що робилось за стіною, в сусідньому покої. Там стояв гамір кількох голосів і розлягалися гучні вибухи сміху.

— „Господи, й яка може бути рівність на світі, де поруч із шляхетністю може уживатися така низька, така підла й потворна нахабність, як от у цієї босячні! — думала Лідочка. — Де поруч з найсильнішим є найслабший, з найкращим — найпоганший, з найдобрішим — злющий!..“

За стіною раптом забринькала гитара, й сильний, різкий, високий голос хлистка заспівав:

Агурчікі зельонія,
Редіска маладая ..

Його підхопили дружим хором:

Не нада нам камуни,
Дайош нам Нікалая.

— Сволоч босяцька!.. Шпана проклята!.. — злобно шипів Іполит коло вікна.

Лідочка занепокоєно глянула на нього. Він раз-у-раз поводив плечем і нервово трусився цілим тілом.

А гитара за стіною шкрябала далі й кілька глоток котило хором „Яблучко“:

Параходи стоять
Все на пристані.
Будем рибу карміть - та
Камуністами...

Лідочка швидко зацепнула останні гудзики, зібрала речі й підійшла до Іполита.

— Ну, я готова вже.

Він озирнувся.

— Ходімте, Іполите.

— Що? Ви зовсім зібралися вже? Але мені ані сниться сьогодні вертати до Києва, Ліді Михайлівно. Так і знайте.

— Добре, добре. Але я й мінути не хочу тут бути.

Задзвонили раптом на вечірню в монастирі.

— ... Ну, от до церкви ходімте, куди хочете, тільки ходімте.

Вийшли.

Монашка розказала їм, як знайти другу гостиницю, й вони направилися до виходу.

На ганку, як і раніш, стояла компанія підозрілих типів і жваво про щось говорила.

— О, так скоро?.. Хе-ге... — почув Іполит, проходячи коло нахаби. — Ану, братци, давай отобійом у нево кралю!

Кров мигцем бухнула Іполитові в лице. Він здригнувся й раптом повернувся цілим тілом до нахаби.

— Що?

Нахаба відхитнувся й вискалив зуби. І Іполит раптом пізнав його: це був той, що зазірав до покою.

— Що? — закричав Іполит удруге.

— Нічево.

Іполит раптом відкинув руку назад і з цілої сили вдарив його кулаком у лице.

Бег!

Бризнуло слиною й кровю, й тип, хитнувши головою, беркицьнувся на підлогу.

— Будеш?

Вся компанія метнулася назад і раптом зби-
лась до купи напоготові.

— Ё-е, ти так, таку т-твою!.. Постой, ми тебе покажем, как руками розмахівать... Петька, Стьопка! Сюда! Жівее!

І Лідочка з жахом побачила, як з коритара ви-
скочили на ганок два здоровенні блати.

Іполит в одну мить відступив назад і, засунувши руку до кишені, вихопив револьвер.

— Ану, підходь!.. Назад! — люто закричав він.

Типи нерішуче зупинились.

— Назад! — закричав знову й, піднісши руку, націлівсь.

Мить — і на ганку не зосталось нікого.

Іполит постояв, опутив руку з револьвером і тяжко повернувся назад.

В стороні стояв гурток селян з доколичних сел і хуторів, що приплили човнами до монастиря, й мовчки дивився в сторону гостинниці. Лідочка була вже серед них і палко, гаряче, з жаром розмахуючи руками, щось їм доводила.

Іполит попростав до гурту.

— А так. Проходу людям не дають...—згожу-
вався якийсь дядько з Лідочкою. — А все хто тому винен? Тая комунія проклята! Знесла порядок — розперезалися люде. Де то раніш видано було, щоб у святім місці такі штуки виправляти? Ну, пона-
зїзжаються було студенти, накричать повен ліс

пісень — і по всьому. Але таке, як рещтантюги ці виправляють — де коли бачив хто? Чиста безобразія, кажу я вам, пішла...

— А ви ж чого тут стоїте й, позакладавши руки за спину, дивитесь? — сказав, підходячи, Іполит. — Бачите — гидота завелася, візьміть і викиньте її геть. Чекаєте, що хто інший порядок поверне? Чекайте!

— Хай уже ті, що розвели погань, виводять її. А нам шкода до неї руки свої прикладати.

— Шкодуйте, шкодуйте. А от як налізе цієї нечисті й на села до вас — зашкрябаєте тоді в потилицях. Ходімте, Лідіє Михайлівно!

— Воно дільслітельно... — сказав навздогін їм старий дядько. — Завівся бурян, треба полоти. Ну, та батько Зелений його скоро виполе.

Лідочка з Іполитом увійшли брамою на монастирське подвіря й попростиали до церкви. Там, коло входу, стояла купка селян і, обступивши якогось агітатора, слухала.

— Релігія, гаваріш, товаріш? Плевать нам на релігію! На чортов ана каму здалася? Кака-я-така польза народу от релігії? Што? Адін вред і умопомраченіє розума — нічево больше. Камунізм теперіча релігія для всех. Ленін наш бог, а не Христос, таварішці... Плевать, гаварю, нам на релігію...

— Ну да, блювать! — підтакнув якийсь маленький засмоктаний селянин з гурту. — Правильно говорить.

Старий поважний дядько призириливо оглянув його й, повернувшись боком, кинув із зневагою:

— Блюй, блюй, Охрime! Диви-но, щоб язиком
вилизувати не довелося.

І швидко, не озираючись, відійшов геть.

Гуділа мідь старого козацького дзвону. І широко розходилася густими хвилями в лісі, по-за лісом, водою, полями — в обі сторони тихого Дніпра. І було щось старе, віджиле, далеке, минуле в ній. І з тихим сумом спускалися над землею теплі прозорі вечірні сутіні.

Вже було пізно, й цілий монастир давно спав міцним сном, а вони все сиділи коло ставу й говорили.

— Ні, ні, Іполите. Така українізація не тільки користи ніякої не принесе, вона ще буде й шкідлива для нас. Уявіть собі: — навчитесь там якийсь кацапчук української мови й залишитесь працювати серед нас. Що ж би ви думали — так уже він і серцем прищепиться до української стихії? О, ще б пак! Як вовка не годуй, він усе в ліс буде дивитись. Ні вже, я волію українця, який зовсім не вміє по українськи, ніж москаля, що чудово володів би нашою мовою. Не в мові річ, Іполите. Річ у натурі. А натура ніякою українізацією не виробить.

— Але є ще, крім української, московської, єврейської й усякої там іншої натури, натура загальнолюдська, Лідіє Михайлівно!

— Що? Загальнолюдська? Покиньте ви, Іполите. Ну, звичайно, вона є, як є, скажемо, загальноптичача натура. Але чому горобець горнеться до горобця, ластівка до ластівки, курка до курки, гуска до гуски? Птиці ж усі! Та й птиці одної породи при звичаються кожна до свого сідала. Ану-но відбийся курка, чи гуска, чи качка від свого гурту й пристань до чужого — заключають! А чи не те

бачимо серед людей одної й тої самої нації? Подивіться ви на галичан, як вони того свого галицького курника примаються. Подивіться на сибіряків, подивіться на познанчиків.

— Але ж я зовсім недавно ще від вас самої чув, Лідіє Михайлівно, про необхідність найширшої пропаганди нашої національної ідеї.

— Свідомости, Іполите, а не ідеї! — поправила Лідочка. — Національної свідомости серед наших мас.. А що до того, чи буде там хтось із чужих вірити чи не вірити в нашу національну ідею і в існування нашого народу й мови — мені на те, як говорив сьогодні агітатор коло церкви, в високій мірі наплювать. От дехто із наших псує собі багато крови, нервів і часу на втовкмачування в чужинецькі голови, що ми, мовляв, окремий народ зцілком окремою самостійною мовою. Для чого це? Яку-таку реальну користь маємо ми з того? Не вірять — і хай! „Нет, не било і бить не может“ — і добре! Ну, й хай собі „нет“! Ну, й хай — „не било“! Ні мови, ні нарада, ні історії — ну, нічогісенько. А тепер буде. Чому? На якій-такій підставі? А от так, без усякої підстави! Хочемо й край. Яке кому діло до того? А спробують перешкоджати — по рукам, по рукам!

Лідочка хвилювалася.

— Українізація України! Смішно. Чому тоді не може бути русифікації Росії, франкізації Франції, германізації Німеччини? Смішно й образливо. Виходить, що в дійсности ніякої України таки нема, а що вона створюється штучно тепер тільки через цю саму славетну українізацію. Дивіться, мовляв,

люде добрі, які ми гарні: хочеться вам України — будь ласка! Маєте до послуг українізацію, створітьте її собі на здоровлячко.

Лідочка встала.

— Та це ж ганебна провокація, Іполите — нічого більше. Вже одно те, що комінтерн санкціонує українізацію, проречисто говорить проти неї. О, не бійтеся — в о н и добре знають, що роблять! Будьте певні. Вони хочуть контролю над нами, їм треба пильного, „недремлющаво“ ока, яке б увесь час невідступно слідкувало за нами. Як же це так зробити, щоб непомітно вийшло? А ось: українізація.

В сонній тиші дерев, серед німої гушавини лісу, солодко тріпалася млосна соловїна пісня й м'яко торкала ніжні, тонко-чутливі струни в душі.

Іполит і Лідочка замовкли.

Раптом Лідочка повернула голову вбік і з щирим дитячим здивованням скрикнула, вглядаючись у м'яккі загадкові полоски світла на землі під кущами:

— А це ж що таке, Іполите? Он там-о, під тими кущами?

— Це трухле дерево так світить, Лідіє Михайлівно, — пояснив Іполит і, вставши, підніс з землі світлий кавалок.

— Боже мій, як дивно світить! Як чудово світить, Іполите! Подумайте тільки, скільки краси є в природі! — говорила вона, нахилившись над трухляком і вглядаючись у його тихе, тмяне, фосфоричне світло.

— Так само ясно горить, як наша любов, Лідіє Михайлівно! — глухо сказав Іполит, і Лідочка відчула в його голосі гірку, болючу іронію,

Любов! Це було саме те слово, яке вона так боялася почути з Іполитових вуст.

Лідочка раптом повернулась і тихо пішла до монастиря.

— Ходімте. Пора вже.

Іполит кинув трухляк під куші й наздогнав Лідочку.

Тисячами яскравих дірочок світилося небесне покривadlo й тремтіло в них світло, як в далеких тихих лампадах.

Вони зайшли до гостинниці й попростили сонним коритарем.

— Ну, на добра ніч, Іполите! — простягнула йому руку Лідочка, зупиняючись коло свого покою.

— Даремне побажання, Лідіє Михайлівно: я все одно спати не буду.

— О! Чому так?

— Буду увесь час сидіти коло вікна й думати про вас.

Лідочка глянула на нього й м'яко засміялася.

— Бідний мій хлопчику! А коли я дуже попрошу вас покинути це цікаве заняття й добре виспатись? Я зовсім не хочу, щоб ви сонний тинялися завтра цілий день зі мною. Можна вас просити про це?

— Пробуйте.

Лідочка раптом нахилила Іполитову голову й ніжно поцілувала його в чоло.

— Сп'ть, любий хлопчику, й не стережіть мене. Я нікуди не тікаю. Я увесь час буду близько коло вас.

Іполит нахилився й, піймавши Лідоччину руку, гаряче припав до неї губами.

Десь близько коло вікон гостинниці перелетіла й різко крикнула в повітрі нічна птиця.

Ні, Іполит врешті стає невиносним... Ну, та боже милий — вона ж сказала йому! Мало ще? Ах, ну та треба ж бути хоч трошки терплячим і... Що, що? Вода замість крові в жилах? Можливо. Але це ані трохи не допоможе йому: так вона вирішила й так воно буде. Так мусить бути...

Іполит лежить, широко розкинувши руки на траві, й пестить своє велике тіло в гарячих проміннях сонця. Лідочка сидить обіч і, підгорнувши по дитячі ноги під себе, водить зірваною травинкою по долоні.

Мовчання.

— А коли не верне він? — питає Іполит.

— Як то не верне? А куди ж дінеться?

— Куди! Ну, от не верне та й годі.

Лідочка раптом повертає голову до нього.

— Ви може маєте певність, Іполите, що ваші більшовики довго протримаються тут?

— Маю.

— Даремне. Петлюра тут скоро буде.

— Не буде.

— Буде, кажу я вам. І більше не хочу говорити з вами на цю тему, Іполите — ви зробилися абсолютно незносним

— Та при чому я тут, Лідіє Михайлівно? Може ж статися, що...

— Нічого не може статися! — різко обривав Лідочка й сердито відвертається.

Замовкли.

Блискучим люстром Дніпра плив угору чорний закурений тягаровий пароплав. Ріденький димок прозоро тремтів над його горлатим комином, і на боці його, над колесами, що м'якко плескалися в сонній воді, великими червоними буквами ліз у очі напис: „Товарищ Ворошилов“.

Господи, при чому тут Ворошилов? При чому Леніни з Троцькими й усякі там інші, старші і молодші богатирі большевицькі? Та так вони цілу Україну заллють назвами своїх революційних святих, перечеркнувши старі, історичні назви Києва, Чернигова, Хрещатика, Дніпра, Батурина, Новгорода-Сіверського!.. Нудно.

І Лідочці стає огидним цей пароплав. І вона з ненавистю проважає його очима, бажаючи йому перевернутися, затопитися в Дніпрі, не доїхати туди, куди він весело тьопав своїми великими, на червоно пофарбованими колесами.

Ластівки з різким цвірканням ганялися одна за одною над водою — й було від цього сонячно, ясно, тепло й радісно навколо.

Мовчали.

— Але проженіть вже їх нарешті, Лідіє Михайлівно! — сказав, підносячи голову, Іполит.

Лідочка здивовано глянула на нього.

— Он тих-о, безустидних, що на рукаві у вас! — показав очима Іполит.

Лідочка дивиться: на рукаві у неї сиділа й тихо коливала крильцями парка білих метеликів.

— В потилицю їхі А-киш! — крикнув Іполит. Метелики, немов злякавшись його крику, знялися й полетіли.

Лідочка насупила брови й відвернулася.

Замовкли знову.

Раптом Іполит стрепенувся й рвучко піднісся на ноги.

— Але як же це буде, Лідіє Михайлівно? Я й не подумав зовсім...

Лідочка повертає до нього голову.

— Ну, добре... Ну, верне... А я ж де буду в цей час, Лідіє Михайлівно?

— Про що ви?

— Ну, як про що? Не сидітиму ж я в Києві, коли прийде Петлора ваш!

— Ах, ви знову з тієї самої опери!.. Чому ж не сидітимете? Якраз дуже добре зробите, коли покинете своїх „товаришів“ і залишитесь.

— На ласку Василя вашого? Хе-хе! Щоб миттю до контр-розвідки мене запакував? Щиренько дякую.

— Не бійтесь, не запакує. То вже моя справа.

— А я все-таки своє говорю, Лідіє Михайлівно: пишть листа — і я протягом одного тижня обернуся туди й назад. Даю вам слово.

— Ах, як ви мені надокучили з тим усім, Іполите!.. Знаєте що? Ви добре вмієте правити човном? Ну, то вставаймо й ходімо на беріг. Я конче хочу на тому боці побувати. То вже Чернигівщина там, — правда, Іполите?

Лідочка встає — й вони йдуть до пристані.

Густим басом прокричав гудок, сполоханими відголосами прокотилася луна в лісі — й пароплав, здригнувшись, м'яко затьопав колесами по воді.

— Прощай, Межигіря!

Лідочка дивиться на обгорнені вечірньою задумою гори, на білу, як русалка, монастирську церкву серед потемнілого лісу, на великі чорні блискучі відсвіти круч у воді — і тихий сум обгортає її душу. Чи доведеться ще коли побувати в цьому зеленому солов'їному закутку, де вона залишала трохи своїх маленьких скромних радощів?

На обрії, за горою, за чорним гребенем ліса, тихо, навспинячки сідало сонце й останнім поглядом владно стерегло беззвучний спокій землі. Великі хмари темними громадами стояли навколо нього — й воно прощально цілувало їх червоні, золотом очерчені, пухлі краї.

Підійшов Іполит.

— Ходіте туди он, наперед, Лідіє Михайлівно. Там вільні місця є.

Пішли.

Великий чорний комин, відкинувшись назад, тяжко чухкав. І м'яко пашіло від нього жаром, і тепло лоскотав нюх якийсь приємний запах розігрітої оливи й гарячого металю машини.

Перейшли покладом на самий перед пароплава й сіли.

Легкий вітрець тягнув з Дніпра й тріпав маленький прапорець на передній щоглі. Пахло рікою й свіжістю.

— Вам не холодно, Лідіє Михайлівно?

— А вам? У вас руки зовсім холодні, Іполите. Натє, накрийте плечі краєчком хустки.

І пригадався вчорашній дощ і те смішне стояння під розіпнятою хусткою в лісі. І пригадалася мила корява розщеплена верба в полі при дорозі. Усе те лишалося тепер там десь, далеко позаду них.

І Лідочка вглядається назад, в темну, неясну вже, заволочену вечірнім смерком купу межигірських круч. І їй ввижається м'ягка, укрита порошком дорога серед поля з тихою заснулою вербою обік неї. І ввижається милий дубок серед лісу, що приховав їх учора в дощ, і стрімка, як дівоча персь, гора при Дніпрі, і стрункі коло пристані тополі — і шовковий смуток тонким павутинням обволікає Лідоччине серце.

А сонце тихо, беззвучно, нечутию, покрадьки спускалося за далекий обрій. Як воно скоро сідає! Он уже тільки половина від нього. Он воно ще більше вгрузло в землю. Іще, іще... Он уже тільки маленький краєчок зостався від нього. Малесенький краєчок всього. Мить — і не стало сонця.

І стало враз тоскно чомусь. Чому? За втраченим днем? За марнотою життя людського? Хто може знати, чому стає тоскно людині, коли в густім задумливім присмерку тихо ховається за обрій сонце?

— На вас не віє, Лідіє Михайлівно?

— Ні, ні. Сидіть тихо, Іполите!

В прозорих сутінях неба, нечутно тріпочучи крильцями, як чорні демони тьми, шугають верткі лелики.

Лідочка дивиться на них, на рожеві пасмуги в небі, на тмяні відблиски їх у помутнілім люстрі Дніпра, ловить глибокий смуток солов'їних співів у темних чагарах берега, вслухується в сухі покрики деркачів, в пристрасне, нетерпляче, задихано-похапливе рехкотання жаб, в опукле, як лопання водяних бульок, п'їтькання перепілок — і вся ця гармонія вечірніх барв, рухів і звуків зливається в могутню симфонію, якій не знаходиться місця в маленькій людській душі. І стає від цієї величі меншим чоловік, і видається все таким мізерним і марним, що робить він на світі, і хочеться зібгатись у маленьку цятку, в дрібну річну піщинку й недвижно заціпіти на дні цього величнього могутнього океану природи.

Пароплав прогудів. Лідочка стрепенулася.

Далеко спереду горів огнями Київ. Тисячами блискіток обвис його високий чорний беріг — і був він якийсь загадковий і величньо-таємничий.

Лідочка озирається назад. Там уже була ніч, і чорні вишгородські кручі пропадали в її холодній густій безодні.

— Як дивно, Іполите! — говорить Лідочка. — Всього тільки вчора ми з Києва, а мені здається, ніби я роками вже не була в ньому. Відвикла так.

І раптом замовкає.

— „От так може й з Василем. Відвикла й якимсь чужим видається він мені. А верне і...“

І довго дивиться в темний, п'тьмою обгорнений беріг.

— Ні, ні, — здригається раптом і, засмикавшись на місці, тісніше пригортається до Іполита.

Все ближче Київ. Он уже масно блищать і коливаються на чорній дніпровій поверхні тисячі яскравих його світел. Он, як чудище, ворочаючи великими пукатими очима в п'тьмі, швидко збігає Олександрівським спуском на Поділ авто. От уже гуде пароплав і підносяться пасажири з місць.

З великим оберемком диких польових квітів, обвіяна свіжими запахами лугу, води, весни й молодощів сходить Лідочка з пароплава на беріг. І раптом сполохано тікає від неї назад замріяна казка з солов'їним співом і нечутним кружлянням дельків у повітрі, що тихими крильми навівала їй задуму над Дніпром. І назустріч Лідочці несеться рух трамваїв, цокотання копит, викрики авт, широкий шум міста. І щось особливе, загадкове було в цьому шумі. Немов за час, що не було її в Києві, сталося тут щось, чого не знає вона. І якийсь увесь він особливий і таємничий з його рухом, з його світлом, з його таким далеким від того, що за двадцять верств звідси бачила Лідочка, кипучим шумливим життям. . .

Тихо зійшли вони з трамвая й так само тихо, без слів підійшли до Лідоччиного дому.

Лідочка зупинилася.

— Зайдете, Іполите?

І було якось дивно: увесь час, так довго були вони разом, нерозлучно й от чомусь тепер мусять попрощатися й розійтися кожен у свій бік.

— Та ні вже... Дякую, Лідіє Михайлівно... Треба додому. Пізно.

Лідочка простягає йому руку й раптом відчуває, що не може бути сама —: дуже, занадто вже звикла до нього.

Іполит нахиляє голову й цілує їй руку.

І раптом чують вони голос з тротуару:

— Диви но, диви... Буржуї чортові!.. Душили, душили їх, а, бачу, не витовкли ще всіх...

І ще якимсь ближчим, ріднішим стає від цього Іполит Лідочці.

Вона швидко, в останнє дивиться на нього, рвучко повертається й зникає в темряві чорної брами.

День першого травня.

Ще зраня, стоячи коло відчиненого вікна й одягаючись, Лідочка чула, як греміли труби на вулицях, а коли прийшов Іполит, музики в місті було так багато й звучала вона з такою силою, що бряжчали шиби. Так і здавалося: ще трохи гучніш — і затрясуться мури. Труби Єрихона? Ось вони!

День пролетарського свята.

— Ви вже готові, Лідіє Михайлівно? — стоячи на порозі з капелюхом у руках, питає Іполит.

Весняне сонце привітливо всміхалося бадьорим звукам орхестр, і урочисто зеленіла молода листва на деревах, і білі череваті хмари лебединим крилом вилискували в прозорій блакиті неба, але на душі в Лідочки було холодно й пусто. Якимсь чужим було для неї це свято. Якимсь холодним смутком проймали її всі ці гучні, веселі, бадьорі звуки.

Лідочка мовчки насуває капелюшок на голову — й вони виходять.

Сонячно, ясно на дворі. Легкий вітрець м'якко розчесує блискучу листву на деревах і ворушить по обох боках вулиць довжелезні червоні прапори. Безліч червоних прапорів.

Лідочка йде і з холодною байдужністю озирється по сторонам.

Величезні плякати. Яскраві, модерно розмальовані, футуристичні щити з гучними написами й революційними емблемами. Транспари, порт рети Леніна, портрети Маркса, пишні зелені гірлянди.

І так виразно, немов це було тільки вчора, встає в її пам'яті недавня парада на цих самих вулицях, коли приїздив сюди цар. Така ж помпезність. Таке ж суха, бездушна, казбонна офіційність. І пригадалося щире піднесення перших революційних днів. Де воно? Коли сльози радості блищали на очах у дітей і стариганів. Коли радісні спазми стискали горло. Коли так свято, щиро, глибоко вірилося в можливість рівності й братерства серед людей. І пригадалося щире захоплення, з яким півроку тому вітали тут Директорію. Де все те тепер? Куди поділося?

На Володимирській — юрби цікавих. Лідочка зупиняється й через плечі людей дивиться на окремі групи маніфестантів, що під маяння прапорів і гуркіт літаврів пливли в напрямі до Софійської площі.

Чуєш сурми заграли,
Час розплати настав... —

чує Лідочка в одному місці.

І були для її вуха якісь чужі й фальшиві ці звуки.

І раптом уся вона сильно здригається.

Величезною густою лявою під широкі звуки Інтернаціоналу сунув угору по Володимирській похід залізничників. На червоно-крівавому прапорі, що широким полотнищем розвівався на чолі походу, Лідочка бачить дві вузенькі жовто-блакитні стрічки,

які довгими гадючками вилискували в золоті весняного сонця.

І раптом усе оживає в її очах: радісно, урочисто сміється сонце, веселим блиском відливають прапори, великим, особливим якимсь, святочним піднесенням світяться милі, дорогі людські обличчя.

Вона швидко хапає Іполита за рукав і тягне його слідом за походом.

Орхестра греміла. І було щось своє, близьке, щось рідне в її могутніх звуках. І було щось ясне, широко-глибоке, живе й урочисте в її мідяних акордах, немов їх виригали не труби, а вони гучно виходили просто з душі цих любих, дорогих, рідних їй залізничників.

— Та куди ви біжите так, Лідіє Михайлівно? Та не спішіться так! — не встигаючи за нею, зупиняв її Іполит.

— Скорше, скорше! Не відставайте! Де ваша рука, Іполите?

Очі її блищали. Лице сяло якоюсь дивною урочистістю.

Повернувши голову, Лідочка дивиться увесь час на залізничників і хоче пригадати собі, де вона бачила ці любі, симпатичні, такі знайомі їй людські обличчя?

Ах, Боже ти милий! Та це ж ті самі милі робітники, яких вона ще змалечку на кожному кроці бачила на залізницях—в лискучих від олію робітничих блюзах, з молотками, кліщами, з вишмарованими коло машин руками, в зелених, жовтих, червоних кантах на шапках. Яка ясна свідомість в їхніх обличчях, яка певність в рішучих енергійних рухах!

Український робітничий пролетаріят! Милий український пролетаріят!

І Лідочці пригадуються тупі, без усякої тіні людського виразу обличчя тих, із задраними кирпами й невиносним смородом від брудних ватних сподень, горлодерів, що спокійно, з якоюсь дикою тупістю стріляли в стелю й викидали з вікон домів на міський брук фортеп'яни й інші прокляті „буржуйські бебехи“.

— От! Свідомий пролетаріят і дика худобина... Організоване робітництво й розперезаний хам!..

І вона міцно стискає Іполитову руку: те саме говорив якось він, проводячи паралель між свідомим пролетаріатом і міською „босячною“.

Похід доходив уже до площі, посеред якої високо над морем людських голів вирісовувалася могутня Богданова постать на мідяному коні, коли сталося раптом щось дике й несподіване.

Назустріч залізничникам вискочив хтось із розпорядчиків свята з велечезною червоною відзнакою на грудях і заступив їм дорогу.

— Що за жовто-блакитна шмата?—і він вказав рукою на прапор. — Зняти негайно!

Похід зупинився.

— Не шмата, а українська національна відзнака! — швидко виступив із гурту залізничників молодий машиніст у шкіряному кашкеті.

— Тут нема національностей. Тут свято інтернаціоналу.

— А з чого ж складається інтернаціонал, як не з національностей, товаришу?

Розпорядчик злобно глянув на машиніста.

— Я не маю часу на дискусії з вами. Зняти прикрасу!

— Це не прикраса, кажу я вам. Це — національна емблема.

— Емблема петлюрівських банд, а бандам не місце тут. Зняти стрічки, інакше ви кроку не ступите далі.

Лідочка прикипає поглядом до машиніста. Вона вся витягається й не спускає очей з нього.

От вона бачить, як він раптом відвернувся від розпорядчика й почав говорити до залізничників:

— Товариші залізничники! З діда-прадіда, з молоком матерів наших в нашу кров і в нашу свідомість увійшло почуття й поняття, що ми сини українського народу. І от раптом тепер, коли, як революційне робітництво, прийшли ми сюди з нашою національною відзнакою на червоному революційному прапорі, щоб заманіфестувати нашу єдність із всесвітнім пролетаріатом, чиясь зухвала рука простягається до нашої національної емблеми, щоб зірвати її й, кинувши під ноги, зганьбити нашу національну честь і нашу національну гідність. Згодимося ми на це, товариші?

— Ні! Ні!... Ніколи!... — гукнули залізничники.

Лідочка здригається всім тілом.

Машиніст раптом робить енергійний рух і лице його каменіє.

— Товариші! За панування царів нам увесь час доводили, що ми не є ніяка нація, й забороняли виявляти свою національну належність. Чи не те саме бачимо тепер ми тут, за робітничо-селянської влади, якій хочеться розуміти інтернаціонал, як па-

нування над націями? Ми не дозволимо собі бути у когось сліпими рабами й повертаємо назад. Але, відходячи, збережімо холодний спокій і розважність, які ніколи не мусять покидати нас. Згорніть прапор, товариші!

Лідочка затремтіла цілим тілом. На очах у неї засвітилися сльози.

Прапор швидко звинувся, й уся ця велика маса людей мовчки повернулася й, твердо вибиваючи ногами, рушила назад.

Лідочка стрепенулася й вхопила Іполита за руку.

— Назад!... Ми не підемо далі, Іполите. . От воно... От ваше...

Що таке було „воно“ і що було „ваше“, Лідочка не могла договорити: вона вся тряслася від хвилювання.

Тихо, без пісень і музики, зосереджено, з затьмареними обличчями йшли залізничники вулицею й маси людей тягнулися тротуарами слідом за ними.

Але раптом коло оперового театру заїхало їм збоку авто й зупинило похід. Кілька членів губвиконкому вийшло з авта й в гарячих словах почало висловлювати глибокий жаль з приводу інцидента, закликаючи залізничників вернути назад і прийняти участь у загальному святі.

Хвилину залізничники стояли нерухомо. Раптом звився над ними червоний прапор, блиснули на сонці жовто-блакитні стрічки, й під переможні звуки оркестри похід рушив назад.

— Слава! — не тямлячи себе від радості, вигукнула Лідочка.

І раптом усе стрепенулося навколо й гучно вибухло слідом за нею:

— Сла - ава - а - а!

Лідочка плакала. Вперше Іполит бачив, як по дитячи тряслися її плечі й одна за одною швидко капали з очей великі блискучі сльози.

На Софійській площі було людно й тісно. Там і сям білили над головами людей свіжепоставлені гіпсові погруддя комуністичних діячів, коло яких тулилися пишні, убрані ялинами трибуни для промовців.

Лідочка доходить з Іполитом до пам'ятника Хмельницького й раптом чує, як хтось різко, пристрасно, з високими крикливими нотками в голосі виголошував промову. Вона протискається в людській масі ближче до трибуни й раптом зупиняється: з трибуни говорив Борис Григорович Горовиць.

Палкими словами вітав промовець пролетаріят великого, пробудженого з вікової летаргії народа, що широко, як могутній орел, розпростер крила на віковичних землях своїх предків „від фінських хладних скал до пламєнной Колхіди“. Чорні очі його кресали вогнем у маси людей, й Лідочці здалося, що на мить він затримав на ній свій гострий пронизливий погляд.

Вона низько нахилила голову й засіпала Іполита за рукав.

— Ходіте!

І в цей момент почула, як чийсь молодий жіночий голос сміло вигукнув десь позаді неї в юрбі:

— І що він їсть, що такий розумний?! А роздувається як! Мов та блощиця на вогні.

Швидко озирнулася. І раптом у тому напрямі, куди з веселим задоволенням на обличчях дивилися сотки повернених голов, побачила Наталку Ернст. Коло неї стояла Маруся.

Наталка запримітила здалека Лідочку й енергійно закивала їй пальцем.

Коли всі вони вийшли із натовпу й попростали бічною вулицею, Наталка повернула голову до Іполита.

— А ви ж чого тут? Га? Ваше місце там, на отих галасливих трибунах. Пішли б от ліпше й стягли за комір того паршивця, що про „пламенні-ї Колхиди“ розбалакує. Свиня ж годована, товстопузий буржуй, капіталіст, що ріжним адвокатським крутійством маєток збив собі, а, дивино: теж у пролетарі пхається.

Пішли на Володимирову гору.

Лідочка щось відповідала Марусі, але, наставивши вухо, прислухувалася, що говорила ззаду Іполитові Наталка.

— Великі зміни, кажете ви? О, дуже великі! Комуніст став буржуем, а буржуй голоштаньком — страшенно те народові допомогло! Як тому, знаєте, хорому, у якого оператор вийняв пісок із міхура, а зашив туди скальпель. Ах, величезний переворот! Варто було з-за цього такий ай-вай на цілий світ підносити!...

На Володимирській горі було повно народу. Усе тиснулося до барерів на краях кручі й дивилося вниз, на Дніпро, по якому там і тут поважно

совгалися великі пароплави, з шаленою швидкістю перебігали моторові човни й, як павуки лапками, перебирали веслами маленькі шлюпи.

Коло пам'ятника Володимирові Лідочка зупинилася й широко оглянула далекий виднокруг.

— Постоїмо тут трохи.

Стали.

Там і сям — в ріжних кінцях міста греміла музика.

Раптом під горою, на Олександрівському спуску заграла оркестра й невеличка група робітників, що підносилася вгору з Подолу, заспівала під звуки її російську марселезу:

Атречомся ат старава міра,
Атряхньом ева прах с наших ног...

І в ту ж мить, як ехо, запищила десь гармонійка на скатах Володимирової гори й кілька дружних босяцьких голосів у тон оркестрі заспівало:

Атречомся ат сєрава мила,
Перестанем ми в баню хадіть...

Публіка на горі голосно засміялася.

— От стерви! — сказав міліціонер, дивлячись згори на босяків. — От анахтеми! Ловко сукині сини придумали, едять їх мухи з комарами... Єй богу, ловко!... Єй ви, блати, перестань! Слиш — кому говорю?

Але гармонійка грала далі.

— Перестань, говорю, а то голову каменем розвадю. Єй, ви, ракли!

Гармонійка раптом стихла.

— Ну, то-то ж! — задоволено сказав міліціонер — і раптом прикипів знову до бареру.

Гармонійка зачала жалібний революційний марш і босяки дружно підхопили його своїми голосами:

Ми жерді покралі в саду гарадском..

Зрив дружного сміху знову прокотився в публіці.

— Ну, што ти їм зделаєш сукиним синам! — безнадійно озирнувся навколо міліціонер. — От байстриюки чортові!..

— Брось! Пушай грають! — махнув рукою якийсь „мастеровой“. — Пустяк вніманія!.. Аби патраманетов з кишень у людей не витягали.. А грають — пльовое дело..

— А ти чаво заступаєшся за них? Га? — метнув оком на нього міліціонер. — Видно, сам із таких?

— А вже не з таких дармоїдів, як ти. Іш, мордяку роздуло як, мало не трісне.

— Прошу не виражатьця!

— Подумаєш, пирсона важная! Теж іщо — претенції!..

— От я тебе покажу пирсону... Як талапну, ногами накриєшся мені, мурло ти необразоване. Марш одседова!

— Що?

— Те, що чув.

— Поцілуйте нас туди, куди ми вас цілувати не хочемо. Да!

І, швидко крутнувшись, майстеровий зник.

— Тонко поговорили! — засміялася Наталка. — Люблю делікатне поводження.

І раптом, швидко повернувшись вбік:

— А це ж що за мара така? Гляньте-но!...

Доріжкою для гуляння публіки сунула велика тягарова плятформа, запряжена парою міцних ломових биндюгів. На плятформі стояло п'яніно і коло нього трое концертно убраних людей.

— Дивіться-но, дивіться, людоньки, що воно таке!

Плятформа вїхала в гущу людей і зупинилася. І раптом один із мушин випростався, витягнув шию й під звуки фортеп'яна почав якусь революційну пісню.

Було це смішно й дико, і жаль брав, дивлячись на співака.

— Пролетаризація мистецтва! — сказала Маруся.

— Або революційний „Петрушка“! — додала Наталка.

Співак скінчив, конфузно розкланявся — й на його місце вийшов промовець.

Він засмикався на місці, прийняв позу й раптом роззявив рота:

— Товар-р-гіці! Пр-р-газдік пер-г-гвого мая...

Наталка обурено метнулася на місці.

— Ходімо! — й вони всі відійшли від воза. — Нема ніде спокою від цих „пр-р-гомовців“. Видно, справа ваша зовсім на пшик зійшла, товаришу Іполите, коли ви хапаєте людей на вулицях і напамповуєте їх революціонізмом. Коні вже з вас сміються, товаришу Іполите... А чи бачила ти, Марусе, в того

пасажира, що співав: червона рожа в петлиці фрака, усе *comme il faut*, а штани — „ізвініте за вираження“, товаришу Іполите, — а без однісенького гудзика. Пролетарський шик!

Вони вийшли на доріжку, де майже не було публіки.

Наталка озирнулась в один і в другий бік і підступила до Іполита.

— Ага! А чому ви нас поінформувати не хочете, товаришу Іполите: кажуть, з півдня Григоріїв на Київ наступає.

Іполит пильно подивився на Наталку й обережно озирнувся навколо.

— Так? Вперше, про це чую від вас. Але раджу вам бути трохи обережнішою: на кожному кроці нас можуть підслухати.

Декрет за декретом:

Вчора про „білизняну повинність“: на громадянина РССР „полагається“ не більше, як три пари білизни, решта — для потреб держави.

Сьогодні — про кількість меблів, на яку має право радянська родина: 1 стіл, 1 ліжко на душу, 2 стільці для гостей. Все. Умивальники, етажерки, комоди й різне там інше — „ізлішества“, які конфіскуються владою (для її потреб).

Наталка високо закидує ногу на ногу й, відкинувшись на отамані, дивиться сміхотливими очима на Іполита.

— Розумні голови сидять по ваших селянсько-робітничих законодавчих установах, товаришу Іполите! Йй-богу. Але чому конче три пари мусить залишитися на рило? А одної пари не досить? Теж іще вигадки, справді! Або шафа. На якого дідька? А на звичайну жердку не можна ганчіря повісити?

Іполит ходить по покою й не відповідає.

— Я от цікава знати, коли вже нарешті декрет про скасування циркулень вийде? Доки це люде будуть голитися та стригтись! Що? Скандал у двадцятому віці!... Чистий, кажу я вам, скандал і більш нічого.

Іполит мовчки доходить до кута кімнати й, повернувшись на закаблуках, закріплює гарну, струнку,

спокусливо виставлену Наталчину ногу. І швидко, з бридливістю відвертається від неї, як від кістки, що побувала в чужому роті.

— А скажіть, товаришу Іполите, чи скоро вже закон про соціалізацію жінок видасте? Говорять, говорять, а перевести в життя ніяк не можуть.

— Закон? — криво всміхається Іполит. — Де-які з жінок давно вже без усякого закону соціалізувалися.

— Ну, певне! — весело підхоплює Наталка. — Бо ніяк закона вашого дочекатися не можуть. Але справа не в тих „де-яких“, про яких ви говорите, товаришу Іполите. Справа в багатьох інших, що зсталися, бідолашні, безробітними солом'яними вдовами. Не далеко бігати — Лідочка, скажемо. Доки вона на свого бурлаку - Василя чекатиме? Що? Або от Маруся на свого Юрка? Або така сторожиха на свого Івана? А скільки таких в „робоче-крест'янському“ царстві є!

Лідочка паленіє їй розкриває рота, щоб відповісти щось, коли раптом рвучко раз-за-разом трічі дзеренчить у передпокої різкій дзвоник.

— О! А це ж що? — занепокоєно питає вона й швидко схоплюється на ноги.

— Сидіть, Лідіє Михайлівно. Я відчиню, — каже Іполит і простає до дверей.

Замовкли, прислухуючись.

— Що, що? Паню? Яку паню? — питає Іполит у когось.

— Паню. Паню Лідочку... До сторожихи Дарки... Пологи вже зачалися... — відповідає йому задихано жіночий голос.

— Маєш! — вдарила себе долонею по коліні Наталка. — Про вовка помовка, а вовк у хату. Біжіть скорше, Лідочко, та третього козака за ноги витягайте. Але щоб конче козак був! Чуєте? Вояки нам і через двадцять літ потрібні будуть...

Увійшов Іполит.

— По вашу душу, Лідіє Михайлівно.

— Знаємо, знаємо! — озивається Наталка. — А ви біжіть, товаришу Іполите, та скорше хрестик купуйте: кому ж би іншому за кума бути, як не вам. Кумою Лідочка, а ви за кума. Женитися ж однаково з Лідочкою не збираєтесь.

Лідочка стрімголов вибігла.

Дивні діла твої, Господи!

Прибігла Ліза Ружичек і розповідає: вернула оце з кладовища, де під прибраним назвищем кравця Вільгельма Опеля, інкогніто поховали відомого повстанчого отамана Івана Чубатого. Залишився він від часів Директорії хорим у Києві й оце вчора помер у лічниці. Провожало Чубатого кільканадцятаро певних, втаємничених у справу людей, в тому числі вона, Ліза, що увесь час до самої смерти Чубатого тримала звязок між ним і близьким його оточенням.

Лідочка слухає й не хоче вірити своїм вухам. Як? Померти й бути похованим під чужим прізвищем? Що сказав би на це Іполит? Не повірив би. Але, звичайно, вона дотримає слова й найменшим звуком не обмовиться йому про це...

І дивиться на молоде, повне, свіже Лізине обличчя.

Що, що? Чехи таки готуються до виїзду? Щастя боже! Для чого ж сидіти тут, серед руїни, небезпек і непевности за завтрашній день, коли в своя вільна щаслива країна, де можна бачити веселі всміхнені обличчя, де ясно світить сонце в очі, де люде родяться й умирають під своїми природними несхованими прізвищами. Що? Чи й вона не поїхала б з ними? Ні вже, свого гнізда вона не покине. Що б це, цікаво, було, як би всі почали тікати з свого краю? Ні, ні — про це навіть мови нема!...

Ліза посиділа ще трохи, схопилась і побігла.

А Лідочка довго, зосереджено, не рухаючись сиділа на місці й задумано, невидячими очима дивилася в одну точку. Потім рвучко стрепенулась, підвелася на ноги й пішла відвідати Дарку.

Маленький, сповитий, червоний, подібний у всьому до людських форм кавалочок мяса тихо лежав у колісці коло Дарки й, рухаючи губами, міцно спав. Петро з Павликом з цікавою обережністю зазирали до середини коліски й ніяк не могли зрозуміти, яким чином це маленьке, чуже, безпомічне, кволе створіннячко, яке невідомо звідки взялося тут, набрало раптом такого значіння й влади, що вони мусіли відійти на другий плян і в усьому коритися йому.

— Ну, як же вам, Дарко? — питає Лідочка, сідаючи коло хорої.

— Красенько дякую, пані. Добре все. Ніяк не можу тільки бахурів цих відігнати від коліски. Поприлипали — й хоч тобі що. Усе тихцем хочуть за ніс дитину вхопити. Воюю оце цілий час із ними.

Лідочка повертає голову до хлопців і погрожує їм пальцем.

— Ану - но спробуй котрийсь із вас до дитини дотикнутися! В ту ж мить кличу шурум - бурума *) й продаю вас обох йому за дві копійки. Ліпше б на подвіря йшли, побігали б трохи.

Петро з Павликом стоять і не рухаються з місця.

---

*) Шурум - бурумами називалися в Києві вуличні ганделеси — татари.

Прим. В-ва.

— Усе хочуть знати, на якому базарі пані цього хлопчика купили для нас, — материнськи всміхненими очима дивиться Дарка на дітей. — А я оце лежу собі тут і думаю, яка-така несподіванка мусить прийти до мене: вистріл уночі мені снівся.

— Вистріл? А це несподіванка? — з серйозною цікавістю питає Лідочка.

— А як же! Конче якась несподіванка мусить бути.

І по мовчанці нерішуче повертає голову до Лідочки.

— Хочу я паню просити про щось.

— Ну? Кажіть.

— Хочу просити за куму мені бути, а пана Іполита за кума.

Лідочка раптом червоніє й розгублено бігає очима по хаті.

— Не погордуйте вже з ласки вашої. Як матір рідну, полюбила я паню. Когож іншого просити буду?

— Та ні, та я не про те, Дарко! — отямилася Лідочка. — Чому ж би ні? Добре. Я скажу панові Іполитові. А коли хочете?

Двері раптом відчинилися й до хати увійшла шевчиха Настя.

— Добре оце, що паню я тут бачу. А то вже не можу сама ради вашій Дарці дати. „Не буду, каже, та й роби ти з нею що хоч, повідомляти чоловіка в лікарні, що дитина знайшлася. Боюся, каже, потривожити хорого“. Я вже зовсім тут була на-строїлася їхати до нього, — ну, та поговоріть ви з нею! „Не скажу, каже, та й край, де чоловік лежить!“ Уперта така.

— Пані самі поїдуть завтра, казали. Хай уже по вашому буде.

— Ну, а то ж як! Щоб батько про народини дитини не знав? Де це видано?! А я оце,— почала Настя пошепки,— з 16-го нумера на Рейтарський іду. Був там один такий студент, Семеренко називався. Щось він там той... проти комуни комусь сказав, чи що. Прийшли болшовники й заарештували його. Два місяці тому вже буде. Ото сидить він там у чеці й сидить, і жінка думає, що живий він, а оце вчора довідується випадком, що його вже місяць тому, як розстріляно. Плаче там бідна, молодесечка та гарнесечка така, побивається сердечна з горя. Дитиночка мала на руках, годок один може має всього—що тепер діяти має з нею сама під анахтемами цими клятими?... Але як розстріляли іроди! Ото, як заарештували, кинулася вона, бідна, по цілому Києві шукати за чоловіком. Куди не кинеться—нема. Сюди - туди, туди-сюди — ніде нема. Запакували анахтеми кудись так, що й сліди пропали. Але бігала, бігала, а якось таки натрапила на ту гермонську чеку, куди запхали його. Почала ото вона щодня їсти туди носити йому. Прийде було до тої чеки, передасть їдження, сяде й чекає на посуд. Посидить, посидить, чекаючи, винесуть їй порожній посуд, візьме вона його й іде собі додому. Носить ото вона те їдження чоловікові та носить, коли оце вчора прибігає якась незнайома панночка до неї. Так, мовляв, і так. Я машиністка, каже, з чеки. Пощо чоловікові дурно їсти носите, коли його вже, каже, на світі давно нема. Місяць тому як розстріляли. Цілий рік їсити йому носити будете—вони вам все

одно нічого не скажуть. А я, каже, дивитися на те не можу, серце людське в грудях маю. Тільки,— просить,—нікому, боронь-боже, ані словечка: довідаються—мене з світа зженуть. От вам болшовники! Іроди, супостати! Кровопизці безсердечні, а не люде. Ну, розстрілюйте собі, коли треба вам. Розстрілюйте, але не крийтеся, бісового батька сини. Побеться там бідна жінка, погорює трохи та й край. А то носити їсти чоловікові, якого давно хробаки в землі точать, а вони собі ані гадки... Анахтеми кляті!

Потім, іще стихивши голос, почала розповідати, як ніч-у-ніч сонними вулицями міста під сильною військовою сторожею болшовики проводять величезні партії арештованих.

— Кажуть, петлюрці це все,—говорить Настя.—Понахапали болшовники їх силу-силенну в боях й оце на убій до Київа водять.

— То може не всіх таки розстрілюють?—занепокоєно питає Дарка.—Може благородніших тільки? Офіцерів там та панів?

Настя нахилиється до неї й шепоче:

— Голубко моя, таке там діється—страсть! Хто тільки не попаде до тої чеки—всіх без розбору на той світ переправляють. Уночі забивають бузувіри, а вдосвіта, коли ціле місто сном спить, великими фургонами за місто трупи вивозять. Накладуть, як снопів тих, на віз—і гайда. Фургони їдуть по брвуку, а босі мертвецькі ноги тільки кив—кив у сторони. Що народу того понищили за цей час—боже ти милий!

Лідочка сидить з Марусею коло відчиненого вікна й дивиться на круглу, ясно-блискучу медалю повного світлого місяця в небі. Горяч померлого дня мішалася з вечірньою свіжістю ясминів—і в м'якій місячній тиші стояв беззвучний привив життя до любові, до кохання, до великого радісного таїнства ночі.

— А де ж це Іполит, Лідочко? Він же, я знаю, що вечора буває в тебе.

Лідочка, не повертаючи голови до Марусі:

— Ну, вже й що вечора! Буває вечорами—це правда, Марусю, але сьогодні не буде: у нього якесь важне засідання чи нарада там десь.

На близькому перехресті вулиць гучно, як кулемет, заірало норовисте авто й раптом, рванувши з місця, помчало з шаленим ревом гудків у вільний простір вулиці.

— А Наталка де? — прислухуючись до авто-вих гудків, спитала Лідочка.

— Наталка? Хо-хо... Перепусти тепер через решето ціле місто — не знайдеш її. Десь певно автом гасає або в якійсь позаміській ресторації обробляє котрогось із комісарів. У неї тепер робота саме починається.

З боку за садом в яскравій зелені дерев між двома домами світив на вулиці великій електричний ліхтар. Лідочка дивиться на прозорий лискіт зеле-

ного, такого ніжного, такого, як невинність, чистого
листя й думає про Іполита. Де, він?

Сиділи мовчки.

Раптом хтось подзвонив.

— О, якісь гості до тебе!

Лідочка швидко встає й іде відчиняти двері.

І Маруся, сидячи коло вікна, чує:

— А хто там?.. Що, що?.. Ах, це ви, Дарко!
Дарка заходить. І, стоячи в передпокої, починає про щось пошепки говорити з Лідочкою.

— Та що ви кажете! — скрикує Лідочка. —
От несподіванка! Де ж він?

— Тихше, тихше! — стримує Лідочку Дарка.

— Він, коли хочете, може й зараз зайти сюди.
А пані самі вдома?

— Ні, не сама. Але можете сміло вести сюди.
Люде свої.

Дарка обережно підходить до дверей і зазирає
до покою.

— А-а, пані Маруся тут! Добри-вечір, пані!
А більше нікого нема?

— Нема, нема. Ведіть... Тільки уважайте —
тихенько щоб... Двері будуть незамкнені.

І, підбігши до Марусі, шепотом на вухо:

— Чула? Дарчин Іван вернув.

— Та що ти! — схоплюється Маруся на ноги.
І, підбігши до вікна, швидко спускає стору.

Дарка повертається й тихенько виходить.

А Лідочка:

— От, знаєш, Марусю! А кажуть — сни брешуть.
Я тепер починаю свято в сни вірити. Розу-

мієш, пару днів тому приснився Дарці вистріл. А вистріл, знаєш — несподіванка. Ну, що ти на це скажеш?

— Нічого не скажу: мені що-дня вистріли сняться. Але як він дістався сюди?... І що тепер робити з ним? Треба щось придумати, Лідочко... Скажи -- як Іполит твій? Можна йому знати про це?

— Ах, Марусю!... Ти, значить, цілковито Іполита не знаєш!...

Замовкли. Двері тихенько відчинилися й до передпокою увійшла Дарка з Іваном.

— Сюди, сюди, Іване. Заходьте. Це моя приятелька, не бійтеся.

Іван старанно витер ноги об мату й, підійшовши до Лідочки, поцілував їй руку. Потім поздоровкався з Марусею й обережно озирнувся навколо.

Одягнений він був по селянськи. На запаленому від вітрів і сонця лиці його чорніла відпущена кучерява м'ягка борідка, якої раніш не було в нього.

— Сідайте. І розкажіть нам, що там, як там? Нічого ж, ну нічогісінько не знаємо ми тут.

Іван іще раз озирнувся й сів.

— Багато говорити, а мало слухати... — сказав він, зітхнувши. — Я все докладно розкажу паням, але перше хочу порадитися, що маю робити з собою. Час пізній і треба чоловікові переночувати десь, а вдома, самі розумієте, лишатись не можу я. Ану-ж раптом прийдуть і заскочать!... Є тут у мене під Києвом на селі знайомі одні. Певні люде. Але не знаю, чи добре буде мені тепер на ніч вибиратися туди?

— Ні, ні — і не думайте робити того! — сказала Маруся. — Власне найскорше там попадетесь. А я от зараз іду звідси й, коли хочете, проведу вас в одно місце. Криївка у мене є тут така. Скільки вже народу за цей час перетранспортувала я туди! Певне місце. Не то комуна, сам дідько носом не доніюхає.

— Ну, то ти, Дарко, до дітей іди, — повернув до жінки голову Іван, — і покіль що оглядайся. А я вже тут залишуся. Коли маємо рушати звідси? — запитав він у Марусі.

— Та рушати треба зараз — часу мало маємо. — І Маруся встала. — Котра година тепер? Го-го! Де це я своє пальто, Лідочко, поділа?

— То я так сьогодні нічого й не почую від вас, Іване? — сказала Лідочка. — Ну, хоч коротенько, в двох словах скажіть нам: що там?

Іван встає й підносить брови вгору:

— Коротенько? Що ж коротенько сказати! Кепська справа. Така кепська, що гіршої вже й придумати тяжко. Що далі буде — ніхто знати не може, а те, що тепер маємо...

І він безнадійно махнув рукою.

— Ну, з ким іти, коли нікому воювати не хочеться. Сидять собі всі дома й самогон женуть. А коли там і є таких трохи, що воювати хотіли б, то знову ж таки лихо: кожному осібно, на свою руку все робити хочеться. Всякий в отамани преться. Ну, а з такими до діла не дійдеш.

Іван подумав і заговорив далі:

— Залишився в наших руках там маленький шматочок Волині всього. Решту всю большевикам

віддали. Уряди й штаби всі наші збилися на малесенькій стаційці Вербі коло бувшого австрійського кордону. Стоять у вагонах серед поля й чекають. В разі чого — фур-р!... — і до Галичини. Але й у Галичині тій нещасній справа не ліпша, як у нас. Поляки відперли вже галичан від Львова й женуть до Збруча. Доборолись, одним словом.. До краю доборолись...

Він раптом замовк. Заливаючись, продзеленчав у передпокої раз-за-разом двічі дзвоник.

— О, а це ж що? — піднесла догори брови Лідочка.

Маруся раптом вискочила на серед кімнати й замахала руками.

— Ш-ша! Тихо!

І, швидко підбігши до вікна, піднесла стору.

— Іване, станьте тут. В разі чого — за вікно! А ти, Лідочко йди і, не відчиняючи дверей, запитай — хто?

Дзвоник нетерпляче задзеренчав знову.

— Ну, йди ж!

Лідочка вийшла.

І все заніміло на місці.

— Хто там?

— Та я ж бо, я!... Відчиняйте скорше!

Була це Наталка.

Вона швидко увійшла й відразу ж, з місця рвучко запитала у Лідочки:

— Маруся тут?

— Тут.

— Де вона?

— А ось. Що сталося?

Маруся вискочила назустріч їй.

— Марусю, збирайся!

— Куди?

— Збирайся. Юрко твій у чрезвичайці.

Маруся зблідла й похитнулась.

— Що?

— Те, що чуєш... Дванадцять днів уже... Ходім... Справа серйозна...

Львів—Смереківці

1925—1928.

Другий випуск повісти „Квіти й кров“ — у друку

www.etsy.com

